

К-14038

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 77

ІНОЗЕМНІ МОВИ

Випуск 5



ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

60 коп.

V.N. Karazin Kharkiv National University



00272083

4

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 77

ІНОЗЕМНІ МОВИ

ВИПУСК 5

К. 14038



ВИДАВНИЦТВО

ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені О. М. ГОРЬКОГО
Харків 1972

Редакційна колегія:

Л. О. Вороніна (відповідальний редактор), *Г. В. Ейгер*
(секретар), *Ю. М. Ткаченко*, *О. П. Куліш*.

**ВЕСТНИК
ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

Иностранные языки

Выпуск 5

(На украинском языке)

Редактор *С. Д. Сусл*.

Техредактор *Л. Т. Момот*

Коректор *Р. Є. Дорф*

Передано до складання 12/VII 1971 р. Підписано до друку 7/I 1972 р.
БЦ 50012. Формат 60×90¹/₁₆. Обсяг: 5,75 фіз. друк. арк., 5,75 умовно-друк. арк.,
6,0 обл.-вид. арк. Замовлен. 2198. Тираж 1000. Ціна 60 коп.

Харківська друкарня № 16 Обласного управління по пресі.
Харків, Університетська, 16.

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДУ
Тер. 16

СПОЛУЧУВАНІСТЬ АНАЛІТИЧНИХ МОРФЕМ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

В. Б. Андропова

Той факт, що в метамові лінгвістики широко вживається термін словосполучення, а терміна морфемосполучення немає, свідчить про відсутність єдиного підходу до сполучуваності одиниць різних рівней. В той час як вчення про словосполучення виділено в окремий розділ граматики нарівні з вченням про речення, вчення про сполучуваність морфем як такого не існує. Коли пишуть, наприклад, про відсутність форм Future Perfect Continuous Passive, мова йде фактично про сполучення відповідних (в даному випадку аналітичних) морфем, незалежно від будови чи значення будь-яких слів. Питання сполучуваності або несполучуваності тих чи інших аналітичних морфем сучасної англійської мови і будуть розглянуті в даній статті.

У кожній мові сполучуваність морфем підпорядковується своїм особливим законам і правилам. З'ясувати ці закони — означає виявити: 1) які з даних морфем взагалі сполучаються, а які — ні; 2) можливу кількість морфем в тих сполученнях, які допустимі в певній позиції; 3) послідовність форм морфем у даній позиції.

Це дасть можливість сформулювати правила сполучуваності аналітичних морфем і з погляду їх плану змісту, і з погляду їх плану виразу.

З погляду плану змісту вяснимо, які граматичні значення сумісні між собою і з лексичними значеннями, а які не сумісні. З погляду плану змісту вяснимо позицію (порядковий номер) кожної аналітичної морфеми, тобто, яка морфема стоїть на початку, всередині, в кінці даного сполучення морфем.

Для сформулювання правил сполучуваності аналітичних морфем необхідно виділити більш високу по рівню одиницю, в межах якої вони дійові, тобто найближче лінгвістичне оточення, в якому функціонує та чи інша аналітична морфема.

Оскільки морфема — частина слова, і слово є природною матрицею, яка обмежує довжину морфеми і сферу її поширення

[1, 19], слово і є тією одиницею більш високого рівня, в межах якої найдоцільніше вивчати правила сполучуваності морфем, а отже, і морфем аналітичних.

В слові аналітичні морфеми сполучаються з певною лексичною морфемою, з іншими граматичними морфемами, наявними у складі цього слова, і одне з одним.

У принципі сполучуваність граматичних морфем з лексичними вважається універсальною, але мовні норми точніші, норми мовлення вводять для кожної морфеми цілком означені обмеження, пов'язані, в основному, з характером значення лексичної морфеми. Наведемо декілька прикладів.

Аналітична морфема «перфекту» характеризується досить обмеженою сполучуваністю з лексичними морфемами, значення яких полягає в тому, що дії і процеси, які вони означають, об'єктивно не містять в собі необхідність свого припинення. Сюди слід віднести такі лексичні морфеми як like-, hate-, esteem-, de-test-, shine- і т. п.

Аналітична морфема «тривалості» не сполучається з тими лексичними морфемами, значення яких «робить їх вживання у формі тривалого виду нелогічним чи навіть абсурдним, оскільки вони не можуть виражати дію в її розвитку, її конкретному протіканні» [2, 157—158]. Сюди відносяться такі лексичні морфеми як resemble-, possess-, contain-, belong-, matter-, consist-, seem-, appear- і т. п.

Порівняно рідко сполучається аналітична морфема «тривалості» з лексичними морфемами, що означають 1) сприйняття і почуття: see-, hear-, feel-, love-; 2) розумову діяльність: think-, understand-, believe-; 3) мовлення: ask-, say-, exclaim-, tell- і т. д.

Аналітична морфема «пасиву» не сполучається з лексичними морфемами, які виражають дію, що не поширюється на об'єкт, а замикається в самому суб'єкті.

Такі лексичні морфеми мають значення:

1) стану: be-, exist-, live-, sleep-, die- і т. п.

2) руху: go-, come-, run-, arrive-, travel- і т. д.

3) положення в просторі: lie-, stand-, sit- і т. д.

Аналітична морфема «майбутнього» характеризується універсальною сполучуваністю: вона може сполучатися з будь-якою лексичною морфемою.

Уявлення про сполучуваність аналітичних морфем з іншими граматичними морфемами в слові могла б дати таблиця релевантних диференціальних ознак мікросистеми дієслова, яку наводить І. Б. Хлебнікова [3].

Але ця таблиця занадто еkleктична, бо оперує найрізноманітнішими елементами і утвореннями мови. Цілком індискримінаційно представлені як мікросистеми і утворення, об'єднані лише одним значенням «пасиву», і всієї сукупності значень «ча-

Таблиця 1

Семи	Часу—виду	Мікросистеми пасиву	Умовного способу	Неособових форм
Часу	+	+	—	—
Перфектності	+	+	+	+
Тривалості	+	+	+	(+)
Нереальності	—	—	+	—
Пасиву	—	+	+	+

су—виду», і так звані неособові форми, які включають, крім значень стану, часового віднесення і виду, значення інфінітиву, дієприкметника і герундія. Поряд з однозначною семою «перфектності» фігурує багатозначна сема «часу». Викликає непорозуміння знак «плюс» на перетині семи «часу» з мікросистемою «часу—виду» і семи «пасивності» з мікросистемою «пасиву». Адже в тому й сенс парадигматичної опозиції, що її члени не сполучаються одне з одним. Не може сполучатися значення чоловічого роду із значенням роду, значення минулого часу із значенням часу, значення пасиву із значенням стану. Якщо ж автор хотів відмітити знаком плюс, що семи часу сполучаються із значенням виду, то треба було назвати мікросистему «виду», а не «часу—виду». Але тоді неправильним є мінус при схрещуванні з семою нереальності, бо значення нереальності сполучається із значенням виду. Неправильний також мінус при схрещуванні семи пасиву з мікросистемою «часу—виду».

Можна сказати, що у англійського дієслова значення кожної аналітичної морфemi сполучається із значенням будь-якої іншої аналітичної морфemi, але не сполучається, природно, із значенням своєї опозиції, що і представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Категорія	Значення аналітичних морфем			
	перфект	пасив	майбутній	тривалість
Часового віднесення	—	+	+	+
Стану	+	—	+	+
Часу	+	+	—	+
Виду	+	+	+	—

У зв'язку з тим, що опозиційний аналіз показав, що грамема аналітичної морфemi моносемантична [4, 6], сполучуваність аналітичних морфем в плані змісту є сполучуваність окремих граматичних значень, диференціальних ознак, або меризмів словесної грамеми.

В аналітичному слові існує такий порядок розміщення аналітичних морфем: 1) предикативна морфема особових дієслів (синтетична морфема), 2) морфема «перфекту», 3) морфема «тривалості», 4) морфема «пасиву» [5, 324].

Щодо кількості членів сполучення, то можливі комбінації по 2, 3 і 4 аналітичні морфеми. Однак останні комбінації надзвичайно рідкі, бо тут обмеження найбільш жорсткі. Наприклад, аналітична морфема «пасиву» має нульову сполучуваність з: а) сполученням аналітичних морфем «майбутнього» і «тривалості» («Future Continuous»), б) усіма комбінаціями аналітичної морфем «перфекту» і «тривалості» усі форми «Perfect Continuous», в) аналітичної морфем «тривалості» в комбінації з експонентом інфінітиву (форма Indefinite Continuous).

Чому не сполучаються ці граматичні значення, які за законами системи могли б сполучатися? З погляду змісту перешкоди цьому немає, хоч потреба в їх спеціалізованому значенні порівняно невелика.

Отже, тут вступає в силу закон обмеження сполучуваності з точки зору плану виразу, тобто основну роль відіграють формальні обмеження. Такі сполучення аналітичних морфем робили б аналітичні слова надзвичайно громіздкими.

Наведені тут факти свідчать про те, що синтагматика починається не на рівні слова, а значно нижче, на рівні меризмів. Сполучуваність аналітичних морфем одне з одним — яскравий тому доказ.

На рівні слова сполучуваність морфем — явище внутрішньої структури мовної одиниці, але на рівні морфем це явище виходить самостійно в область сполучення мовних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. A. Juillard, J. Macris. The English Verb System, the Hague, 1962.
2. Л. С. Бархударов, Д. А. Штеллинг. Грамматика англійського мови, М., 1963.
3. И. Б. Хлебникова. Система англійського глагола и сослагательное наклонение. Автореф. докт. диссерт. М., 1965.
4. В. Б. Андропова. Граматичні опозиції і аналітичні морфем. «Вісник ХДУ, серія іноземн. мов», вип. 4. Вид-во Харківського ун-ту, 1971.
5. H. A. Gleason. Linguistics and English Grammar, New York, 1965.

ТРУДНОЩІ ВЖИВАННЯ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ СЛІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Н. Н. Анютіна

Важливим завданням методики викладання іноземних мов є розробка оптимальних шляхів і методів оволодіння лексикою іноземної мови, що вивчається.

Однією з умов розширення лексичного запасу учнів є глибоке вивчення інтернаціональної лексики, що має схожу звукову і графічну форму, а також багато загального в значенні. У французькій і російській мовах кількість таких слів особливо велика, що пояснюється довгими і міцними політичними і культурними зв'язками Росії і Франції. Досить вказати, що у словнику — мінімумі Ж. Гугенейма [4], до якого входить 3000 найчастіше вживаних слів, необхідних для навчання іноземців французької мови, 22% слів співпадають.

В обох мовах є велика кількість слів, що однаково звучать і співпадають за смислом і відрізняються лише своєю вимовою або специфічними для кожної мови словотвірними афіксами: Наприклад:

film — фильм

mètre — метр

bagage — багаж

aviation — авиация

communiste — коммунист

professeur — профессор

Однак, зіставляючи інтернаціональні слова у французькій і російській мовах, легко переконатися в тому, що в ряді випадків ці слова не співпадають або за значенням, або за своїм вживанням у мові. «Слова однієї мови у більшості випадків не просто відповідають словам іншої мови, а знаходяться з ними в достеменно складних і численних відношеннях» [1]. Це положення акад. Л. В. Щерби повністю стосується і інтернаціональної лексики.

Семантичні розбіжності між інтернаціональними словами в різних мовах обумовлюються різними причинами: своєрідністю матеріального життя і культури даних народів, запозиченням лише одного значення багатозначного слова, а також тим, що слово потрапило до мови через різні мови — посередники, в яких його значення зазнало певних семантичних змін.

Розглянемо основні випадки смислових невідповідностей інтернаціональних слів у французькій і російській мовах.

1. Зіставні слова мають різні значення:

compas — циркуль

stage — практика, стажировка

bâton — полка

famille — семья

parole — слово (оратора)

компас — boussole

стаж (передається перифразою) travailler depuis longtemps

батон — baguette de pain

фамілія — nom de famille

пароль — mot de passe

II. Часткове розходження у смисловій структурі зіставних слів. Порівняємо слова «figure» і *фігура*. В обох мовах ці слова означають: а) зовнішній вигляд; б) геометричну фігуру; в) образний вираз; г) фігуру в танцях, спорті і розходяться

тільки в одному значенні. Слово «figure» означає ще «обличчя» і є в цьому значенні синонімом французьким словам «visage», «physionomie». Тут і далі дані наводимо з [2 і 5]. Рівень розходження значень може бути різним. У ряді випадків можна говорити лише про частковий збіг. Так, французьке слово «condition» означає: а) становище, стан; б) якості (людини або речі); в) умови, обставини (дії, події); г) умову (угоди).

Російське слово *кондиция* вживається тільки в спеціальній літературі і означає «умови, норму, якій повинна відповідати продукція».

Прикладом різкого розходження значень можуть бути слова «affaire» і *афера*. Розповсюджене у французькій мові слово «affaire» має значення: а) справа, підприємство; б) угода; в) тяжба, процес; г) сутичка, бій, а в множині воно означає ще д) справи (державні та ін.); е) речі, одяг. У російській мові слово *афера* набуло яскраво негативного значення і означає «недобросовісне шахрайське підприємство, справа, дія».

Крім незбіжності смислових меж слів, існують ще й розходження, пов'язані з частотою вживання цих слів у двох мовах. Так, В. Л. Муравйов [3] вказує, що при порівнянні ідентичних контекстів у двох мовах виявилось, що російському слову *минута* у різних сполученнях французьке «minute» відповідає лише 15 разів на 118 випадків, що становить 12,7% відносного вживання російського слова.

Різниця в частоті вживання слів в різних мовах може бути пов'язана і з відмінностями у стилістичному забарвленні співвіднесених слів, наприклад, французького слова «personne» і російського *персона*. Слово «personne» широко розповсюджене у французькій мові у всіх стилях мовлення, тоді як у російській мові слово *персона* є застарілим, книжним, а у розмовній живій мові вживається тільки в іронічному значенні. Збіг значень слів у двох мовах безумовно полегшує оволодіння новим словом, бо не потребує додаткової семантизації і зводиться лише до подолання фонетичних, орфографічних, а в деяких випадках і граматичних відмінностей.

Однак у випадку незбіжності обсягу значень і меж використання співвіднесених слів має місце інтерференція, тобто порушення норми іноземної мови під впливом рідної. Слово, що подібно звучить, але має інше значення в іноземній мові, викликає старі уявлення, колишні асоціативні зв'язки, що веде до використання слова в значенні, властивому рідній мові, без врахування відмінностей в значенні.

Навчаючи інтернаціональній лексиці, неможливо передбачити всі випадки розходження значень, але можна і слід забезпечити учнів таким розумінням семантичного діапазону слова, яке дозволило б їм дати правильну інтерпретацію цьому слову в будь-якому контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Русско-французский словарь под ред. Л. В. Щербы. Предисловие, М., 1955.
2. Словарь русского языка под ред. С. И. Ожегова. М., 1953.
3. В. Л. Муравьев. Псевдоэквивалентные пары слов в русском и французском языках. Автореф. канд. диссерт., М., 1970.
4. G. Gougenheim. Dictionnaire fondamental de la langue française, Paris, 1958.
5. Petit Larousse illustré, Paris, 1967.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ ТОЧНИХ НАУК

(На матеріалі англійських та французьких математичних текстів)

Ю. І. Бейдер, О. І. Давидов

Мова точних наук має ряд специфічних особливостей, які слід враховувати при навчанні іноземній мові на матеріалі спеціальності. Ці особливості зводяться в основному до такого:

1. Вплив дедуктивного характеру точних наук на лексичний склад текстів.
2. Концентрація найбільш вживаної лексики в елементарних розділах точних наук.
3. Розподіл лексики за розділами відповідно до їх логічного взаємозв'язку.
4. Однозначність мови точних наук.
5. Наявність формалізованої мови та системи умовних позначень.
6. Підлеглість граматичного оформлення текстів логіці точних наук.

Нижче ми детально розглянемо деякі з перерахованих особливостей.

Головна особливість текстів в галузі точних наук полягає в тому, що ці тексти містять міркування доказового характеру. Таким текстам властиве послідовне в к л ю ч е н н я понять, введених на початку викладу матеріалу, в ланцюг наступних міркувань. Імовірність зустрічі з тим чи іншим поняттям, а отже, з означаючим його словом, в таких текстах в значній мірі встановлюється самою логікою міркування. Високий ступінь передбачуваності і використання визначених слів залежно від теми та лексичної структури тексту відрізняє тексти, що мають характер доказів, від текстів описового характеру. Вказана властивість поширюється на будь-які наукові тексти, проте в текстах точних наук ця властивість виявляється особливо сильно. Властивості усних і письмових текстів у цих науках визначаються суворою дедуктивною побудовою міркувань, що в них містять-

ся. Дедуктивний спосіб міркування полягає в тому, що кожне нове положення виводиться чисто логічним шляхом з попередніх. Цим і пояснюється логічна взаємообумовленість понять, на яких будуються подібні міркування. Таким чином, повторюваність слів в текстах з галузі точних наук є прямим наслідком логічної взаємообумовленості понять.

Дедуктивний характер точних наук виражається і в тому, що тут завжди можна виявити розділи, в яких сконцентровані ґрунтовні поняття, а отже, і найбільш вживана лексика. Такими завжди є елементарні розділи науки. З метою встановлення обсягу лексики текстів елементарних розділів, у вищих розділах науки був проведений порівняльний аналіз лексичного складу елементарних та вищих розділів такої суворо дедуктивної науки як математика. Методика аналізу описана в роботах [1—3]. Результати аналізу приведені в табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз лексичного складу елементарних і вищих розділів математики

Назва математичних дисциплін	Обсяг проаналізованих текстів у друк. знаках	% лексики елементарної математики
Елементарна математика	600 000	100
Аналітична геометрія	157 000	97,1
Вища алгебра	140 000	95,9
Математичний аналіз	149 000	90,3
Диференціальна геометрія	148 000	90,1
Теорія функцій	150 000	87,7
Топологія	159 000	82,7

Як видно з таблиці, процент лексики елементарних розділів в різних галузях вищої математики коливається від 82,7 до 97,1%. Така висока концентрація лексики математичної науки в її елементарних розділах пояснюється деякими обставинами.

Елементарні розділи є найстарішими розділами математики, і фундамент математичної науки був закладений саме в цих розділах. Математика в процесі свого розвитку не відмовилась від більшості понять, що містяться в цих розділах, і використала їх для нових побудов. Тим більше не було підстав відмовлятися від слів, що означають ці поняття. Наприклад, такий термін, як *rectangle, ellipse* і термінологічні словосполучення *curved line, regular polygon* та ін. були використані у вищій математиці для позначення тих же понять. Однак високий процент вмісту лексики елементарних розділів в текстах вищих розділів пояснюється не тільки переходом елементарних понять у вищі розділи науки, але також властивою для дедуктивних наук суворістю економією словника. Економія словника частково

проявляється в тому, що деякі слова елементарних розділів науки набувають додаткових значень в її вищих розділах (наприклад, слово *space* розуміється по-різному в залежності від того, чи зустрічаємо ми його в контексті евклідової геометрії або топології). Економія словника досягається ще більшою мірою за рахунок об'єднання наявних термінів у термінологічні сполучення, що означають нові поняття. Наприклад, у вищій математиці є термінологічні словосполучення, повністю складені із слів елементарної математики. Такими є терміни типу *hyperbolic plane*, *algebraic number*, *linear space*, *closed surface*, *parallel axis theorem*.

Відзначена вище тісна наступність понять у точних науках, а також прагнення підкреслювати цю наступність при позначенні нових понять приводить до думки про можливість такої послідовності розміщення текстів, у якій кожний наступний текст був би найближчим до попереднього як за своїм змістом, так і за лексичним складом.

Цілком очевидно, що особливості граматичного оформлення текстів із галузі точних наук багато в чому визначаються дедуктивним характером і внутрішньою точністю міркувань. Хоч залежність граматичного оформлення текстів від логіки науки виявляється не так безпосередньо, як це має місце при аналізі лексичного оформлення, усе ж можна твердити, що значна стандартизація граматичних побудов, які спостерігаються у точних науках, є наслідком хорошої логічної організації змісту.

Для дедуктивних міркувань типові логічні структури, в яких устанавлюються досить точні відношення між елементами міркувань. У будь-якій мові кожній логічній структурі відповідає обмежений набір граматичних структур, за допомогою яких ця логічна структура може бути оформлена. Використання різноманітних лексичних засобів (синонімів, антонімів і т. д.), збільшує кількість можливих варіантів оформлення однієї і тієї ж логічної структури. У точних науках число варіантів мовного оформлення тієї самої думки виявляється меншим, ніж у звичайній мові, оскільки тут вибір варіантів обмежується відзначеними вище вимогами однозначності висловлювань, а також природним намаганням приходити до найбільш простих і економічних мовних засобів при оформленні складного змісту. Таким чином, наявність типових логічних структур і дотримання вимог однозначності впливають на вибір граматичних побудов і ступінь їх стандартизації. З цього погляду можна пояснити високу концентрацію визначених граматичних структур, що достатньо виражають точні відношення між елементами міркувань у текстах із галузі точних наук і особливо у тих частинах текстів, де ці зв'язки або відношення фіксуються спеціально. Наприклад, конструкція з дієсловами *to be* у ролі зв'язки є невід'ємною ча-

стиною тверджень, в яких фіксуються відношення тотожності понять, а також включення деяких понять в інше ширше поняття. Тому часте використання даної конструкції у математичних і фізичних текстах визначено самою логікою науки.

Оскільки подібні відношення між поняттями фіксуються у визначеннях, теоремах, доказах і наслідках, а також за тих обставин, що дана структура оформляє специфічні визначення, що передають кількісні відношення (...is equal to..., ...is greater than..., ...is less than...), відношення подібності (...is similar to...) і просторові відношення (...is perpendicular to..., ...is parallel to...) і ін., висока частота використання дієслова у ролі зв'язки стає цілком зрозумілою. За нашими підрахунками, вживання дієслова to be у ролі зв'язки становить 31% від усіх випадків вживання дієслів у текстах із галузі точних наук.

У значенні основних елементів логічної структури складного речення виступають складніші елементи, ніж поняття. Такими елементами є прості речення. Відношення чи зв'язки між простими реченнями, що входять до складного речення, можуть бути надзвичайно різноманітними, що й відповідає різноманітності типів складних речень. Для складних речень, що зустрічаються у ділових і наукових судженнях, найтиповішими зв'язками між двома взятими простими реченнями p і q є зв'язки, наведені у формулі кон'юнкції $p \wedge q$, де символ « $\wedge$ » означає логічну зв'язку «і», у формулі диз'юнкції $p \vee q$, де символ « $\vee$ » означає логічну зв'язку «чи», у формулі імплікації $p \rightarrow q$, де символ « $\rightarrow$ » означає логічний зв'язок «якщо..., то...»; нарешті у формулі подвійної імплікації $p \leftrightarrow q$, де символ « $\leftrightarrow$ » означає лексичну зв'язку «якщо і тільки якщо».

Слід відзначити, що одна й та ж логічна структура (чи формула) з одним і тим же значенням p і q може мати багато варіантів лексико-граматичного оформлення. Однак у мові точних наук число цих варіантів виявляється обмеженим, ніж у звичайній мові, через згадані вище вимоги однозначності. Наприклад, найважливіша для дедуктивних побудов точних наук формула імплікації $p \rightarrow q$, крім згаданого вище виразу «якщо p , то q » допускає ще й ряд інших варіантів, що в мові точних наук обмежуються в основному синонімічними варіантами, наведеними Р. Столлом.

Оскільки англійський варіант if p then q найбільш відповідає зазначеним вище категоріям однозначності і економності цієї логічної структури, то цілком зрозумілою стає висока частота вживання цього варіанту в текстах з галузі точних наук.

Нарешті, елементами логічної структури тексту можуть бути окремі частини тексту, об'єднані за змістом, але логічно виділені. У попередній частині параграфу ми згадували про такі спеціально позначені частини тексту, як означення, терміни, до-

ведення теорем, наслідок та ін. Кожна з цих частин звичайно має деякі граматичні особливості, обумовлені логічною функцією, яку вона виконує. Для логічної структури текстів із галузі точних наук характерна наявність попередніх узгоджень і припущень, що передували рішенням задач або доводів теорем. Такі попередні узгодження чи припущення оформляються в англійських текстах структурою наказового способу з *let* (завважимо, що ця структура порівнюючи мало використовується тут у значенні спонукання до дії, як це має місце у звичайній мові). Типовим прикладом уживання даної структури може бути таке попереднє узгодження: *Let the equation of the curve in polar coordinates be p.f. Let P be any point of the curve.*

Широке використання попередніх узгоджень відбивається на частоті використання даної граматичної структури (5,7% від усіх вживань дієслівних форм) і високої частоти використання наказового способу взагалі. Високі частоти наказового способу пояснюються також тим, що цей спосіб використовується при оформленні умов задач, різних указівок та алгоритмічних інструкцій.

Особливості граматичного складу, що обумовлені логікою науки, виступають особливо чітко, порівнюючи частоти вживання деяких граматичних конструкцій і форм у текстах із галузі точних наук з аналогічними даними текстів, узятих із інших галузей. Наприклад, частоти вживання дієслів у наказовому способі в математичних і фізичних текстах є значно вищими, ніж у медичних текстах (менше одного процента), у медичній

Таблиця 2

Процентний вміст дієслівних форм у французьких математичних текстах, %

Infinitif		Participe passé — 11,9
Inf. Présent — 9,2		Participe passé composé — 0,4
Inf. Passé — 0,1		Gérondif — 3,5
		Impératif — 3,1
		Conditionnel
		Présent — 0,6
		Passé — 0
Indicatif		Subjonctif
Présent — 46,7		Présent — 2,8
Passé composé — 1,9		Passé — 0
Passé simple — 0		Imparfait — 0
Imparfait — 0,7		Plus-que-parfait — 0
Plus-que-parfait — 0		Forme passive
Futur simple — 6,6		Présent — 3,8
Passé antérieur — 0		Passé composé — 0,2
Futur antérieur — 0		Imparfait — 0,1
Futur antérieur dans le passé — 0		Futur — 0,3
Futur dans le passé — 0		Conditionnel présent — 0,1
Passé immédiat — 0,1		Soit — 2,3
Passé immédiat dans le passé — 0		Etant donné — 0,3
Futur immédiat — 0,3		
Futur immédiat dans le passé — 0		
Participe présent — 5		

літературі за даними, наведеними у праці В. А. Артемова [4]. Ще більша різниця спостерігається при порівнянні частот уживання різних часів у цих науках. Наприклад, за даними В. А. Артемова частота вживання дієслів у Present Indefinite у медичній літературі становить 34,2%, а в Past Indefinite 53,6%. Частота вживання дієслів у Present Indefinite у математичних текстах становить 61%, а в Past Indefinite 7,5% від усіх дієслівних форм (не тільки часових). Подібні закономірності виявляються у французьких математичних текстах (див. табл. 2).

При проведенні аналізу процентного вмісту дієслівних форм в англійських і французьких математичних текстах ми скористалися методикою підрахунків, проведеною у згаданій вище праці [4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Е. И. Бейдер. Отбор и организация учебного материала в системе программированного обучения иностранному языку. «Доклады на Всесоюзную конференцию по программированному обучению», Харьков, 1966.
2. Е. И. Бейдер. Принципы отбора материала для программированного обучения иностранному языку специалистов в области точных наук. «Научно-методическая конференция по вопросам обучения иностранным языкам в высшей школе», М., 1967.
3. Е. И. Бейдер. Некоторые психологические и лингвистические принципы отбора материала для обучения иностранному языку в высшей школе. «Вестник Харьковского университета, серия иностранных языков», вып. 2, Харьков, 1969.
4. В. А. Артемов. Психология обучения иностранным языкам, М., 1969.

ДО КВАНТИТАТИВНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНАЛІТИЧНИХ МОРФЕМ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Л. І. Борисовська, В. Б. Андронova

Кількісний аналіз є невід'ємною частиною сучасної лінгвістичної методології, і характеристика окремої мовної одиниці не може вважатися вичерпною, якщо не вказується її питома вага в системі співвідносних одиниць.

«Прояв елемента кількості у мові, — відзначає В. Н. Ярцева, — пов'язаний з поняттям частотності». При цьому висловлюється справедливий тезис про те, що частотність належить функціональній стороні мовної системи [1, 71].

Одні і ті ж елементи мовної системи при реалізації в мовленні одержують різну частотність вживання залежно від комунікативної направленості тексту, тобто від функціонального стилю.

В опублікованих дослідженнях з стилістики морфематики [2, 62] приділяється небагато уваги, на проблемі вживання ана-

літичних морфем у різних функціональних стилях не зупинявся ніхто.

У цій статті підкреслюється залежність розподілу аналітичних морфем від характеру тексту.

Ми розглянули і зіставили частотність вживання аналітичних морфем у науково-технічному, газетному, побутово-розмовному стилях і стилі художньої прози.

Частотність виражається в процентах до загальної кількості дієслівних форм у даній вибірці. При допустимій відносній помилці $\pm 10\%$ досить високою абсолютною частотністю m є частота = 400, тоді відносна частотність вживання $p = \frac{m}{N} \cdot 100$.

Результати дослідження можна зобразити у вигляді графіка.

Природно, що різні функціональні стилі мають різні показники кількісної дистрибуції аналітичних морфем. Найбільш чітко стильові відмінності відбиваються на морфемі «пасиву», найменш чітко — на морфемі «майбутнього».

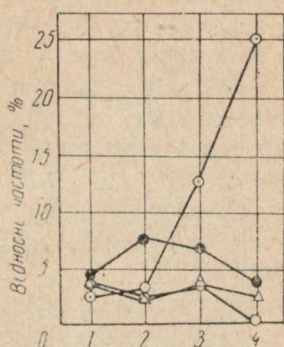
Постає питання: зміни у відносних частотностях вживання аналітичних морфем випадкові чи значущі і наскільки вони значущі? Щоб відповісти на це запитання, треба встановити «межі імовірності» визначених в експерименті відносних частотностей вживання аналітичних морфем.

Згідно з теорією імовірностей, відносні частоти можуть відхилятися від свого середнього значення на величину $\pm t\sigma$; де σ — середнє квадратичне відхилення, t — числа, що визначаються з міркувань гарантованої надійності частоти. Величина середнього квадратичного для відносних частот визначається з формули

$$\sigma = \sqrt{\frac{p(1-p)}{N}}$$

Прийнято вважати, що для одержання імовірності, яка б гарантувала значну відмінність між значеннями відносних частотностей, досить покласти $t = 2$. Надійність у даному випадку дорівнює 96%. Цьому відповідає відхилення частотності від свого середнього значення не більше, ніж на $p \pm 2\sigma$ [3, 105].

При плануванні експерименту була задана саме ця величина надійності для того, щоб межі зміни відносної частотності



Стилі:

1 — побутово-розмовний;
2 — художній; 3 — газетний;
4 — науково-технічний.

Аналітичні морфемі:

⊙ — пасиву; ● — перфекта;
△ — майбутнього; ○ — тривалості.

не перевищували відносної помилки у визначенні абсолютної частності (відносна помилка була взята 10%).

Очевидно, аналітична морфема «майбутнього» вживається приблизно з однаковою імовірністю у всіх стилях, що свідчить про велику стійкість дистрибуції цієї морфеми в різних стилях (газетний — 3,64%, побутово-розмовний — 3,57%, науково-технічний — 2,59%, художній — 2,13%).

Для аналітичної морфеми «пасиву» перекриття частотностей спостерігається тільки в побутово-розмовному і художньому стилях в інтервалі 2,7—2,8%. В останніх стилях перекриття частот немає, і вживання цієї морфеми різко зростає в газетному та науково-технічному стилях. З надійністю 96% можна твердити, що імовірність вживання аналітичної морфеми «пасиву» в науково-технічному стилі (25,06%) у 2 рази більша, ніж в газетному (12,48%), у 8 разів більша, ніж в художньому (3,15%), та в 12 разів більша, ніж в побутово-розмовному стилі (2,47%).

Імовірність вживання аналітичної морфеми «пасиву» в газетному стилі у 2 рази нижча, ніж в науково-технічному стилі, проте в 4 рази вища за художній стиль і в 6 разів вища, ніж в побутово-розмовному стилі.

Отже, аналітична морфема «пасиву» на відміну від аналітичної морфеми «майбутнього» чітко реагує на стильові відмінності.

Аналітична морфема «тривалості» приблизно однаково реагує на побутово-розмовний (3,66%), художній (2,45%) та газетний (3,40%) стилі і виявляє різко негативну реакцію на науково-технічний стиль, де імовірність вживання її надзвичайно мала (0,21%).

Імовірність вживання аналітичної морфеми «перфекту» не особливо відрізняється в художньому (7,8%) і газетному (6,73%), але значно зменшується в побутово-розмовному (4,22%) і науково-технічному (3,63%) стилях.

Ми коротко розглянули питання про те, як аналітичні морфеми реагують на стиль. Рівноцінний інтерес викликає і проблема питомої ваги окремої морфеми в одному стилі у співвіднесенні з іншими аналітичними морфемами, вжитими в цьому стилі.

У науково-технічному стилі аналітичні морфеми «перфекту» та «майбутнього» виявляють майже однакову імовірність вживання, бо вони мають область перекриття частотностей в інтервалі [2,85—3,28]. А от аналітичні морфеми «пасиву» та «тривалості» характеризуються в цьому стилі різноманітною імовірністю вживання як по відношенню одне до одного, так і до решти аналітичних морфем, вжитих у цьому стилі.

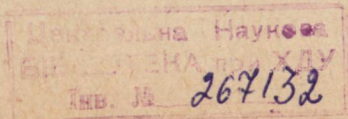
Доля аналітичної морфеми «пасиву» в науково-технічному стилі становить 25,06%, а решти аналітичних морфем, взятих разом, — тільки 6,43%. Аналітична морфема «тривалості» в цьому стилі, навпаки, майже не представлена. Її доля в 122 рази менша за долю аналітичної морфеми «пасиву». В цьому немає нічого дивного. Таку надзвичайно високу імовірність вживання аналітичної морфеми «пасиву» в науково-технічному стилі слід вважати закономірністю, бо його призначення — давати точний і систематичний виклад питань, зосереджуючись на логічній стороні матеріалу, на меті з максимальною точністю розвинути систему суджень і доказів [4, 50]. У статті наукового характеру, а тим більше фізичній, описуються окремі експерименти, в ході яких дія спрямована на якийсь об'єкт.

Дуже низьку імовірність вживання аналітичної морфеми «тривалості» в цьому стилі теж слід вважати його закономірністю, бо рідко виникають в науково-технічному стилі ситуації, що потребували б використання цієї морфеми. Це можливо хіба що при опису якихось реакцій, і, звичайно, не в теоретичній частині роботи, де розвивається система суджень і доказів.

Перед аналізом дистрибуції аналітичних морфем у газетному стилі слід зазначити, що, як підкреслює Л. В. Наєр, не все, що ми зустрічаємо в газеті, треба відносити до газетного стилю. Дійсно, в сучасній газеті є зразки практично всіх стилів літературної мови: тут і публіцистика, і наукові статті, і офіційні документи, і проза та поезія. З газетним стилем, зауважує автор, в точному значенні цього слова, слід співвідносити матеріали, що інформують читача [5, 81].

Аналізувалися короткі газетні повідомлення, листи читачів, інформаційні повідомлення, реклама, заголовки. У матеріалах такого типу агенси дії, як правило, залишаються анонімними. З причин, які підсумовані О. Й. Шендельс, можна назвати: 1) невідомість, 2) очевидність, загальновизнаність, 3) узагальнення, 4) скромність, ввічливість (авторський пасив, або пасив скромності, за термінологією Дойбайна), 5) відсутність діяча [6, 126]. Вони пояснюють, чому в газетному стилі переважає аналітична морфема пасиву (12,48%). Удвічі менша (6,73%) доля аналітичної морфеми перфекту в цьому стилі, та все ж вагоміша, ніж долі аналітичних морфем «майбутнього» і «тривалості». Дві останні морфеми мають область перекриття частот у досить широкому інтервалі 3,74—3,28%, тобто мають однакову імовірність вживання у цьому стилі.

Для художнього стилю характерні майже однакові імовірності вживання аналітичних морфем «тривалості» і «майбутнього». Вони мають область перекриття частот в інтервалі 2,35—2,21%. З невеликою перевагою вживається в цьому стилі аналітична морфема «пасиву». В цьому стилі пасив вживається



для того, щоб помістити в центрі уваги потрібне поняття і зосередити навколо нього інформацію [6, 129].

Найбільшу імовірність частоти в художньому стилі проявляє аналітична морфема перфекта. І це теж цілком закономірно. Адже перфект, відкриваючи абзац, сповіщає про те нове, що чекає на читача; заключаючи абзац, він підсумовує сказане; вклинюючись в абзац, він включає авторський коментар [6, 126].

В побутово-розмовному стилі однакову імовірність частотності вживання мають аналітичні морфеми «майбутнього» та «пасиву». В діалозі пасив вживається набагато менше, ніж у вказаних раніше стилях, бо тут наявний агенс. Аналітична морфема «перфекта» має приблизно однакову імовірність частотності вживання, що й аналітична морфема «тривалості». Їх питома вага в цьому стилі більша, ніж питома вага двох перших морфем. «Перфект» широко вживається у цьому стилі, бо саме в діалозі дають оцінку минулому з точки зору теперішнього; а «тривалість» — тому, що дія в діалозі відбувається безпосередньо в момент мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. Н. Ярцева. Количественные и качественные изменения в языке. «Ленинизм и теоретические проблемы языкознания», М., 1970.
2. Б. С. Хаймович. Морфематика английского языка. «Вестник ХГУ», серия, ин. яз., вып. 3, 1970.
3. В. М. Андрищенко. Сущность количественного анализа при изучении лингвистического материала. «Иностранные языки в школе», 1966, № 1.
4. Л. Н. Прудников. Использование последовательного подчинения в различных стилистических разновидностях английского языка. «Вестник ХГУ», серия ин. яз., вып. 3, 1970.
5. Л. В. Наер. О соотношении традиционного и оригинального в языке английской газеты. «Лингвистика и методика», М., 1967.
6. Е. И. Шендельс. Многозначность и синонимия в грамматике. М., 1970.

СПРОБА ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ ФІНІТНИХ ДІЄСЛІВ У РОСІЙСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ І НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

А. І. Бородіна

Відомо, що порівняння — істотна сторона у пізнанні дійсності, «обов'язковий процес мислення у всіх науках» [2, 373].

Порівняльне вивчення мов часто допомагає помітити такі явища, що залишаються прихованими при розгляді їх поза порівнянням.

При топологічному порівнянні мов можна використовувати різні прийоми дослідження. Метод порівняння перекладів з текстом оригіналу «забезпечує максимальну єдність значеннєвого

змісту в порівнюваних конструкціях різноманітних мов» [3, 168].

Матеріалом нашого порівняльного аналізу були декілька робіт В. І. Леніна та їх переклади на англійську і німецьку мови.

У цій статті ми зупинимося на розгляді деяких, з нашої точки зору, найбільш цікавих аспектів у порівняльній характеристиці категорії часу і мовного використання часових дієслівних граєм у трьох мовах.

Загальне значення категорії часу має бути, очевидно, схожим у різних мовах, бо ця категорія є лінгвістичним відображенням об'єктивного часу і виражає відношення між часом дії і часом висловлювання (актом мовлення). Однак часові системи в різних мовах не ідентичні.

Відмінності в категорії часу дієслова в порівнюваних мовах визначаються перш за все системним характером мови. Оскільки всі явища в мові системно взаємообумовлені, то «властивості мовного елемента зв'язані з його місцем в системі мови... Самі ознаки тих чи інших елементів мови залежать від наявності чи відсутності корелюючих з ними парних елементів» [4, 13—14].

Категорія часу російського дієслова найбільш ідіоматично зв'язана з категорією виду: парадигма часу залежить від парадигми виду [5, 115—119].

У сучасній англійській мові категорія часу тісно пов'язана не тільки з категорією виду. Англійська мова має особливі категорії, маркіровані члени яких служать для вираження дії, передуючої будь-якій іншій дії чи ситуації (перфектні форми, що належать до категорії часової співвіднесеності) [6, 274—316] або наступної дії, співвіднесеної з будь-якою дією в минулому (майбутній у минулому — маркірований член категорії наступності) [9, 146—148].

Інтерпретація категорії, до якої відносяться перфектні форми, належить до однієї з найспірніших проблем в англійській граматиці. Ми дотримуємося тієї точки зору, що перфект утворює частину особливої граматичної категорії, відмінної як від часу, так і від виду [9, 130—134].

Вважається, що категорія часу в сучасній німецькій мові представлена шістьма часами. Специфіка системи часів у німецькій мові полягає, як відзначають граматики, «в наявності спеціальних відносних часових форм, що виражають передування однієї дії іншій» [7, 102].

Формами, що виражають передування, є в німецькій мові: Plusquamperfekt, Futurum II, частково Perfekt; формами з абсолютним часовим значенням — Präsens, Imperfekt, Futurum I, частково Perfekt [10, 168—169].

Таким чином, в сучасній німецькій мові існують опозиції, які виражають значення часової співвіднесеності. Дуже показовим

є те, що ця опозиція підтримується і на рівні неособових форм дієслова: перфектний інфінітив (Infinitiv II) виражає «чисте» значення передування, не ускладнене часовим значенням.

Значення німецького Plusquamperfekt майже повністю збігається із значенням англійського Past Perfect, а значення Futurum II — з англійським Future Perfect, однак форми німецького Perfekt виявляють деякі розходження з англійським Present Perfect в характері значень і мовному використанні. Німецький Perfekt вживається у двох функціях: його первісна функція — вираження передування до будь-якого моменту в теперішньому або майбутньому; його вторинною функцією є абсолютне вираження минулого часу поруч з претерітом [8, 58—59].

В аналізованих текстах німецький Perfekt в основному використовується у своїй первісній функції, яка цілком збігається з функцією англійського Present Perfect, як у нижченаведеному прикладі:

Капитализм *победил* во всем мире, но эта победа *есть* лишь преддверие... [1, 46].

Capitalism **has triumphed** all over the world, but this triumph is only the prelude...

Der Kapitalismus **hat** in der ganzen Welt **gesiegt**, aber dieser Sieg **ist** nur eine Vorstufe...

У своїй вторинній функції німецький перфект зближується з імперфектом, зберігаючи, однак, диференціацію в стилі.

Виникає питання: чи входять форми німецького фінітного дієслова, які виражають передування, до системи часових опозицій, чи вони утворюють самостійну категорію, аналог категорії часової співвіднесеності англійської мови?

Аналіз текстового матеріалу виявив значну функціональну схожість перфектних граєм в англійській і німецькій мовах: біля 70% перфектних граєм англійського тексту відповідають перфектним граемам німецького тексту.

Ми схильні вважати, що можна говорити про наявність категорії часової співвіднесеності в системі німецького дієслова. Указана проблема виходить, однак, за рамки даної статті і повинна служити об'єктом окремого розгляду.

Утримуючись від остаточних висновків, ми все ж будемо для зручності порівняння відносити до форм теперішнього часу в німецькій мові Präsens і Perfekt, а до форм минулого часу — Imperfekt і Plusquamperfekt.

Розгляд мовного використання часових дієслівних граєм зв'язаний з проблемою відносної і абсолютної часової орієнтації.

Аналіз показує, що порівнювані мови відрізняються розподілом абсолютних і відносних часових значень у мовному використанні дієслівних граєм.

Порівняємо:

Сторонники реформи... всегда *будут одурачиваемы* защитниками старого, пока не *поймут*, что... [1, 47].

Champions of reforms... **will** always **be fooled** by the defenders of the old order until they **realize** that...

Die Anhänger von Reformen... **werden** immer von den Verteidigern des Alten **übertölpelt werden**, solange sie nicht **begreifen**, daß...

В підрядному реченні російське дієслово має абсолютне часове значення, а англійське і німецьке дієслова — відносне.

В російській, англійській та німецькій мовах одна й та ж часова грамама може бути вжита абсолютно і відносно в різних синтаксичних контекстах. Але тоді як в російській мові немає спеціальної системи форм для вираження відносного часу, в англійській і німецькій мовах такі системи існують.

Звернемося до прикладу:

Он **обогатил** ее приобретениями немецкой классической философии, особенно системы Гегеля, которая в свою очередь **привела** к материализму Фейербаха [1, 43].

Тут вживається одна й та ж грамама минулого часу, проте істинний порядок слідування дій, виражених фінітними дієсловами, стає зрозумілим лише із макроконтексту, тому що значення передування не виражене експліцитно.

У німецькій і англійській мовах вживаються перфектні форми:

He **enriched** it with the achievements of German classical philosophy, especially of Hegel's system, which in its turn **had led** to the materialism of Feuerbach.

Er **bereicherte** sie durch die Errungenschaften der deutschen klassischen Philosophie, und besonders des Hegelschen Systems, das seinerseits zum Materialismus Feuerbachs **geführt hatte**.

Нижче ми наводимо таблицю, що показує, як передані часові дієслівні грами російського оригіналу в перекладах. Різниця у функції і дистрибуції часів пояснюється перш за все наявністю системи перфекта в англійській та німецькій мовах і розходженням у відносному й абсолютному вживанні часових дієслівних грам.

Дані таблиці свідчать, що

1. Порівнювані мови виявляють максимальну схожість у мовному використанні грамам теперішнього часу: грами теперішнього часу російського оригіналу передані грамами теперішнього часу в перекладах в 93 і 96%.

2. Значна частина грамам минулого часу російського оригіналу передана грамами теперішнього часу в англійській і німецькій мовах (34 і 31%). Така схожість кількісних характеристик наводить на думку про значну функціональну близькість англійського Present Perfect з німецьким Perfekt.

Російський оригінал		Переклади	Часові грами в пере- кладах			Часові гра- ми, не пе- редані в пе- рекладі ²
Часи	Число грамем		Тепе- рішній	Минулий	Майбут- ній	
Теперішній	318 ¹	Англ., %	297	5	—	16
			93	2	0	5
		Нім., %	304	1	—	13
			96	0	0	4
Минулий	128	Англ., %	43	76	—	9
			34	59	0	7
		Нім., %	40	83	—	5
			31	65	0	4
Майбутній	30	Англ., %	8	—	19	3
			27	0	63	10
		Нім., %	12	—	16	2
			40	0	53	7

Примітки. ¹ «Нульові форми» фінітних дієслів розглядаються як формальні показники теперішнього часу для зручності їх співвіднесення з часовими грамами в перекладах.

² Решта часових грамем російського оригіналу передані в перекладах по-різному: іменами, неособовими формами дієслова, іншими способами дієслова.

3. Грами теперішнього часу використовуються для передачі російського майбутнього значно частіше в німецькій мові (40%), аніж в англійській (27%), що пояснюється, перш за все, широким використанням модальних дієслів для вираження майбутнього в німецькій мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. И. Ленин. Три источника и три составных части марксизма. Полн. собр. соч., т. 23.
2. И. А. Бодуэн де Куртене. Избранные труды по общему языкознанию. М., 1963.
3. В. Г. Адмони. Структурный каркас элементарного предложения в современных германских языках. «Структурно-типологическое описание современных германских языков», М., 1966.
4. В. Н. Ярцева. Взаимоотношение грамматики и лексики в системе языка. «Исследования по общей теории грамматики», М., 1968.
5. А. В. Бондаренко, Л. Л. Буланін. Русский глагол. Л. 1967.
6. А. И. Смирницкий. Морфология английского языка. М., 1959.
7. К. Г. Крушельницкая. Очерки по сопоставительной грамматике немецкого и русского языков. М., 1961.
8. Е. И. Шендельс. О сопоставительно-типологическом анализе в морфологии. «Структурно-типологическое описание современных германских языков», М., 1966.
9. В. S. Khaimovich, В. I. Rogovskaya. A Course in English Grammar. М., 1967.
10. W. Admoni. Der deutsche Sprachbau. Leningrad, 1960.

ПРО ПЕРЕКЛАД ІМЕННИКІВ ІЗ ЗНАЧЕННЯМ ДІЮЧОЇ ОСОБИ

(За матеріалами перекладів творів В. І. Леніна
на англійську мову)

Л. О. Вороніна

Серед важливих проблем, що стоять перед перекладачем, питання перекладу творів В. І. Леніна займають одне з найбільших місць, бо мова і стиль Леніна являють собою новий, вищий етап у розвитку науково-публіцистичного стилю. Ленінський «стиль використовує всі ресурси мови і разом з тим зберігає специфіку строго наукового викладу» [4, 68]. У творах В. І. Леніна поряд з політичною термінологією вживаються слова, що відносяться до найрізноманітніших словникових нашарувань.

Безсумнівний інтерес становлять так звані лакуни — слова в російській мові, що не мають однослівних або фразеологічних відповідників у англійській мові. У даній статті йдеться про лакуни в іменниках, бо через свою ономаσεологічну функцію вони займають центральне положення в системі частин мови. Порівняльний аналіз здійснювався на матеріалі творів В. І. Леніна та їх перекладів на англійську мову. Оскільки розміри статті не дозволяють докладніше зупинитися на аналізі мовних лакун в порівнюваних мовах, ми обмежилися розглядом перекладу іменників із значенням діючої особи.

Відсутність однослівних (або фразеологічних) еквівалентів може бути пов'язана з екстралінгвістичними факторами — відсутністю в даного народу деяких понять і, відповідно, слів для їх вираження при наявності цих понять та слів в іншого народу.

До абсолютних лакун, обумовлених екстралінгвістичними факторами, слід віднести такі слова, як *практик*, *башибузук*.

Абсолютні лакуни нечисленні і передаються за допомогою перифраз — вільних словосполук:

...большинство *практиков** в
Рабкрине [1, 35, 394].

...the majority of the *practical
workers** in the Workers and
Peasants Inspection [3, 414].

Пусть не обижаются на меня
за это резкое слово ни один
практик [1, 4, 435].

Let no *active worker* take of-
fence at these frank remarks
[2, 124].

Слово *башибузук*, яке спочатку позначало солдата турецької нерегулярної армії, набуло значення «розбійник, грабіж-

* Підкреслення тут і далі автора. — Л. В.

ник». *Башибузу*к не перекладається, а транслітерується. Його значення розкривається тільки в широкому контексті.

Да ведь «Искра» и подводит свой «план» газеты к «плану» выработать такую «боевую готовность», чтобы поддерживать и движение безработных, и... «возмущение населения против зарвавшегося царского *башибузука*» и проч. [1, 4, 467].

Iskra has adapted its "plan" for a newspaper to the "plan" for creating a "military preparedness" to support the unemployed movement... "popular indignation against some tsarist *bashibazook* on the rampage, etc. [2, 158].

Поряд з абсолютними лакунами зустрічаються, причому частіше, відносні лакуни. Це має місце тоді, коли корелятивні пари слів у двох мовах відрізняються частотністю використання. Так, російське слово *корифей* відзначається більш високим ступенем вживаності, ніж англійське *cornyphaes*. Хоч у семантичній структурі англійського слова *cornyphaes* є значення «руководитель партии», в цьому значенні слово маловживане, і перекладач заміняє його словом *leader*:

Но кружку *корифеев* вроде Алексеева и Мышкина доступны политические задачи в самом действительном, самом практическом смысле [1, 4, 416].

But a circle of *leaders* of the type of Alexeyev and Myskin... is capable of coping with political tasks in the genuine and most practical sense of the term [2, 104].

Подекуди слова російської мови, хоч вони і знаходять собі відповідника в англійській мові, слід визнати відносними лакунами¹ для англійської мови, бо такі відповідники є приблизними, неадекватними. Наприклад, російське слово *деятель* — відносна лакуна для англійської мови:

Оно было очень живо у *деятелей* названных выше групп [1, 4, 350].

...принижение инициативы и энергии сознательных *деятелей* [1, 4, 363].

...нам и в голову не приходит ставить эту неподготовленность в вину тогдашним *деятелям* [1, 4, 349].

...надо было позаботиться о

...it was very much alike among the *members* of the groups mentioned [2, 34].

...belittling the initiative and energy of class-conscious *fighters* [2, 49].

...we would not dream of blaming the *Social-Democrats* of that time for their unpreparedness [2, 33].

...they should have made efforts

¹ «Лакуни можуть бути і відносними, — коли слово або словоформа, що існують в національній мові, вживаються дуже рідко» [див. 5, а також 6].

возобновлении той теоретической работы, ...которая падала теперь опять на нелегальных деятелей [1, 4, 333].

to resume the theoretical work that... fell anew on the shoulders of the *comrades* working underground [2, 21].

Подібне використання слова *деятель* не слід плутати з його вживанням як компонента складових термінів (*государственный деятель, политический деятель*), яким відповідають адекватні еквіваленти:

Все знают, что такой-то *политический деятель* начал с того-то [1, 4, 446].

Everyone knows that a certain *political figure* began in such and such a way [2, 136].

В. І. Ленін у своїх творах широко вживає синоніми з різним стилістичним забарвленням. Як правильно зазначає В. Н. Ярцева, «при наявності синонімічного ряду лексеми ...підказані не тільки заданим змістом комунікації, але й ситуативним контекстом (наприклад, стилістичною спрямованістю повідомлення), а також мовним мікроконтекстом, тобто мовним оточенням. Варіантність синонімічних значень має в цих випадках певну комунікативну цінність» [7]. Деякі з російських синонімів не мають стилістичних відповідників в англійській мові і перекладач, зустрічаючись з подібними стилістичними лакунами, змушений передавати їх словами нейтрального стилю, що, безперечно, приводить до втрати образності та деякого зниження комунікативної цінності. Так, у роботі «Перемога кадетів і завдання робітничої партії» В. І. Ленін говорить про людей байдужих, яких він називає *обывателями*. У роботі «Держава і революція» В. І. Ленін називає Бернштейна *филистером*. Перекладач в обох випадках вживає нейтральне слово *philistine*, хоч етимологічно близьке йому слово *филистер* не належить до нейтрального стилю.

Пор. також:

Прихвостни и прихлебатели hangers-on and spongers-on. [1, 35, 196].

Прихлебатели и приживальщики hangers-on and spongers-on [3]. [1, 35, 197].

При перекладі російського синонімічного ряду *вождь, вожак, руководитель, корифей* перекладач у всіх випадках змушений вживати слово *leader*, бо англійська мова не фіксує ті відтінки значень, що властиві членам даного синонімічного ряду в російській мові:

В сущности, идеалом деятеля рисуется... нечто гораздо боль- In fact, the ideal leader... is something far more in the na-

ше подібніше на секретаря тред-юніона, ніж на соціаліста — політичного *вождя* [1, 4, 357].

...ніколи і маси не навчаться вести боротьбу, поки ми не зможемо виховатися *руководителям* цієї боротьби [1, 4, 473]. — писав Маркс *вождям* партії [1, 4, 341].

ture of a trade-union secretary than a social political *leader* [2, 79].

...the masses will never learn to conduct the political struggle until we help to train *leaders* for this struggle [2, 157]. ...Marx wrote to the party *leaders* [2, 24].

У цій статті ми обмежилися тільки окремими спостереженнями, пов'язаними з перекладом творів В. І. Леніна на англійську мову.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 4, 35.
2. V. I. Lenin. What Is To Be Done? Progress Publishers, Moscow, 1967.
3. V. I. Lenin. On the Soviet State Apparatus.
4. Р. А. Будагов. В. І. Ленін о научному стилі мови. «Филологические науки», 1970, № 1.
5. Ю. С. Степанов. Французская стилистика. М., 1964.
6. В. Л. Муравьев. О языковых лакунах. «Иностранные языки в школе», 1971, № 1.
7. В. Н. Ярцева. Количественные и качественные изменения в языке. В. сб. «Ленинизм и теоретические проблемы языкознания», М., 1970.

СОЦІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ І ДЕЯКІ АСПЕКТИ МОВНОЇ БОРЬОБИ У США

Л. С. Грінберг

Національний антагонізм як соціальне явище знайшов надзвичайно яскраве відбиття в американському варіанті англійської мови. Мабуть в жодній іншій мові немає такої кількості слів, що мають принизливий, образливий характер для позначення національних меншостей, як в американській англійській мові¹.

Особливо багато етнофолізмів вживається расистами по відношенню до американців африканського походження.

Як літературно-нейтральне слово для позначення американців африканського походження в англійській мові найбільш широкого вживання набуло слово "Negro". "Webster's New World Dictionary" (1957 p.) дає без будь-яких стилістичних позначок такі його значення: 1. a) a member of the dominant black race of Africa, living chiefly in the Congo and Sudan regions, b) mem-

¹ У буржуазній соціології вони називаються «етнофолізмами».

ber of any of the other black races of Africa, as a Bantu, Hot-tentot, etc. 2. any person with some Negro ancestors".

Під впливом соціальних процесів, зокрема національно-визвольної боротьби, рух негрів у США зазнавав змін. П'ятдесяті—шістдесяті роки відзначили новий етап у боротьбі негрів за громадянські права.

Новий етап визвольної боротьби вимагав переоцінки стереотипу негра самими неграми — необхідно було перебороти стереотип «Дяді Тома», що втілює примирення з «неминучим» злом та непротивлення йому. Боротьба проти цього стереотипу знайшла відображення у політичних виступах, публіцистиці, літературі.

Соціальний протест відбувся і в мовній боротьбі, зокрема навколо вживання слова "Negro".

Перш за все, необхідно відзначити, що з самого початку створення незалежних африканських держав, що звільнилися від колоніального ярма, це слово ніколи не вживалося і не вживається африканцями або афро-американцями для означення расової чи етнічної приналежності африканських народів. Більше того, афро-американська преса та критика неодноразово виступали з докорами на адресу тих, хто застосовує це слово до народів Африки. Прикладом може служити рецензія Кіт Бейрд на книгу професора Джозефа Грінберга «Мови Африки» у протресивному негритянському журналі «Фрідомуейз».

Даючи високу оцінку праці відомого вченого, рецензент пише: «Афро-американці, що, як і даний рецензент, відкидають слово "Negro" як означення соціо-культурної або етнічної групи, можуть лише жалкувати, що професор Грінберг не вживає просто "black Africa" замість "Negro Africa", беручи до уваги ті негативні семантичні нашарування, яких набуло слово "Negro" [1, 568].

Таким чином, під впливом соціальних процесів семантика слова була переосмислена.

Однак процес переосмислення слова "Negro" не зупинився на семантичному обмеженні його значення.

Зростання радикальних настроїв серед афро-американців тісно пов'язане із зростанням свідомості, почуття власної гідності та національної гордості. Ці тенденції сприяли розповсюдженню потреби у самовиразі, загостренню чутливості до властивостей слова. Це відбулося у творчості молодих негритянських письменників п'ятдесятих—шістдесятих років.

Одною з характерних рис мовної боротьби негритянських літераторів цих років було стилістичне переосмислення слова "Negro". Характеризуючи погляди молодого покоління негритянських поетів, письменників, художників, критик Дадли Рендалл пише: "They no longer pity themselves... Instead they say, "I am black and beautiful". They reject whiteness and white

standards. They call themselves blacks, rejecting the word Negro, which they say was given to them by white men" [2, 233].

«Негативні семантичні нашарування», про які писав Кіт Бейрд, виступають тут уже в іншій якості, перш за все, стилістичній. Слово "Negro" сприймається як зневажливий евфемізм, який в результаті зростлого самоусвідомлення є принизливим. Йому протиставляється слово "black", вимога називати речі своїми іменами, бо ті, до кого воно відноситься, не потребують полегкості, є рівними і відкидають всякий прояв нерівноправності в будь-якій формі.

Ще більш виразну стилістичну оцінку слова "Negro" дає літературний вождь бойовничого молодого покоління афро-американців Лерой Джонс. В одному з опублікованих листів він пише: "Afro-Americans (Negroes, spades, shades, boots, woogies, etc.) in this country can afford... the luxury of hate..." [2, 234—235].

Тут "Negro" недвозначно оцінюється як слово образливе, що принижує національну та людську гідність афро-американців і повинно бути відкинуто як і інші слова цього ряду.

Наведені погляди не є одиничними або випадковими. В останні роки слово "Negro" майже не вживається у прогресивній американській пресі та літературі, поступившись місцем словам "black" або "Afro-American". Виникли такі словосполучення як Black people, Black-men, Black consciousness, Black mind, Black liberation, Black art, Black poetry, Black writers, Black artists і т. п.

Всі ці факти свідчать про мовну боротьбу навколо слова, що розгорнулася і ще не завершилася у зв'язку з певним соціальним процесом у США.

Американська лексикографія поки що не відгукнулася на цю боротьбу. Словник Вебстера 1966 р. "Webster's New Twentieth Century Dictionary, Unabridged, Second Edition" дає для слова "Negro" ті ж самі значення, які були наведені у словнику 1957 р. без будь-яких позначок.

Більш чутливим виявився американський «істеблішмент».

Журнал «Ньюзуік» в номері від 25 березня 1968 р. помістив спеціальну замітку, присвячену цьому питанню. Журнал відзначає, що ряд негритянських газет та радіостанцій, що працюють переважно для негритянського населення, відмовляються від вживання слова "Negro".

В замітці розповідається про опит 1400 негрів — читачів журналу «Джет», з яких 37% віддали перевагу назві "Afro-Americans", 22% — "blacks" і лише 18% — слову "Negroes" і підкреслюється, що чоловіки з освітою в обсязі коледжа одноставно висловилися проти "Negro".

Замітка супроводиться карикатурою, яка іронізує над тим, що негри нібито самі не знають, чого вони хочуть.

«Ньюзуїк» приходиться до висновку, що вихід з даних розбіжностей полягає у поступовості, «градуалізмі» — тому самому, очевидно, який проповідується американським «істеблшментом» як «рішення» негритянської проблеми у США.

Зростання негритянського руху за громадські права як соціальний процес знайшов відбиття не лише в переоцінці слова «Negro». У п'ятдесятих-шістдесятих роках він глибоко торкнувся розвитку лексики англійської мови в Америці, зокрема сленгу.

Саме в ці роки виникла низка сленгізмів, що надзвичайно чітко відбивають загострення міжрасових відношень білих і негрів, та розшарування серед самих негрів на підставі їх національних та громадських позицій. Про це яскраво свідчить аналіз сленгу, що зареєстрований у «Словнику американського сленгу» Гарольда Уентуорта та Стюарта Берга Флекснера, зокрема у «Додатковому списку нових слів» при ньому, що складений Стюартом Бергом Флекснером [3].

«Додатковий список» включає нові сленгізми, що ввійшли в американську англійську мову у 50-х роках. Серед них 26 сленгізмів, що пов'язані з расовими відношеннями білих та негрів.

Зареєстровано появу нових етнофолізмів, вживаних білими расистами для позначення негрів: boot, scobe, splib. Одночасно з'явилася низка слів, що відбивають зневажливе ставлення до білих та їх інститутів: fade — білий, the Man, Whitey, whitey — білий, особливо поліцай, підприємець і т. п.; білі, біла раса, суспільство, культура і т. п.; down home, Cotton curtain — саркастичні позначення південних штатів та ін. Полярне емоціональне забарвлення мають нові слова, що позначають негрів та пов'язані з ними поняття: brother, blood brother, soul brother — негр, sister, soul sister — негритянка, soul — негритянський, властивий неграм, зокрема у сполученнях soul food, soul music, Soul City — Гарлем і т. п. Ряд нових сленгізмів відбивають презирливе ставлення негрів до інших негрів, які відмовляються від боротьби за свої права, втілюють образ «Дяді Тома», принижують свою расу: Tom, Mister Tom, Aunt Jane. З'явилися нові сленгізми, що відбивають радикальні войовничі настрої негрів у боротьбі проти расизму: Grow Jim — неприязнь негрів до білих, Mau Mau — негр, що належить до радикальних організацій, особливо «чорних мусульман».

Слід відзначити, що укладач «Списку» наводить етнофолізми boot, scobe, splib з позначкою «Negro use», намагаючись довести, що ці презирливі прізвиська негрів вживаються самими неграми, і, таким чином, обілити американських расистів, та це лише стверджує наявність певної мовної політики у буржуазній лексикографії.

Нові американські сленгізми об'єктивно відбивають заго-

стрення расового антагонізму у США та боротьби негритянського населення проти расизму та шовінізму.

Наведені мовні факти ілюструють одну сторону проблеми національних відношень у США. Протест проти національного антагонізму та шовінізму зріє і серед інших національних меншостей, що зазнають дискримінації в тій чи іншій формі.

Досить показова в цьому плані замітка в газеті «Дейлі Уорлд» від 13 березня 1970 р., що розглядає прояви шовінізму в американському буржуазному спорті. Численні спортивні команди для приваблення «симпатій» публіки та з метою реклами використовують у своїх назвах прізвиська етнічних груп, символи та «талісмани» шовіністичного характеру, що відображують певні ознаки цих груп. Так, одна з хокейних команд носить назву «Vancouver Canucs», в якій використовується презирливе прізвисько канадців, футбольна команда називається «Redskins» — презирливим прізвиськом індіанців і т. п. В замітці відзначається, що багато американців не вбачають у цьому нічого надзвичайного, що це є результатом расистського мислення. Газета закликає читачів протестувати проти цих зневажливих назв, символів та «талісманів». Важливо відзначити, що приводом для опублікування замітки були листи читачів, які засуджують шовінізм.

Процеси, що відбуваються у мові, мовна боротьба чітко відбивають соціальні процеси у нації, носії мови, зокрема процес боротьби проти расизму та шовінізму, який розгорнувся у класичній країні сучасного капіталізму — Сполучених Штатах Америки.

ЛІТЕРАТУРА

1. "Freedomways", Fall, 1963, v. 3.
2. "Freedomways", Summer, 1969, v. 9, No. 3.
3. "The Pocket Dictionary of American Slang" by Harold Wentworth and Stuart Berg Flexner, "Pocket Books", N. Y., 1969.

ІНФОРМАНТИ ТА ЛІНГВІСТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ

А. Г. Дородних

Синхронічний та діахронічний методи дослідження не виключають, а взаємно доповнюють один одного; наприклад, у діахронічному дослідженні вживають для порівняння кілька синхронних зрізів [1, 2]. Тепер все більше лінгвістів додержуються погляду, що синхронні дослідження здатні фіксувати елементи мовної динаміки [3]. Змінам в даній мікросфері мови передують співіснування в одному й тому ж мовному колективі кількох синонімічних або еквіфункціональних різновидів форм, у відно-

шеннях між якими намічаються зрушення, що дозволяють в певній мірі прогнозувати дальший розвиток [4, 205]. Нове, здається, треба шукати, по-перше, у говірній мові. При цьому дослідження, побудовані на аналізі художніх та інших друкованих текстів, не завжди, на думку деяких лінгвістів, відображають дійсне вживання у говірній мові [5].

Кращим лінгвістичним барометром є жива мова інформантів — носіїв даної мови. Порівняння з друкованими текстами дозволяє зробити висновок про ступінь проникнення нових явищ із говірної мови в письмову. У цій статті ми проілюструємо сказане на прикладі деяких модальних дієслів сучасної англійської мови. *Ought*, як відомо, вживається звичайно з інфінітивом (іншими словами у супроводженні слова — морфемі *to* *), але іноді з основою смислового дієслова (іншими словами без *to*). Зустрічаються й випадки, де зліва від *ought* вживаються слова — морфемі *do* та *have* [7, 8].

You didn't ought to go. (Інформант — англієць).

It oughtn't to take much digging. (J. Craig).

Dare інколи вживається з *do* зліва та основою смислового дієслова справа.

He did not dare look at the other. (Agatha Christie).

But don't dare show it to our little Bonita. (J. Craig).

Про слово-морфему див. [6].

Used to та *need* також мають перемінні комбінаторні властивості. Слід відзначити, що з усіх модальних дієслів саме ці мають найменшу частотність. Нестабільність та мала частотність цих дієслів продиктували вибір матеріалу для дослідження. По-перше, ми звернулися за допомогою до інформантів, головним чином молодих американців та англійців з незакінченою вищою та вищою освітою. Існує декілька засобів опиту інформантів. Найпростіший та найменш надійний, на думку лінгвістів, — пред'явлення варіантів, які цікавлять дослідника, на вибір.

Р. Кверк пропонує засіб трансформацій, що полягає ось у чому: інформантам подаються речення, які не викликають сумніву, потім їм пропонують зробити трансформації, необхідні дослідникові для виявлення уживаності тих або інших варіантів. Причому такі речення пред'являються в оточенні великої кількості речень, вихідні форми та трансформи яких не викликають труднощів [9]. Іноді пропонують речення з опущеними словами, напр.: *I've always done it that way and I think I always...* В інших випадках інформантам дають завдання скласти фрази з пред'явленими словами [10].

У своєму дослідженні ми вживали перший і другий способи, а також складали ситуації, що спонукали інформантів вживати потрібне нам слово. Наводимо результати, одержані для

ought. 20-ти англійцям та 12 американцям було запропоновано створити питальні та заперечні трансформи таких речень:

- a) You ought to go.
- b) He ought to have visited her.

Результати наведені у таблиці:

Варіанти, вживані інформантами	Англійці			Американці		
	Всього	Головний варіант	Можливий варіант	Всього	Головний варіант	Можливий варіант
a) Ought you to go?	6	6	—	—	—	—
b) Ought he to have visited her?	6	6	—	4	4**	—
a) Should you go?	1	1	—	2	2	—
b) Should he have visited her?	3	3	—	2	2	—
a) Did you ought to go?	1	1	—	—	—	—
b) — — — — —						
Відмовились зробити операцію	2*			4		
Неправильно зробили операцію	1			—		
a) You ought not to go.	6	6	—	2	—	2
b) He ought not to have visited her.	1	1	—	2	2***	—
a) You oughtn't to go.	2	2	—	—	—	—
b) He oughtn't to have visited her.	5	5	—	3	3****	—
a) You should not go.	—	—	—	—	—	—
b) He should not have visited her.	1	1	—	—	—	—
a) You shouldn't go.	1	1	—	2	2	—
b) He shouldn't have visited her.	2	2	—	—	—	—
Відмовились зробити операцію	1			2		
Неправильно зробили операцію	1			3		

* Інформант відмовився зробити операцію, але навів, як діалектизм (West Midlands) You didn't ought to go, did you?

** Інформант вжив ought he visit her?, другий використав oughtn't he have visited her?

*** Інформант — ought not visit.

**** Інформант — oughtn't to visit.

Для порівняння ми взяли результати укладачів атласа діалектів Англії, де інформантам було понад 60 років [11]. Опит інформантів почали з 1952 року. Ми використали лише північні та південні діалекти. Інформантам пропонували речення:

Children are always expected to help their parents in their old age, but if they don't, other people will say they certainly ...help them.

Укладачі чекали вживання ought to. Але 17,3% * інформантів з південних графств та 30,5% з північних вжили should. Відповідно, 4% та 4% вжили ought без to.

* Перерахування у процентах зроблено нами.

У другому випадку інформантам пред'являли речення:

Some children don't do what they... and others do what they...

Тут укладачі чекали вживання *should* та *shouldn't*. У південних графствах 38,24% інформантів вжили *ought*. У північних — 25,5%. Але показово ось що. З інформантів, які вжили *ought* у першій позиції, відповідно 48,66 та 44,5% вжили у другій позиції *shouldn't*; 14,23 та 8,5% вжили *didn't ought*; 2,37 та 0% вжили *hadn't ought*; 21,43 та 1,25% вжили *ought not*.

Якщо порівняти наші результати і результати укладачів атласа, то може здатися, що заміна *ought* to на *should* найбільш характерна для представників старшого покоління (пор. 20 та 48,6%; 44,5%). Але тут слід врахувати той факт, що у нашому випадку досліджувалася літературна мова, а метою укладачів атласа було виявлення діалектів.

Таким чином, *should* і *ought* to знаходяться у вільній варіації, але у питальних та заперечних реченнях спостерігається тенденція вживати *should*.

Слід відзначити, що лише при аналізі текстів ми не змогли б установити цієї тенденції.

ЛІТЕРАТУРА

1. А. А. Реформатский. Принципы синхронного описания языка. «Тезисы докладов на открытом расширенном заседании Ученого Совета, посвященном дискуссии о соотношении синхронного анализа и исторического исследования языка». М., 1957.
2. В. Н. Ярцева. Диахроническое изучение системы языка. Тезисы докладов...
3. Г. А. Климов. Синхрония — диахрония и статика — динамика. «Проблемы языкознания», М., 1967.
4. Общее языкознание. М., 1970.
5. Bjarne Ulvestad, An Approach to Describing Usage of Language Variants. International Journal of American Linguistics, 1955. Vol. 22, N 1.
6. Б. С. Хаймович, Б. И. Роговская. A Course in English Grammar, М., 1967.
7. J. N. Hook, E. G. Mathews. Modern American Grammar and Usage. N. Y., 1956.
8. M. Ehrman. The Meanings of the Modals in Present Day American Language. The Hague — Paris, 1966.
9. Randolph Quirk. Investigating Linguistic Acceptability. Un-ty Coll. London, and Jan Svartvik, Göteborg, 1966.
10. Э. В. Кузнецова. О критериях выделения основного значения слова. «Русский язык за рубежом», 1969, № 1.
11. Harold Orton, Eugen Dieth. Survey of English Dialects. 1962—1967.

ФОРМИ ВИРАЗУ ГОЛОВНИХ КОМПОНЕНТІВ У ДВОСКЛАДОВИХ КОНСТРУКЦІЯХ З ВТОРИННОЮ ПРЕДИКАЦІЄЮ

Ю. Ф. Єщенко

Двоскладовою конструкцією з вторинною предикацією ми вважаємо всяку конструкцію, що утворена двоскладовим реченням з дієсловом-присудком в особовій формі внаслідок трансформацій $NvV \rightarrow NV$ або $NvN_1 \rightarrow NN_1$, які полягають в обов'язковій зміні дієслова-присудка: фінітне дієслово перетворюється на нефінітне (в разі іменного присудка він може випадати), і в необов'язковій зміні форми підмета¹.

Двоскладові речення, з яких можуть утворюватися двоскладові конструкції з вторинною предикацією, позначимо терміном «предикативна одиниця 2» або *ПО2*.

Порівняльний аналіз *ПО1* та *ПО2* показує, що *ПО2* повинна задовольняти таким умовам: 1) бути двоскладовою з експліцитно вираженими головними членами; 2) мати той же порядок розташування головних компонентів, що і в *ПО1*; 3) містити ті ж класи слів, що і *ПО1* і 4) той же набір п класів слів у стверджувальних *ПО2* з дієприкметником I, інфінітивом, герундієм або на один клас слів менше в *ПО2* іменних і з дієприкметником II.

Завдяки такому аналізу ми виявляємо конструкції *ПО2*.

ПО2 можуть бути п'яти видів — з них чотири дієслівних з дієприкметником I, дієприкметником II, інфінітивом, герундієм; і один бездієслівний — іменний. Кожний з цих видів, у свою чергу, складається з двох підвидів — з вводом і без вводу. Словами-вводами ми називаємо такі слова, як *for*, *with*, *upon* і т. п.

ПО2 з дієприкметником I:

Their truce dissolving, Ted observed that her friends were a scream of a bunch... (B. 45).

By twelve o'clock *with the sun pouring into the room*, heat became quite oppressive... (Ger. 52).

ПО2 з дієприкметником II:

...ain't it rummy that we should come across each other, *both changed?* (Rag. 256).

Mr. Belcher took from his pocket a piece of white paper *with lines drawn over it*... (Rag. 225).

ПО2 з інфінітивом:

Cap'n Silver, sir to come on board and make terms... (Stev. 135).

¹ *v* — допоміжні дієслова, дієслова-зв'язки, що несуть граматичні значення особи, числа, часу, способу;

vV — фінітне дієслово; *V* — нефінітне дієслово;

N₁ — іменна частина складного іменного присудка.

Genks, it mightn't be quite a ticket for meto go up... (Rag. 30).

ПО2 з герундієм:

I think it looks well — his going! (Rag. 36).

I don't see what any this has to do with my taking care of the child (Hedg. 25).

ПО2 іменний:

And your father sick! (Stev. 20).

It was almost two lakes, shaped like a bow-tie, with a spit of land in the middle (Ald, 150).

У конструкції ПО2, що складають підвиди в кожному з видів, форма вираження присудка однакова, а форма вираження підмета різна. В конструкціях ПО2 з дієприкметником I без вводу підмет може мати форми N , P_{nom} , P_{obj} , P_{refl} ¹:

Mr. Ellis, naturally wasn't so upset as we were, he being new... (Chr. 58).

I'll bet that was the last thing he heard. Me laughing (C. 261).

Every time she looked up, she found herself being watched by three pairs of solemn black eyes... (C. 131).

Підмет конструкцій ПО2 з дієприкметником I з вводом може мати форми N , P_{obj} .

And with him walking,... while she slept still and nameless in her watery grave (Dr. 11, 194).

Підмет ПО2 з дієприкметником II без вводу має форми N , P_{nom} , P_{obj} , P_{refl} .

And she not even born when I landed here (Mitch. 54).

What will he do when he sees me all disheveled and red-eyed? (Peyt. 312)

Himself — a pis aller then — taken without love at all (W. M. 157).

У ПО2 з дієприкметником II з вводом підмет має форму N , приклади на стор. 3, 4.

Інфінітивні ПО2 без вводу можуть мати форми підмета N , P_{nom} , P_{obj} , P_{refl} :

He, doctor Slammer... to be extinguished in a moment, by a man whom nobody had ever seen before (P. P. 18).

Me pull you? (Rag. 91).

I allowed myself to be kissed (S. C. 14) ².

¹ N — іменник у загальному відмінку, займенник, крім особового, а також будь-який еквівалент іменника;

P_{nom} — особовий займенник в номінативному відмінку;

P_{obj} — особовий займенник в об'єктному відмінку;

P_{refl} — особовий займенник, омонімічний зворотному займеннику;

Далі будуть вживатися символи: N'_s — іменник або його еквівалент в присвійному відмінку, P_{poss} — присвійний займенник.

² Див. також приклади на стор. 34.

В інфінітивних ПО2 з вводом підмет має форми *N*, *P_{obj}*, *P_{refl}*:

...in the kitchen there was a faint radiance from the gas mantle, ready for me to turn it up (Sn. 24).

to think there would be London without himself to see it! ¹ (W. M. 240).

Підмет герундіальних ПО2 без вводу має форми *N*, *N*'s, *P_{obj}*, *P_{poss}*:

And for once Michael did not mind old Dandy being in the right (W. M. 160).

Sir Charles' coming has done a lot for Egg. (Chr. 26).

It's no use anybody coming to me and asking... (G. 15).

But her coming to the table had something amusing in it. (S. W. 131).

...it might explain his asking Ellis if he was sure of the name. (Chr. 66).

Підмет герундіальних ПО2 з вводом має форми *N*, *N*'s, *P_{obj}*, *P_{refl}*, *P_{poss}*:

You can't tell anything by a man's being married (Hem. 229).

You spoke of someone's being in danger... (Chr. 79).

You'll pardon the liberty of me sitting in your room... (Rag. 61).

It was clear that the cost of the suit could be paid without his being obliged to turn of his old place,... (E. 240).

Suddenly I realised I'd never thought of myself wearing a cap (S. C. 16).

В іменних ПО2 без вводу підмет має форми *N*, *P_{nom}*, *P_{obj}*, *P_{refl}*:

This far out, he must be huge in his mouth,... (M. O. M. 56).

There seemed something symbolic about it — he elone in the light,... (Chr. 159).

All this brass, and me with a taste for sailors,... (C. 8).

My father found himself in charge of a factory. (Sn. 32) ².

Підмет іменних ПО2 з вводом має форми *N*, *P_{obj}*:

But with nothing eternal before me but death,... it would be immoral forme to perform any act that was a sacrifice. (S. W. 57).

With him by my side, I felt sure. (S. C. 204).

Як бачимо, однаковою формою вираження підмета у всіх підвидах є форма *N*.

Однаковими формами вираження підмета у підвидах ПО2 з дієприкметником I є форми *N*, *P_{obj}*. У підвидів ПО2 з дієприкметником II — форма *N*, у підвидів ПО2 з інфінітивом — форми *N*, *P_{obj}*, *P_{refl}*; у підвидів герундіального виду — форми *N*, *N*'s, *P_{obj}*, *P_{poss}*.

¹ Див. також приклади на стор. 34.

² Див. також приклади на стор. 35.

Конструкції видів з дієприкметником I, дієприкметником II, інфінітивом і іменного мають однакову форму вираження підмета, тобто N , P_{obj} , P_{nom} , P_{refl} . Різною у цих видів є форма присудка.

У конструкції ПО2 з дієприкметником I і герундієм форми вираження підмета різні: у ПО2 з герундієм це форми N , $N's$, P_{obj} , P_{refl} , P_{poss} .

Однаковими формами вираження підмета у всіх видів ПО2 є форми N , P_{obj} , P_{refl} .

Таким чином, підвиди в кожному з видів, а також види між собою різняться формою одного з головних компонентів — підмета чи присудка.

ПРО СИТУАЦІЙНУ РЕЛЕВАНТНІСТЬ ГРАМАТИЧНИХ ЗНАЧЕНЬ ДЛЯ ПЕРЕКЛАДУ

Г. В. Ейгер, В. Л. Юхт

Спираючись на А. Кетфорда [3], прийемо як основну одиницю перекладу (для прозових текстів) речення, бо речення є граматичною одиницею, найбільш безпосередньо пов'язаною з мовною функцією в даній ситуації. Будемо вважати також, що мікроситуація описується елементарним реченням. При передачі денотативних («повних») граматичних і лексико-граматичних значень можливі такі випадки:

1. Дане граматичне значення передається граматичним значенням того самого розряду, наприклад, однина — одніною.

Цей випадок досить тривіальний.

2. Граматичне значення передається граматичним значенням протилежного розряду (в межах тієї самої граматичної категорії). Наприклад: "Ich schliese nicht ab, sagte er. Sie können kommen, wann Sie wollen"¹. (Йдеться про двері, що не заперті, але пізніше повинні бути запертими). У цьому випадку релевантним є не конкретний часовий відрізок, а сам факт, що, починаючи з даного моменту, двері не будуть заперті, тобто результат дії. Тому тут можна використати при перекладі різні розряди:

Я не запираю (запер, запру, буду запираць дверь).

При перекладі не обов'язково зберігати всі семи, що властиві даній граматичній формі. Наприклад:

Ware 700° die übliche Temperatur, so wäre es zwecklos, öl einzublasen (VDI).

Если эта температура является нормальной, то вдувание топлива бесполезно.

¹ Приклад узято з [1].

Тут сема *условие* залишається вираженою, а сема гіпотетичності (що висловлена в тексті висхідної мови кон'юнктивом) не передана, бо є ситуаційно надлишковою: функціонально-стилістичний фон (наукова мова) і ситуація свідчать, що релевантим є умова взагалі, а не реальність, нереальність її здійснення.

3. Граматичне (лексико-граматичне) значення передається значенням другого граматично-лексичного поля, наприклад:

Und weil zuviel von dem da ist, haben die meisten dar nichts.	Всякого добра хоть завались на свете, а у большинства лю- дей ничего нет.
---	---

Тут важливі не причинно-наслідкові зв'язки самі по собі, а невідповідність основи і наслідку, що й передається протиставленням із сполучником *а* (поле порівняння)¹.

Попередні спостереження на матеріалі перекладів з англійської і німецької мов на російську свідчать, що такі непрямі відповідності становлять близько 25% всіх випадків передачі граматичних значень.

4. Дане граматичне (лексико-граматичне) значення гаситься як нерелевантне. У цьому випадку, перебудова граматичної структури речення обов'язкова.

Diese Formen sind, wenn es sich um kleinere Abmessungen handelt, aus Kohlenstoffstählen zu fertigen.	Трехгранки малых размеров следует изготовлять из углеро- дистых сталей.
---	---

У науковій літературі в ситуаціях, коли умова обов'язково коли-небудь буде мати місце — вона як очевидна знімається, а увесь факт в цілому розглядається не як гіпотетичний, а як даний. Переклад *если речь идет о трехгранках малых размеров* є квазіточністю, що веде до багатослів'я. У зв'язку з цим слід відзначити, що надлишок і економія виразу в різних мовах ситуаційно не завжди співпадають.

Випадки, подібні до наведеного вище, типові для перекладу наукової мови.

5. Граматичне значення зберігається, хоч і виражається не так яскраво, як у вихідному тексті, та до нього приєднуються інші семи. Цей тип відповідності можна вважати зворотним типу 2:

Ich hoffe mich mit Ihnen im Einverständnis zu befinden, wenn ich nunmehr die Sitzung eröffne (T. H. Mann).	Надеюсь, что, объявив собра- ние открытым, я поступлю в согласии с Вашими намере- ниями.
---	---

¹ Граматично-лексичні поля розуміються так, як дано в [2].
в [2].

Тут сема *умовність* виявляється не в дієприкметникові, а у всьому цілісному реченні, що описує дану ситуацію.

Проведені спостереження дають підставу стверджувати, що накреслені шляхи дослідження релевантності граматичних значень для перекладу повинні спиратися на дані семантичного аналізу і факти, накопичені діалектичною логікою. Суттєвий інтерес становлять у зв'язку з цим роботи по так званій «функціональній граматиці», що ведуться в нашій країні і в НДР. З другого боку, дослідження закономірностей перекладу також може збагатити розуміння таких категорій, як умова, причина, наслідок та ін., бо вони покажуть таку мережу взаємозв'язків, що при прямому аналізі може бути встановлена лише з великими зусиллями або взагалі випадає з поля зору спостережника.

ЛІТЕРАТУРА

1. З. Е. Ротанова. Пособие по переводу с немецкого на русский язык. М., 1961.
2. Е. И. Гулыга, Е. И. Шендельс. Грамматико-лексические поля. М., 1969.
3. I. Catford. A Linguistic Theory of Translation, Oxford, 1965, (3).

АД'ЕКТИВАЦІЯ ETUDIANT

І. З. Зельцер

Починаючи з 60-х років ХХ ст., спостерігається тенденція заміни прикметника *estudiantin* дієприкметником *étudiant*, який ад'єктивується.

Це явище ми прослідкували на матеріалах газети "l'Humanité".

В 1964 р. зустрічаються сполучення: *les milieux étudiants*, *les syndicats étudiants*, в 1965 р. спостерігається збільшення кількості іменників, які сполучаються з *étudiant*. Це слова: *organisation*, *intérêt*, *masse*, *jeunesse*, *lutte*.

Особливо інтенсивним стає витіснення *estudiantin* і заміна його *étudiant* в 1968—1969 рр., що пов'язано з травневими подіями 1968 р. і більш активною участю студентів у політичному житті країни після них. В 1968—1969 рр. нами виявлено 35 іменників, що супроводили *étudiant*, 7 — *estudiantin*, тобто 5 до 1.

З *étudiant* уживалися такі іменники: *revendications* ¹, *manifestation*, *délégation*, *mouvement*, *syndicalisme*, *syndicat*, *lutte*, *sécurité* (sociale), *quartier*, *logement*, *intérêt*, *milieu*, *militants* ¹, *organisation*, *faction*, *représentation*, *corporatisme*, *monde*, *action*, *affaires* ¹, *effectifs* ¹, *comité* (d'action), *dirigeants* ¹, *agitation*, *por-*

te-parole, langage, gestion, internationale, combats¹, mythe, classe, rassemblement, ressources¹.

З прикметником *estudiantin* були іменники: *agitation*, *manifestation*, *mouvement*, *représentation*, *campagne*, *association*.

В 1970 р., крім зазначених іменників, ми зустріли *événements* в сполученні в *étudiants*, *presse* (преса) з *estudiantine*.

В 1970 р. з 4 прикладів 3 припадають на *étudiant*, 1 — на *estudiantin*.

Часту вживаність *étudiant* можна пояснити такими семантико-структурними факторами:

1) Прикметник *étudiant*, який походить від дієприкметника, має більш активне значення, ніж *estudiantin*, цим пояснюється його поєднання з іменниками дії: *mouvement*, *action*, *combats*. Уживання *étudiant* з іншими іменниками можна розглядати як явище аналогії. Значення *estudiantin* виявляється стертим, на що вказується, хоч і не досить чітко, в статті: "*Etudiant*" oui, "*enseigné*" non (стаття передрукована з французької преси в "*Nouvelles de Moscou*" за 15 лютого 1969 р.): "*En effet, "estudiantin" entraîne traditionnellement je ne sais quoi de léger, de frivole et d'irresponsable qui s'accorde mal avec les revendications de nature tout opposée*".

2) Конверсія типу дієприкметник — прикметник продуктивна в усі періоди французької мови, включаючи і сучасний. Прикметник *étudiant* поповнює численну групу слів цього типу: *attirant*, *attristant* тощо.

3) У сучасній французькій мові спостерігається тенденція до збільшення групи слів на — *ant*, які є прикметниками й іменниками, такими як *militant* (le), *enseignant* (l') та інші. В цю групу входить, таким чином, і *étudiant* (l'). До цієї групи ввійде, мабуть, і слово *goulant*, яке зустрічається як субстантивоване: "*la grève des roulants*".

4) *Etudiant* входить до групи слів з коренем *étude* (lat. *studium*): *étude* (XII ст.), *étudier* (XII ст.), *étudiant* — іменник (XIV ст.). Запозичене з іспанської мови в 1899 р. *estudiantin*, хоч воно теж походить від лат. *studium*, стоїть дещо окремо від цієї групи завдяки своїй вимові.

5) Можливо, має місце і вплив слів *ouvrier*, *paysan*, які є іменниками і прикметниками і зустрічаються часто, особливо *ouvrier*, в такому ж контексті, що й *étudiant*. *Le mouvement ouvrier* (-le mouvement des ouvriers) могло викликати по аналогії *le mouvement étudiant* (-le mouvement des étudiants).

Французькі лінгвісти дискутують з приводу доцільності ад'єктивації *étudiant* при наявності прикметника *estudiantin*. Пуристи вважають прикметник *étudiant* зайвим, непотрібним. Ця точка зору критикується у вищезазначеній статті, де вказується, що *étudiant* більш виразне, ніж *estudiantin*, і тому більш доречно в сполученні із словами: *le pouvoir*, *le mouvement*,

le contrôle: "...l'emploi d'«étudiant» s'explique par conséquent fort bien en l'occurrence, à la place d'«estudiantin»".

У лінгвістичній літературі також зустрічаються приклади вживання *étudiant* як прикметника. Так, в журналі "Vie et Langage" № 213 (грудень 1969 р.) нам зустрічалось сполучення *manifestation étudiante*.

Не всі словники відмічають перехід *étudiant* до категорії прикметників, що пояснюється деяким відставанням лексикографії від розвитку живої мови. Так, словник "Nouveau Petit Larousse" (1970 р.) не дає до слова *étudiant* позначки "adj". Однак словник "Petit Robert" (1968 р.) зареєстрував *étudiant* як прикметник з позначками "adj., néol.", не виключаючи *estudiantin*.

Можливо, що *étudiant* — прикметник не замінить повністю *estudiantin*, обидва прикметники можуть співіснувати тривалий час, як дублети; можливо також, що вони набудуть нових семантичних та стилістичних відтінків. На даному етапі переважання *étudiant* над *estudiantin* в політичній пресі є очевидним.

ТЕМА НАРОДУ В ІСТОРИЧНИХ ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ ЗАХОДУ І РОСІЇ В ХІХ СТ.

Б. А. Зільберборд

Рішення питання про те, хто є творцем історії, завжди було головним не тільки для історії, як науки, але й для художньої літератури, для тих її жанрів, системою художніх образів яких відтворювалося історичне минуле народів. Спробу більш-менш об'єктивно зрозуміти історичний процес, як поступовий рух уперед, ми зустрічаємо в прогресивному історичному романі на заході Європи, в американському прогресивному романі та в російському класичному історичному романі і повісті.

Найкращі романісти Заходу і Америки намагаються зрозуміти роль народу в історичному процесі і роблять його дійовою силою історії. Але вони значно менше послідовні в цьому, ніж кращі представники російського роману в ХІХ ст. Так, народ зображується в історичному західно-європейському й американському романі, навіть в пору його розквіту, тобто до 60-х років ХІХ ст., або як пасивна сила (Теккерей «Історія Генрі Есмонда», Купер «Шпигун» та ін.), або як сила стихійна (Ч. Діккенс «Повість про двоє міст»). І тільки О. Бальзаку в його «Шуанах» та В. Гюго у «93 році» вдалося глибше зрозуміти природу народу і показати, що в найбільш бурхливі періоди історії народ виступав на захист своєї свободи.

У 1829 році з'явився перший твір О. Бальзака, підписаний справжнім ім'ям письменника. Це був історичний роман «Шуа-

ни», створений в роки реставрації Бурбонів, в умовах розгулу реакції. Роман цей, безумовно, був відгуком на тогочасні події. Демократичні елементи в країні на той час знаходяться в опозиції до режиму Карла X. Всі симпатії автора на боці цієї опозиції. На противагу корисливим аристократам та залученим ними до змови селянам (чию відсталість і темноту роялісти добре використали), республіканці зображені дуже привабливо. Скромні, мужні солдати республіки — патріоти, захисники «всієї нації свободи».

І все ж таки, мабуть, в силу того, що письменнику не до кінця була зрозумілою роль народу в історичному процесі, в романі немає відчуття того, що саме народні маси беруть участь в боротьбі проти контрреволюційних сил у цей бурхливий період французької історії. Об'єктивно показавши в романі, що перемога на боці революційного народу, республіки, і що справа шуанів історично приречена, Бальзак все ж таки значно більше, якщо не головне місце, відводить характеристиці окремих осіб (Марі де Верней, маркіз де Монтوران), а не широких народних мас.

У Гюго в його романі «93-й рік», хоч народ і показано в досить позитивних тонах, все ж більшу увагу звернуто на боротьбу окремих діячів Конвенту між собою, ніж показу усього революційного Конвенту та революційного народу. Гюго був великим гуманістом, захисником прав народу, але його гуманізм був, природно, обмеженим, дрібнобуржуазним. Він не зміг повністю зрозуміти революції, тому його симпатії не на боці Симурдена, суворої «республіки народного терору», а на боці Говена — «республіки милосердя».

Мабуть, тільки одному письменнику на Заході, бельгійцю Шарлю де Костеру більш, ніж іншим авторам, вдалося зобразити народ як головну діючу особу в історії. В його романі «Легенда про Уленшпігеля та Ламме Гоодзаке, про їх пригоди, героїчні, забавні та достославні у Фландрії та інших країнах», головна тема — боротьба Нідерландів проти іспанського поневолення розкрита на широкому соціальному фоні, головна фігура тут — народ, який виступив за свою національну незалежність. Талант автора, його реалізм виявилися сильнішими за суб'єктивні погляди, зокрема, релігійні, — звідси чудові образи людей з народу Тіля Уленшпігеля та Ламме Гоодзака, що є втіленням найкращих якостей народу, його мудрості, життєствердження, його земного матеріалістичного світосприймання. Демократизм автора і його талант дозволили йому зробити образ Тіля Уленшпігеля втіленням простого народу, який був єдиним стійким борцем за свободу і національну незалежність. І шоста пісня Тіля, з якою він уходить з Фландрії після зради панівних класів, — не остання його пісня, а грізне застереження зрадни-

кам: час розплати прийде і народ помститься за своє національне і соціальне пригноблення.

Американський прогресивний історичний роман першої половини XIX ст. представлений творчістю Фенімора Купера. Свої історичні романи письменник почав писати в умовах кінця революції 1830 р. Як можна судити з його «Європейських заміток американця», ставлення Ф. Купера до липневої революції було позитивне. В цьому нарисі Купер пише, що своїм успіхом народне повстання в Парижі в липні 1830 р. було зобов'язане, головним чином, сміливості та енергії молоді, зв'язаної з пресою, та відвазі робітників Парижа.

Проте, демократизм Купера був обмеженим, буржуазним. Це виявилось і в його історичних романах, особливо в трактовці ролі народу як творця історії. Тема роману «Браво» (який було написано в Парижі під впливом революційних подій у Франції в 1830 р.) — сутичка між аристократією і пригнобленим народом. Хоч місцем дії обрано Венецію XVI ст., актуальність роману безсумнівна. Тут Купер має на увазі не тільки далеке минуле Венеції епохи пізнього відродження, народні бунти XVI ст., але й європейські події 30-х років XIX ст. Не можна сказати, що тема аристократії взята автором декларативно. Безперечно, письменник критикує венеціанську аристократичну республіку, говорячи про неї, що «...гордая своим титулом республики и с упорством охранявшая его, она на самом деле являлась узкой и жестокой олигархией. Она не имела права называться республикой. Правда, ее правительство будто бы служило интересам своих подданных, но к несчастью оно обслуживало интересы лишь немногих, в ущерб остальным. В описываемую нами эпоху в Италии было несколько таких республик, и тем не менее ни в одной из них ни малейшей части власти не принадлежало низшим классам населения, народу».

[1, 80].

У романі з достатньою глибиною зображено історичний і соціальний фон, показано соціальну несправедливість панівних класів і важке становище народу. Тут навіть змальовано народне повстання — повстання рибалок, які дізналися про зрадницьке вбивство (за велінням сенату) старого рибалки Антоніо. Але народний заколот трактується Купером, як випадковий, стихійний рух — пояснення досить звичайне для буржуазного історичного роману, з наголосом на непостійності юрби. Коли сенаторам вдалося переконати рибалок в тому, що Антоніо вбито не за наказом сената, а що браво (найманий вбивця) — Джакомо Фронтоні вбив його, рибалки, легковірно повіривши цьому, спокійно розійшлися, і повстання закінчилося само собою. «Рыбаки уже не думали ни о каком насилии, с непостоянством нерассудительной толпы, подверженной переменам сильных волнений, они отложили мысль отомстить полицей-

ским агентам и были заняты только церковным обрядом». [1, 166].

Відсутність справжнього історизму, що виявився в зображенні Купером народу як темної, сліпої сили, відсутність показу народу як творця історії — не випадкова. Фінал у романі «Браво» — засудження Купером політичного ладу Венеції — більше точка зору американського романіста на європейську історію, ніж послідовний демократизм автора. Критикуючи в плані полеміки з Вальтером Скоттом феодальне минуле Європи, як жорстокий, несправедливий лад, що пригнічував широкі народні маси і який ідеалізував англійський романіст, Купер, як і Вальтер Скотт, не розв'язав корінного питання історії про революційну роль народу в історичному процесі. Навіть в романі Купера «Шпигун», дія якого розгортається в часи американської революції, народ, по суті, не є головною діючою особою. У ньому немає широкого соціального фону, зображена тільки одна сторона історії американської революції — конфлікт у верхах суспільства між американськими торі, або лоялістами, що зберегли вірність англійській короні, і прихильниками буржуазної республіки. Показ же конфлікту внизу, тобто суперечностей в самому таборі Вашингтона між плебейськими низами й широкими колами американської буржуазії, цілком відсутній. Тема революції в романі намічена слабо. Тут чимало епізодів, де письменник більше уваги приділяє внутрішнім моральним конфліктам своїх героїв (як наприклад, Пейтона Данвуди, який повинен судити свого друга і брата своєї нареченої Генрі Уартона), ніж темі революції. Але головний недолік роману в тому, що Купер фактично вилучив з нього головного героя американської історії кінця XVIII ст. — народ. Всю історію Америки цього періоду в творі вершить головнокомандуючий американської революційної армії генерал Вашингтон. Щоправда, Купер реалістично намалював образ простої людини, патріота, який, служачи батьківщині, веде небезпечно життя шпигуна — його самовідданість і героїзм чудово змальовані письменником. Але Гарві Берча поставлено у романі в становище особи, яка одна тільки здатна на героїзм і тому в його образі немає справжнього реалістичного узагальнення. Особа в Купера підмінила маси, і саме в цьому виявляється обмеженість історичної концепції письменника.

Мабуть, найбільш докладний показ народу знаходимо ми в романах В. Скотта.

О. С. Пушкін захоплювався майстерністю В. Скотта, його умінням створювати живі характери представників різних верств суспільства, особливо людей з народу (шут Вамба, свинопас Гурт з роману «Айвенго» та ін.). Пушкін захоплювався його умінням через якихось два образи історичних діячів показати весь хід історії тієї чи іншої країни («Квентін Дорвард», обра-

зи Людовіка Валуа і герцога Карла Бургундського — боротьба централізованої монархії та феодального сепаратизму в другій половині XV ст. у Франції). Заслуги англійського романіста в області історичного роману безперечні. Вальтеру Скотту, як ні одному з західноєвропейських письменників, вдалося більшменш об'єктивно показати хід європейської історії.

Особливо великою заслугою В. Скотта є зображення ним народних мас та їх активної ролі в історії. Але активність ця має дуже обмежений характер. Народ в романах В. Скотта не виступає як революційна сила. Більше того, письменник іноді ідеалізує відносини між народом і пануючим класом. Це, звичайно, було продиктовано консерватизмом та аристократизмом романіста.

У деяких його романах ці відносини між народом і аристократією XVI, XVII, XVIII ст. подані саме як ідилічно-патріархальні. Для ілюстрації достатньо навести тільки роман «Айвенго» і відображені в ньому патріархальні відносини між Седриком Саксонцем, англо-саксонським феодалом, його сином Айвенго і простим народом. Навіть Робін Гуд — цей легендарний народний заступник і месник, змальовується В. Скоттом як слухняний підданий «законного короля» Річарда Левине Серце.

Ця обмеженість разом з відсутністю зображення особи з народу була характерна для всіх буржуазних історичних романів у Західній Європі і Америці, навіть у творчості найкращих представників цього жанру.

Тільки в російському прогресивному історичному романі та повісті завдяки зв'язкам передових письменників XIX ст. з народно-революційним рухом ми знаходимо спробу реалістично відобразити роль народу як творця історії. Саме в ньому виявляється намір показати конкретних історичних діячів з народних низів, які керують боротьбою народу в період його великих битв за свободу. Діяльність декабристів, з якими був зв'язаний Пушкін, і відлуння гуркоту гармат на Сенатській площі, які почув молодий Лермонтов, страждання народу в кріпосницькій Росії, селянські повстання, що спалахнули в різних місцях Росії внаслідок жорстокого гніту — все це було благодотворним джерелом для творчості передових російських письменників того часу. Причому ці письменники не тільки відображали народні страждання, але й здійснили спробу відтворити боротьбу народних мас за свою незалежність.

Лермонтову в його незакінченій історичній повісті «Вадим» вдалося реалістично показати соціально-економічні причини Пугачовського повстання, дике свавілля російського панства; Пушкіну ж по праву належить заслуга створення в літературі першої половини XIX ст. образу історичного діяча з народу. Образ керівника народного повстання XVIII ст. Пугачова, як і сама картина повстання, реалістично подані Пушкіним в його пові-

сті «Капітанська дочка» і в «Примітках до історії Пугачовського бунту». Пугачов у Пушкіна сміливий, вольовий, поборник народної волі і талановитий ватажок трудящих, а не розбійник і мелодраматичний злодій, яким він зображений в романі «Чорний Рік» третьорядного романіста другої половини XIX ст. Данилевського. Палко виступаючи проти рабства і поміщицько-кріпосницького ладу Росії О. С. Пушкін зумів у певній мірі зрозуміти природу селянського повстання в другій половині XVIII ст. і хоч через свою історичну обмеженість Пушкін не міг ні побачити, ні накреслити дальші перспективи боротьби народу за свободу, він все ж не тільки дав критику поміщицької сваволі, але й показав народ як борця проти неї.

На відміну від Вальтера Скотта Пушкін об'єктивно і реалістично показав історичний процес. Поборник свободи, волелюбний поет зумів розглядіти в натовпі народному не тільки рабськи відданих своїм панам Савеличів, але й Пугачова, і народ, що йшов за ним, — силу, здатну вести боротьбу проти своїх поневолювачів.

Після Пушкіна і Лермонтова тільки геній Толстого міг продовжити лінію російського прогресивного історичного роману. Великий письменник, поряд з яким, за виразом В. І. Леніна, в Європі поставити нікого, дав в своєму історичному романі «Війна і мир» таке геніальне відображення російського життя першої половини XIX ст., рівне якому важко знайти у всій світовій літературі. Грандіозний обсяг подій в романі, чудово виповнені живі, реалістичні характери дійових осіб, відображення патріотизму російського народу, який захистив у Вітчизняну війну 1812 р. свою Батьківщину від французького ярма, робить його твір шедевром історичного роману.

Але і Толстой через суперечності світогляду, що полягав у різковикривальній оцінці дійсності і в непротиставленні злу насиллям, і через ідеалістичне розуміння історичного процесу, не міг до кінця збагнути характер головного діяча історії — народу. Звідси — образ Платона Каратаєва — людини з народу, яка героїчно захищала свою країну від зовнішніх ворогів, але здатна на довготерпіння, вважає, що все, що не відбувається, передбачене богом. Письменникові не вдалося подолати свій помилковий, ідеалістичний погляд на історію, яку він вважав процесом, де все накреслено якоюсь вищою силою (звідси його фаталізм), а не ґрунтується на матеріалістичних основах.

І все ж таки, реалістична майстерність Толстого дозволила йому геніально відобразити життя російського народу на важливому етапі його історії.

Отже, російському прогресивному історичному роману XIX ст. та іншим історичним жанрам до деякої міри більше, ніж західноєвропейському і американському історичному роману, вдалося підійти до проблеми реалістичного зображення наро-

ду. Російським письменникам першим належить спроба відображення історичних діячів з трудових низів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ф. Купер. Браво. Изд-во Сойкина. С-Петербург.

ОБ'ЄКТНА ВАЛЕНТНІСТЬ АНГЛІЙСЬКИХ ДІЕСЛІВ

В. Л. Зінов'єва, Ю. М. Ткаченко

Предмети оточуючого нас світу та процеси, які спостерігаються в ньому, відображаються у мові за допомогою слів. Оскільки дієслова означають різні процеси, що відбуваються в світі матеріальної дійсності і представлені в мові як дії, виконувані одними предметами та направлені на інші предмети, то сполучуваність дієслова з іменниками та займенниками (тобто словами, що означають предмети або вказують на них) повинна викликати особливий інтерес у мовознавців.

У даній статті йдеться про об'єктну валентність англійських дієслів, тобто про їх здатність сполучатися із словами, які означають об'єкт дії, вираженої дієсловом.

Залежно від наявності об'єктної валентності всі дієслова англійської мови можна розділити на об'єктні (наприклад, to raise, to lay) та безоб'єктні (наприклад, to lie, to rise). Дієслова зручно ділити по кількості об'єктних валентностей на однооб'єктні (наприклад, to hit somebody or something), двооб'єктні (to give somebody something) та триоб'єктні (to pay somebody something for something).

Але як визначити наявність об'єктних валентностей та їх кількість у тих чи інших дієслів? Як валентність хімічних елементів перевіряється за допомогою аналізу готових хімічних сполук, так і валентність дієслова встановлюється при аналізі готових зразків мови. Для цього треба проаналізувати значну кількість словосполучень дієслова і встановити, чи здатне воно мати об'єктні зв'язки. Звичайно, щоб уникнути помилки, об'єктність бажано визначати за допомогою формальних критеріїв, які не дозволяють двозначно тлумачити те чи інше явище.

На нашу думку, найбільш надійним критерієм об'єктності є можливість проведення станової трансформації, після якої додаток активної конструкції стає підметом пасивної конструкції:

I found the book → The book was found by me.

Інакше кажучи, пасивна конструкція є незаперечним доказом об'єктності препозитивного контактного зв'язку дієсло-

ва з іменником або займенником, бо пасивний стан служить для підкреслення об'єктних зв'язків, для загострення уваги якраз на об'єкті дії, а не на її суб'єкті, що в більшості випадків навіть не згадується в пасивних конструкціях:

His cases were looked after (Abrahams).

На жаль, можливість проведення станової трансформації не є універсальним критерієм виявлення об'єктних зв'язків, бо, по-перше, не всі об'єктні дієслова мають форми пасивного стану, і, по-друге, далеко не кожна активна конструкція може бути трансформована в пасивну. Тому об'єктність слід визначати за допомогою трансформації субституції, яку запропонував М. Фолсом (див. М. Н. Folsom. The syntax of substantive and non-finite satellites to the finite verb in German. The Hague-Paris, 1966, стор. 66) для виявлення додатка, причому обов'язково треба приймати до уваги дистрибуцію слів, які аналізуються. Наведемо кілька прикладів.

В реченні *He promised to come* пасивна трансформація неможлива, але інфінітив можна замінити займенником *that* або *it* (трансформація субституції): *He promised to come* → *He promised that*. Після такої субституції стає можливою пасивна трансформація: *He promised that* → *That was promised by him*. Це показує, що інфінітив *to come* стоїть в позиції об'єкта дієслова *promised*, а саме дієслово *promised* має об'єктну валентність, тобто воно є об'єктним дієсловом. До такого ж висновку ми прийдемо, вивчивши дистрибуцію даного дієслова.

Якщо ж ми проаналізуємо речення *He came to help her*, в якому інфінітив займає, на перший погляд, таку ж позицію, як і в попередньому реченні, то ми побачимо, що, по-перше, тут не можна застосувати подібної субституції, по-друге, дистрибуція дієслова *come* показує, що це дієслово є безоб'єктним.

Від справжніх об'єктних словосполучень треба відрізнити ті, які лише зовні нагадують об'єктні (в них залежний компонент виражений іменником або займенником), але насправді відносяться до обставин. Ми вважаємо, що так званий «внутрішній додаток» в реченні *They lived a happy life* не є додатком, а зв'язок дієслова з іменником не є об'єктним, бо залежний компонент дієслівного словосполучення тут можна замінити не займенником, а прислівником (*They lived happily*), що свідчить про обставинний характер зв'язку дієслова.

Прикладами квазі-об'єктних зв'язків можуть бути також зв'язки дієслів з іменником, якому передують прийменник *with* і який означає особу, що бере участь у виконанні дії разом з особою, вираженою підметом: *She arrived here with her son*. Залежний компонент такого дієслівного словосполучення може також означати предмет, який має при виконанні дії особа, ви-

ражена підметом: He walked with a stick. В обох випадках ми вважаємо, що зв'язок дієслова із залежним компонентом є не об'єктним, а обставинним, бо таке сполучення іменника з прийменником може вступати в зв'язок з дієсловами різних типів (пор.: I did the work with Tom. I went there with Tom. I was there with Tom), що якраз характерне для обставин.

Об'єктна валентність дуже характерна для англійського дієслова. У сучасній англійській мові переважна більшість дієслів має об'єктну валентність і може вступати принаймні в один об'єктний зв'язок. Загальна кількість дієслівних конструкцій з об'єктними зв'язками дуже велика: частота їх вживання у мові становить близько 43%. Найчастіше зустрічаються дієслівні конструкції, в яких є лише один об'єктний зв'язок (їх частота дорівнює 39,3%). Це конструкції однооб'єктних дієслів типу to injure (наприклад, He injured his leg), а також тих двооб'єктних дієслів, у яких одна об'єктна валентність по тій чи іншій причині лишилась нереалізованою: My books are upstairs; will you bring them?

Конструкції з двома об'єктними зв'язками вживаються значно рідше: їх частота становить лише 3,6%. Це словосполучення двооб'єктних дієслів типу to bring (I was bringing you this (Galsworthy)), а також тих триоб'єктних дієслів, у яких одна об'єктна валентність не заповнена: She paid him a pound.

Випадки, коли реалізуються всі три об'єктні валентності триоб'єктних дієслів (She paid him a pound for the meat), спостерігаються дуже рідко: їх частота не перевищує 0,1%.

Як уже вказувалося вище, об'єктна валентність — це лише здатність дієслова мати об'єктний зв'язок. У багатьох дієслів ця здатність іноді залишається нереалізованою в реченні. Такі дієслівні конструкції ми називаємо ненасиченими. Приклади ненасичених конструкцій дво- і триоб'єктних дієслів приводились вище. Однооб'єктні дієслова теж можуть вживатися в ненасичених конструкціях, наприклад: "What did she want?". "I don't know".

Об'єктна валентність залишається нереалізованою головним чином в таких випадках:

- 1) у словах автора після прямої мови: "Nice day", Lanny said (Abrahams);
- 2) у вставних підрядних реченнях: It led, he knew, to the village (Abrahams);
- 3) в означальних підрядних реченнях, коли випускається відносний займенник, що виконує функцію додатка: ...she seemed to play all the things he liked best... (Galsworthy).
- 4) в означальних виразах, до складу яких входять безособові форми дієслів: ...she begged the favour of being shown to her

room (Dickens). He had been a loving lovable little chap (Galsworthy);

5) у конструкціях, де відсутній додаток легко встановити з контексту: "Don't you know her address?". "No, I forget";

6) у конструкціях, де об'єкт дії невідомий або не становить особливого інтересу для співрозмовників: I have sent for the doctor.

У переважній більшості випадків (майже 80% від загальної кількості об'єктних зв'язків) об'єктні валентності заповнюються іменником або займенником. Об'єктні валентності можуть також заповнюватися підрядними реченнями (близько 10%), синтаксичними комплексами (складним додатком — 6%), інфінітивом (4%) та герундієм (1%).

На закінчення слід зазначити, що об'єктна валентність набагато характерніша для англійського дієслова, ніж для українського чи російського. В багатьох випадках, коли в українській та російській мовах вживаються безоб'єктні конструкції, у відповідних англійських реченнях дієслова мають об'єктні зв'язки: привітатися — to greet somebody, поїхати на поїзд — to catch a train, прогуляти — to take a walk та ін.

ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ СКЛАДНИХ СЛІВ З ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИМ ЗВ'ЯЗКОМ КОМПОНЕНТІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

В. І. Каравашкін

Складні слова з причинно-наслідковими відношеннями між компонентами окремо не виділялися і предметом спеціального дослідження не були.

Це питання становить інтерес як в теоретичному, так і в практичному відношенні для викладання німецької мови. Його дослідження ми вважаємо необхідним для вивчення лексико-граматичної синоніміки, лінгвістичної валентності в словотворенні (Шендельс, Степанова); для опису граматико-лексичних полів (Гулига, Шендельс), зокрема каузального поля, і для виділення різних семантичних груп.

У даній статті здійснено спробу накреслити класифікацію складних слів, компоненти яких виражають причинні відношення, на основі принципів аналізу, розроблених М. Д. Степановою [1].

У результаті суцільного аналізу майже 8000 сторінок творів художньої літератури¹ ми зареєстрували близько 300 складних

¹ Для аналізу було використано твори А. Зегерс, Т. Манна, Г. Манна, В. Штейнберга, К. Вольф, Р. Вернер, Е. Нейча, Е. М. Ремарка та періодичні видання НДР.

слів, компоненти яких виражають названі нами відношення типу:

regennaß — vom Regen naß,
wartemüde — vom Warten müde,
zorngerötet — vor Zorn gerötet,
umständehalber — wegen Umstände,
zornbebend — vor Zorn bebend,
Frostbeule — Beule vom Frost.

. . . .

Виходячи з прийнятої в лінгвістичній літературі класифікації, ми вважаємо можливим за морфологічним принципом виділити такі типи складних слів:

- 1) ад'єктивні — tränenfeucht wartemüde, regennaß...
- 2) складнодієприкметникові¹ — zornbebend, hungerentstellt, gußgeschwärtzt...
- 3) субстантивні — Hungertod, Krankheitsurlaub, Verlegenheitspause...
- 4) адвербіальні — deinetwegen, ihrethalben, anstandshalber, krankheitshalber...
- 5) вербальні — "Er hatte sich müdgegangen, müdgeredet, mügebettelt, müdgehofft"².

Із загальної кількості взятих нами для аналізу складних слів (330) окремі типи представлені таким чином (див. таблицю):

Тип слів	Кількість	%
Ад'єктивні	104	31,5
Складнодієприкметникові	70	21,2
Субстантивні	53	16
Адвербіальні	52	15,7
Вербальні	52	15,7

З таблиці виходить, що в загальній кількості складних слів з причинними відношеннями між компонентами найбільший процент становлять ад'єктивні (31,5) і складнодієприкметникові слова (21,2).

У структурному плані ця група складних слів заповнює всі три розряди таблиці [3, 116]. Серед них є повноскладові слова — zornrot, windschief, frostgrau..., неповноскладові — altersgrau, lebensmüde, sonnenbraun... і зсуви. До останньої категорії належать переважно адвербіальні і вербальні слова —

¹ Цей термін ми взяли у К. О. Мурзабекової [див. 4].

² Приклад запозичено з книги М. Д. Степанової [2, 295]. Цей приклад також є в малій енциклопедії Die deutsche Sprache. В. I., Leipzig, 1969, 442.

umstände halber, deinethalben... Всі вони є цілісно оформленими одиницями, що виявляється в умовах наголосу і, як правило, в морфологічній цілісності.

З семантико-синтаксичної точки зору складні слова розподіляються в першій групі названої таблиці, тобто в групі «визначально підпорядкованих слів». Винятком є адвербіальні слова, що належать до складносинтаксичних утворень [3, 110].

Отже, по горизонталі каузальні складні слова представляють всі три категорії, а по вертикалі — тільки дві, тобто без сурядних складних слів. Останнє пояснюється специфікою відношень (взаємообумовленість причини і наслідку).

Складні слова з причинно-наслідковим зв'язком між компонентами входять до двох загальних моделей M_{10} і M_{11} , виділених М. Д. Степановою¹: M_{10} — модель означального словоскладання, M_{11} — модель неозначального словоскладання.

Модель означального словоскладання²

У нашому дослідженні³ M_{10} включає $m_1(S+A)$; $m_2(N+P)$; $m_3(S+S)$; $m_4(sA+V)$, де S — іменник, A — прикметник, N — (S або A), P — дієприкметник I і II, V — дієслово, s — sich.

1. $m_1 — S+A$. Перший компонент виражає причину, другий — наслідок:

warte-müde
schweiß-naß
regen-naß
lebens-müde
...

Модель бінарна. Компоненти виражаються, як правило, кореневими словами.

2. $m_2 — N+P$ об'єднує: а) $S+P_2$; б) $S+P_1$ і в) $A+P_2$.

а) $S+P_2$. Перший компонент виражає причину, другий — наслідок. Як перший компонент виступає іменник (кореневий), що передає почуття болю, люті, злості, як другий компонент — дієприкметник II найчастіше від похідних дієслів з префіксами

¹ Услід за М. Д. Степановою для нас «словотвірна модель — це стабільна структура, що має узагальнене лексикокатегоріальне (десигнативне) значення і здатна наповнюватися різним лексичним матеріалом» [див. 1, 149, 154, 155].

² « M_{10} має загальну семантичну ознаку, що конкретизує роль першого компонента по відношенню до другого, який виражає ту більш широку категорію, до якої належить значення всього сполучення» [див. 1, 154].

³ При виділенні окремих моделей ми додержуємо єдиного принципу (морфологічного).

ent-, ver-, zer-, та ін., зрідка діеприкетник II від дієслів, утворених від прикетників rot, weit, schwarz, braun:

wut-verzerrt
hunger-entstellt
schreck-geweitet
...

б) $S+P_1$. Являє собою різновид моделі $S+P_2$. Перший компонент виражає причину, другий вказує на наслідок. Обидва компоненти передаються кореневими формами:

freude-strahlend
wut-bebend
glück-strahlend
...

в) $A+P_2$. Перший компонент виражає наслідок, другий вказує на причину. У цьому своєрідність семантики моделі $A+P_2$. Обидва компоненти передаються кореневими формами:

rot-gefroren
naß-geschwitzt
rot-geweint
rot-gerieben
...

3. $m_3 — S+S$. Перший компонент виражає причину, другий — наслідок. Заповнюють модель як кореневі слова, так і похідні (зрідка).

Brand-beule
Frost-beule
Krankheits-urlaub
...

Похідні виступають найчастіше як перший компонент.

4. $m_4 — sA+V$. У цій моделі постійно присутнє sich. Перший компонент (як правило, прикетники warm, müde, heiser, heiß) вказує на наслідок, другий (дієслова руху, стану) виражає причину. За своїм значенням ця модель подібна до моделі $m_2(A+P_2)$. Компоненти передаються кореневими словами:

sich heiser/schreien
sich naß/schwitzen
sich müde/laufen
sich warm/tanzen
...

Модель неозначального словоскладання

У нашому дослідженні M_{11} включає в себе $m(S+pr)$, (P_n+pr) , де S — іменник, pr — прийменник/прислівник, P_n — займенник.

1. $m - a) S+pr$. Перший компонент виражається іменниками (похідними) з суфіксами -ung, -heit, -keit, -tion. Другим компонентом є -halber.

deutlichkeitshalber
erholungs-halber
anstands-halber
...

б) P_n+pr . Перший компонент виражається займенниками *deinet-*, *meinet-* (з введенням вторинного *t*), другий компонент становлять прийменники/прислівники -wegen, -halben, -willen.

deinet-wegen
ihret-willen
seinet-halben
...

Своєрідність моделі (M_{11}) в тому, що вона виражає тільки причину. Наслідок передається в дієслівних словосполученнях. Наприклад:

Er mußte jetzt seinem Herrn die Wahrheit sagen, die er **anstandshalber** immer **verschwiegen** hatte (A. Seghers. Die Toten bleiben jung).

Wahrscheinlich ist, daß er seinen Freund P., **erholungshalber** vorerst **vergaß** bis auf den Namen. (H. Mann. Empfang bei der Welt).

Із сказаного вище можна зробити такий висновок:

I. Складні слова з причинно-наслідковим зв'язком між компонентами розподіляються на: а) ад'єктивні, складнодієприкметникові, субстантивні, адвербіальні і вербальні; б) повноскладні, неповноскладні і зсуви; в) означально-підрядні і складносинтаксичні сполуки.

II. Виділено вісім окремих моделей, що входять у загальні моделі M_{10} і M_{11} . Всі моделі бінарні.

III. При вираженні причини як перший компонент виступає іменник ($S+A$; $S+P_2$; $S+P_1$; $S+S$; $S+pr$), при вираженні наслідку — прикметник ($A+P_2$; $sA+V$).

IV. У складному слові як цілісно оформлені одиниці причинно-наслідкові відношення знаходять імпліцитне вираження.

Завданням дальшого дослідження є кількісний і якісний аналіз виділених моделей, а також порівняння їх за названими параметрами і параметрами, що визначатимуться в ході цього дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. М. Д. Степанова. Методы синхронного анализа лексики. «Высшая школа», М., 1968.
2. М. Д. Степанова. Словообразование современного немецкого языка. М., 1953.
3. М. Д. Степанова, И. И. Чернышова. Лексикология современного немецкого языка. М., 1962.
4. К. А. Мурзабекова. Сложноподчиненные соединения в современном немецком языке. Автореф. канд. диссерт., М., 1963.

СУБСТИТУТ BEIDE У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

П. І. Колесников

Субститут *beide* детально майже не розглядається ні в практичних, ні в теоретичних працях сучасної німецької мови. Ми зустрічаємо в них лише поодинокі зауваження, інколи суперечливі.

Так, О. І. Москальська відносить *beide*, з одного боку, до неозначено-кількісних числівників, а з другого, — включає цю форму до неозначених займенників (*viele, alle, einige* та ін.) [див. 1, 188, 202—211]. Є. В. Гулига, М. Д. Натанзон вважають, що функція форм визначає їх семантику: в поєднанні з іменниками вони дійсно зникаються з числівниками, а при самостійному вживанні їх слід розглядати швидше як займенники [див. 2, 82]. Л. Р. Зіндер і Т. В. Строева розглядають *beide* у розділі «Числівник» і відносять його до збірних кількісних числівників [див. 3, 126—127]. М. Г. Арсеньєва і Є. В. Гасилевич констатують, що *beide* є формою множини від “*beides*” і що цю форму не можна віднести до займенників, бо вона займає нібито середнє положення між неозначеними займенниками і неозначеними числівниками [див. 4, 114—115]. У граматиці Дудена також зазначається, що *beide* зустрічається як самостійно, так і атрибутивно і в поєднанні з іншими займенниками стоїть на другому місці [див. 5, 263—264].

У даній статті на матеріалі різних функціональних стилів розглядається співвіднесеність субститута з антецедентом, дистрибуція їх, форми субститута і його синонімічні відповідності.

Семантика *beide* в самостійному вживанні заключається

у значенні парності, конкретний характер якої розкривається антецедентом.

Die Getriebe sind fest an den **Motoren** angeflanscht und an den jeweiligen **Grundplatten** verschraubt. **Bei beiden** handelt es sich um Zahnradgetriebe (Bt., 1968, S. 472).

Варіантною формою субститута beide є beides. Однак субститут beides менш уживаний. Beides, як правило, виступає тоді, коли компоненти антецедента виражені неживими іменниками.

Sein kleiner Kaufmannsladen war den ältesten Hadersfelder Bürgern wohlbekannt gewesen: **Honig** und **Wachs**, und was man aus **beidem** herstellen kann... (Entsch, S. 250).

Ich bin (wie gestern) grade mit allem fertig, als die Kolonne kommt, um **den Klosetteimer** zu holen und **den Wasserkrug** zu füllen. Ich warte in der Tür, erhalte **beides** zurück... (Fallada, S. 579).

Можливий випадок, коли один з компонентів — особа, другий — неживий предмет.

Das weit er, wenn er erst **den Batzke** oder **die Beute** oder **beides** für die erwischt hat... (Fallada, S. 505).

Тут можна використати і субститут beide. Und **beide, Haus und Haushälterin**, dem Schutz der Amerikaner, und er war in die Villa "Melanie", die er als sein wahres Daheim ansah, in die französische Zone gefahren (Entsch, S. 53).

Beides не вживається, якщо обидва компоненти антецедента означають людей. У цьому випадку використовується лише субститут beide.

Robert hatte vorher nie zur Kenntnis genommen, daß **Uhlig** und **Bechtler** Freunde waren. Als er's wahrnahm, schien ihm, die Freundschaft sofort verständlich. **Beide** waren pfliffig und witzig. Sie waren gerissene Kerle, im Leben und in der Arbeit, und **beide** liebten **beides**. **Leben** und **Arbeit** (Entsch, S. 432).

У даному реченні компоненти антецедента, що означають осіб, співвідносяться з субститутом beide, а компоненти антецедента, що означають абстрактні поняття, — з субститутом beides. У говірній мові beide може мати з антецедентом дві діючі особи.

Natürlich hat er eine Dummheit gemacht, **der Richter** und der **Pastor**, das sind **beides** Studierte (Fallada, S. 284).

Крім того, beides може заміщувати не тільки іменники, а цілі відрізки мови. Тоді субститут має узагальнююче значення.

Das ökonomische System zu verwirklichen, schließt doch ein, daß jeder die Möglichkeit erhält, an der Planung und Leitung teilzunehmen. Das **gesellschaftliche System des Sozialismus zu entwickeln**, bedingt doch vor allem, sozialistische Persönlichkeiten mit umfassenden Kenntnissen heranzubilden. **Beides** läßt sich nicht machen, wenn wir bei der Verteilung der zugegebenermaßen

Zeit in den Stundenplänen die gesellschaftswissenschaftliche Bildung immer wieder hintenan stellen (ND vom 21.I 1970).

Як антецедент може виступати:

1. Іменник у множині:

а) з кількісним числівником **beide** і **zwei**. Aus der Familie heraus und heraus aus der Wirtschaft, das wünschten sich **beide Brüder** von Herzen, jeder auf seine Art. Aber für **beide** war dieser Wunsch zum Scheitern verurteilt (Toten, S. 96).

Seinen **zwei Söhnen** gelang es, mit Hilfe eines Genossen, ihm Papiere und Gold zu beschaffen.... Er kam mit den **beiden** und mit seinem Gast Liesel zu Kempfhoff,... (Entsch, S. 397).

б) іменники pluralia tantum

Sie bekam dann sogar **Zwillinge**, **beide** sind gesund und munter, zweieiig, ein Knabe und ein Mädchen (Entsch, S. 208).

...darum glaubte Gertrud, ihrer **Eltern**, **allen beiden**, stünde der Sinn danach, ihnen ewig alles nachzutragen (Entsch, S. 281). В обох цих реченнях іменники **Zwillinge** і **Eltern** означають двоїстість, тому при них немає кількісних визначників.

Часто загальний іменник у множині з числівником **zwei** конкретизується іншим іменником в однині, що становлять компоненти антецедента.

Helga wartete bereits mit **zwei** Gästen, mit **Riedl** und mit **Rentmair**.

Die **beiden** hatten nach jenem Gespräch in Rentmairs Zimmer noch oft zusammengesessen... (Entsch, p. 276).

2. Два однорідні іменники, що означають особу або предмети:

Richard und **Robert**, **beide** waren sie schwer verwundet. (Entsch, S. 34).

3. Два іменники, пов'язані відношенням сумісності:

Trockenes Brot mit **Roggenkaffee** ist etwas Ausgezeichnetes, es verschwindet **beides** restlos (Fallada, S. 579).

Між антецедентом і субститутом можуть бути такі співвідношення числових значень:

а) антецедент і субститут вживаються у множині:

Die objektive Realität ist die Existenz von zwei **souveränen, voneinander unabhängigen deutschen Staaten**, die **beide** mit ihrem Staatsterritorium,... anerkannte Völkerrechtssubjekte sind (ND von 16. 12. 1969).

б) компоненти групи антецедента виступають в однині, субститут — у множині:

Riedl und **Rentmair** hatten sich in der letzten Zeit nur da und dort bei Bekannten getroffen. An diesem Abend war eine Versammlung, an der **beide** teilnehmen wollten. (Entsch, S. 342).

в) компоненти групи антецедента і субститут в однині:

Dennoch kann man schon tief die Wurzel des späteren Zweckbündnisses zwischen **Macht** und **Intelligenz** — **beides** jetzt ohne

Anführungsstriche — erblicken, das sich bei weiterer Differenzierung der Gesellschaftsstruktur herausbildete (W. u. F., 1967, S. 387).

Компоненти групи антецедента можуть бути представлені іменниками як однакових, так і різних родів:

Er hat mir zuerst **den älteren Sohn**, dann **den jüngsten** geschickt. Verlaß war auf **beide**.

Er fügte noch einen Satz über seine Familie hinzu: "**Das Kind** ist lieb und frech wie **seine Mutter**. **Beide** lassen Dich grüßen" (Entsch, S. 329).

Антецедент і субститут можуть займати в елементарному, цільному реченні як однакові, так і різні синтаксичні позиції.

"Er wird, nen Grund gehabt haben", sagte **Castricius**, "den **Otto Bentheim** abzuknallen". — "Das ist anzunehmen", erwiderte **Spranger**. Diesmal sahen sich **beide** in die Augen (Entsch, S. 428).

Riedl fuhr am nächsten freien Sonntag zu **Toms**,...

In Kossin hatten **die beiden** nur beredet, was für die Arbeit wichtig war (Entsch, S. 382).

Нерідко зустрічаються випадки, коли субститут вживається у складі складного речення, синтаксичного цілого.

Helga setzte sich zu **Riedl**. Es war überaus leicht, **ihn** festzuhalten. Niemand erwartete **ihn**. Sie stellte ihre Fragen behutsam. **Ihm** tat es gut, in dieser bunten fremden Wohnung zu sitzen und behutsam gefragt zu werden. Ja, **er** sei nach wie vor allein. Ja, **Katharina** sei nach wie vor seine Frau. An Scheidung sei nicht zu denken, nicht bloß, weil **beide** katholisch sein, obgleich wahrscheinlich auch das (Entsch, S. 362).

Віддаленість субститута від першого компонента антецедента іноді буває досить великою.

Der Pater nickte aufatmend. ... Bald hatte er die Haustür erreicht und wollte gerade zur Klinke greifen, als diese von allein niederging und die Tür sich öffnete. **Der Ratsherr** stand von ihm.

Beide waren zutiefst erschrocken, denn jedem von ihnen war der **andere** im Augenblick mehr als unerwünscht (Lorbeer, S. 127). У таких випадках компоненти можуть повторюватися після субститута.

"Gehen wir hier ins Café", sagte **Jochem**, "wir müssen noch nicht heim. **Bender** hat mir was zugesteckt". — "Warum ist er so freigebig? Verdient er soviel an Handschuhen? — "Ich glaube, er macht noch Nebengeschäfte. Seine Bekannten geben ihm Tips, welche Aktien steigen... Und vor allem, Vater war sein Kamerad". "Was wohl **die beiden zusammen** erlebten, **unser Vater** und dieser **Bender**?" (Entsch, S. 258).

Повторення антецедента викликається також необхідністю точного вираження зв'язку з антецедентом при наявності кількох іменників, що утруднює вибір антецедента.

Strenge Augen aus **Gesichtern** und **Bildern**. Helen dachte, **beide, Gesichter** und **Bilder**, schienen nicht nur diesen Krieg überlebt zu haben, sondern längst vergangene, wirre und blutige Zeiten (Entsch, S. 444).

Субститут **beide** може вживатися з певним артиклем, набуваючи слабких закінчень.

Die Frau Enders versuchte beständig den leeren Platz in ihrem Herz und ihrer Zeit, ..., mit der Sorge um eigene Kinder und Enkel, ... auszufüllen. Aus demselben Grund war **ihr Mann** wild hinter der Arbeit her. Tagsüber waren **die beiden** friedfertig (Entsch, S. 163).

Артикль ніби підсилює анафоричний зв'язок субститута. Використання артикля є обов'язковим, якщо субститут виступає правом визначником іменника.

Aber er steht wieder still. Nur, daß er diesmal nicht in den Park sieht, auch nicht in die **Gesichter der beiden**. Aber **Kufalt** wird plötzlich wütend... "Doch nicht so! Warnt **Liese** erschrocken..." (Fallada, S. 264).

Субститут може мати уточнювачі. Наприклад, **zusammen**.

Die **Beschäumungszeiten** und **Schaumzersetzungszeiten** sind sehr gering. **Beide zusammen** liegen rund eine Größenordnung niedriger als der Zeitaufwand beim konventionellen Verfahren (Bt., 1968, S. 384).

Klemm nahm die vertraulich — bescheidene Haltung wahr. Er sagte: **Lieber Becker**, wenn man bedenkt, was **wir beide** alles **zusammen** erlebt haben!" (Toten, S. 222).

Цей уточнювач висловлює одночасно входження обох компонентів антецедента до деякої кількості або спільну участь у дії. Субститут може повторюватися в межах складного синтаксичного цілого.

Das Wahlplakat der Hitlerleute blieb unversehrt. Hitler war gar nicht darauf zu sehen, nur Mann und Frau, **irgendwelche Eheleute, beide** im Elend, **beide** am Ende ihrer Kraft. Man sah aber **beiden, Mann** und **Frau** an, daß **sie** redlich waren (Toten, S. 273).

У тексті субститут може передаватися з синонімічними формами **die zwei, zweie** або із займенниками третьої особи (якщо з контексту зрозуміло, що йдеться про два предмети).

Der Wirt oder Wirtssohn sah pfliffig aus. Das will wohl ein Spaßvogel sein, dachte Robert. Er kam an ihren Tisch. Er wollte wahrscheinlich sofort einen Witz machen, sah auf **die zwei** und **verbiß** sich ihn. Er sah **sie** hier zum erstenmal, und **sie** sahen gut aus, **sie** gaben ein seltenes Paar ab, mit schönen, ernsten Gesichtern (Entsch, S. 70).

Для вираження співвідносності з трьома предметами можливе вживання форм *die drei* (dreie) і рідше *die vier*.

Nebenher **die beiden** reden eifrig, **Petersen** und **Beerboom...** **Kufalt** bummelt langsam daneben her.

Auch **die drei** bleiben eine Weile unter dem Volk stehen und lauschen (Fallada, S. 149).

"Meine Farbband wird auch so grau", sagt **Maack** zu **Kufalt** und streicht nach.

"Vielleicht hat er doch bei Jauch gequatscht", sagt **Jänsch** zu **Maack**.

"Farbband ganz blaß", knurrt **Deutschmann**.

Wer will die Sache schieben...?!!" sagt direkt zwischen ihnen Jauchs löse Stimme. **Die vier**, in ihrem Farbbandeifer, **sie** haben nicht die plötzlich tiefe, nebengeräuschfreie, arbeitsam schmetternde Stille der Schreibstube beachtet,... (Fallada, S. 210).

СКОРОЧЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

1. Fallada — Hans Fallada. Wer einmal aus dem Blechnapf frißt. Berlin—Weimar, 1967.
2. Entsch — Anna Seghers. Die Entscheidung. Berlin—Weimar, 1967.
3. Toten — Anna Seghers. Die Toten bleiben jung. Moskau, 1959.
4. Lorbeer — Hans Lorbeer. Das Fegefeuer, Halle/Saale, 1966.
5. Bt — Bergbautechnik — Wissenschaftliche Zeitschrift für Technik und ökonomie des Berghaus—Tagebau.
6. W. u. F. — Wissenschaft und Fortschritt — Populärwissenschaftliche Monatsschrift für Naturwissenschaft und Mathematik.

ЛІТЕРАТУРА

1. И. О. Москальская. Грамматика немецкого языка. Теоретический курс. М., 1956.
2. Е. В. Гулыга, Н. Д. Натанзон. Грамматика немецкого языка. М., 1957.
3. Л. Р. Зиндер, Т. В. Строева. Современный немецкий язык. М., 1967.
4. М. Т. Арсеньева, Е. В. Гасилевич и др. Грамматика немецкого языка. Практический курс. М., 1960.
5. Дуден. Грамматика современного немецкого языка. Л., 1962.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ НА СИНТАГМИ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

К. І. Ланецька

Дане Л. В. Щербою [1] визначення синтагми як фонетичної єдності, що виражає єдине смислове ціле у процесі мови — думки, і до нашого часу є універсальним керівництвом при дослідженні інтонації речення, зокрема, членування речення, що

відбувається для встановлення ступеня важливості частин речення. Як відомо, синтагма не завжди відповідає одному з членів речення, а може об'єднувати і декілька його членів. Крім того, одне і те ж речення може мати декілька варіантів членування його на синтагми залежно від зміни змісту висловлювання, що спостерігається навіть в середині одного члена речення, тоді як граматична структура залишається без зміни [2]. Отже, більш тісно зв'язане за змістом є тісно об'єднаним фонетично. Так само, як оформлення речення відбувається за допомогою фонетичних засобів, вони ж є основними при членуванні речень і оформленні синтагм. У німецькій мові — це, перш за все, пауза, посилений наголос на групі слів, темп мови і мелодика; як засіб членування виступає пауза і мелодика у тісній взаємодії.

У даній статті розглядається взаємовідношення головних членів речення — підмета і присудка в плані членування на синтагми, бо їх об'єднання або протиставлення один одному може значно змінювати відтінки смислу речення.

Дослідженнями встановлено [2], що підмет без залежних від нього слів, як правило, не відділяється від присудка і вимовляється з ним в одній синтагмі. Лише в тому випадку, коли на підмет падає сильний наголос, він протиставляється присудку і відділяється від нього, утворюючи самостійну синтагму.

При дослідженні інтонації речень, в яких присудок не названо, спостерігалось, що в більшості випадків підмет має посилений наголос, незалежно від того, чи виражається він іменником, чи займенником, і при цьому виділяється в самостійну синтагму в непоширених реченнях. Членування речень відбувалося як за допомогою пауз різної тривалості, так і мелодичних інтервалів.

Існує думка, що тривалість паузи прямо пропорціональна поширенню або тривалості розподілених нею синтагм, і це підтверджується експериментальними даними. Але в реченнях без присудка або без зв'язки, як, наприклад, *Alle | unverdächtig* (Fallada) або *Aber wir uns | nicht* (Fallada), ця закономірність порушується. Інтонація такого типу речень порівнювалася з інтонацією еквівалентних за смислом речень, що не мають у своєму складі присудка і зв'язки. І ті й другі були прочитані дикторами-німцями з НДР. Смісловий відтінок речень визначається за контекстом і кожна пара, тобто неповне — повне записувалося на кімографі і осцилографі для об'єктивного дослідження, а відтінок смислу встановлювався шляхом аудитування. Дослідження показало, що неповні речення мають більш яскравий інтонаційний рисунок, ніж відповідні повні, вони більш насичені емоційно. Ця особливість також була врахована при порівнянні членування речень на синтагми. У реченні без присудка або зв'язки, як правило, наявна пауза між підметом і гру-

пою присудка, а у відповідних повних реченнях вона майже завжди відсутня. Приклади: 1) *Unsere drei | ebenfalls.* (Bredel). *Unsere drei sind ebenfalls bestimmt.*

У обох реченнях цієї пари однаковий відтінок — констатація, для них не характерна емоційність. Інтонаційний рисунок схожий, в обох реченнях висхідно-низхідна мелодія, найвищий підйом на *drei*, найсильніший наголос на слові *ebenfalls* і на ньому ж зниження мелодії. Різниця ж полягає в тому, що без присудка підмет відділено паузою від слова “*ebenfalls*”, у повному цієї паузи немає. Аналогічні відмінності в членуванні відзначені в такому реченні: *Aber wir uns nicht.* (Fallada) — *Aber wir verraten uns nicht.*

З цих прикладів видно, як одна і та сама інтонація виступає в різних функціях [3]. Наприклад, питальна інтонація визначає комунікативний тип речення. *‘Du | an mich?* (Seghers). *Alle | unverdächtig?* (Fallada).

Але саме по собі таке питання є не чим іншим, як емоційною реакцією на попереднє висловлювання і виражає здивування або нерозуміння. Спосіб членування речення також служить вираженню емоцій — логічне виділення підмета і пауза після нього також висловлюють подив або страх: *‘Sie | unter soviel Vorgesetzten?* (Zweig).

Таким чином, членування речення обумовлюється в першу чергу комунікативними цілями і експресивними факторами, а здійснюється за допомогою тих же засобів інтонацій, що обслуговують речення на синтаксичному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Л. В. Щербач. Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики. М.—Л., 1947.
2. М. Г. Кравченко. Членение простого повествовательного предложения в немецком языке. Автореф. диссерт. Л., 1953.
3. Н. Д. Светозарова. Характеристика основных мелодических типов в интонации немецкого языка. Автореф. канд. диссерт., Л., 1970.

ДО ПИТАННЯ ПРО СЛОВНИКОВІ КАЛЬКИ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЮ

С. І. Лубенська, Т. М. Тимошенкова

Слідом за більшістю лінгвістів ми розглядаємо словникове калькування як різновид процесу запозичення іншомовних термінів англійською мовою. Тут доречно процитувати Ш. Баллі: «Було б помилкою занадто чітко розмежовувати запозичення та кальку; вони відрізняються за формою, але майже не відрізняються за походженням та за основними властивостями; їх

викликано до життя тією самою причиною і вони грають однакову роль у поповненні словника» [1, 70].

Серед лінгвістів існують різні точки зору щодо класифікації видів калькування. «В російській лінгвістичній літературі звичайно пропонується розподіляти кальки на семантичні, словотворчі (точні, неточні та напівкальки) і фразеологічні. Ця класифікація здається більш-менш задовільною. Але вона не пояснює, наприклад, ті кальки, які складне іншомовне слово передають на російській мові сполученням прикметника з іменником...» [2, 299].

Але навряд чи можна вважати таку класифікацію як загальноприйнятую в російській лінгвістичній літературі. Деякі радянські та зарубіжні лінгвісти дійсно розглядають словникове калькування і семантичне запозичення як єдиний лінгвістичний процес: «Під час калькування іншомовного терміну ми надаємо рідному слову, яке вже існує або яке спеціально створено для цього випадку і значення якого збігається з первинним значенням іншомовного, вторинне (переносне, похідне) значення останнього» [3, 79]. Виділяючи групу лінгвістів, що додержуються цієї точки зору (Деякі мовознавці — Ф. Ключе, Г. Пауль, Ж. Марузо, С. Р. Курилович, М. Д. Степанова, М. М. Шанський — не розрізняють цих явищ і об'єднують їх під терміном «калька» [4, 89], О. Я. Матвеев приєднується до дослідників¹, що стоять на протилежній позиції — до тих, хто розділяє ці явища як принципово різні. Така точка зору, на нашу думку, є більш послідовною, бо при словниковому калькуванні в мові, що запозичає, виникає нова структурно-морфологічна одиниця, чого ніколи не буває при семантичному калькуванні.

Важко також погодитися з вживанням терміна «семантичне калькування» до всіх різновидів семантичного запозичення.

Таким чином, з класифікації, що наведена вище, залишається поділ на словотворчі (точні, неточні та напівкальки) і фразеологічні кальки.

Класифікацію, що її приводить К. Флекенштейн, не можна вважати задовільною, бо такий поділ кальок на групи оснований на різних лінгвістичних принципах: поділ їх на словотворчі і фразеологічні має в основі структурно-морфологічну ознаку (але сюди не входять семантичні кальки), поділ їх на семантичні, з одного боку, та словотворчі і фразеологічні, з другого, оснований на характері іншомовного впливу. Фразеологічні кальки можна зустріти серед семантичних, тому фразеологічні кальки можна розглядати у відношенні до семантичних як їх підвид, але при цьому не всі фразеологічні кальки будуть семантичними.

¹ Серед них О. Я. Матвеев називає В. А. Звегінцева, С. Зінгера, В. Бетца, Т. Фрінгса та ін. З ним згоден Л. О. Пономаренко.

Крім того, К. Флекенштейн, як це видно з приведеної вище цитати, вважає, що така класифікація не пояснює випадків, коли складне іншомовне слово передається на російській мові сполученням прикметника з іменником, напр., нім. *Mehrwert* — *додаткова вартість* і вважає доцільним «виділяти ці словосполучення в окрему підгрупу словотворчих кальок» [2, 300]. Але внаслідок калькування тут створюється не слово, а словосполучення. І оскільки така класифікація робиться в мові, що запозичає, то незрозуміло, як можна віднести скальковані словосполучення до словотворчих кальок. Значно більш послідовною здається точка зору Л. П. Єфремова, який вважає, що такі випадки відносяться до фразеологічних кальок [5, 119].

Викликає заперечення також різноманітність відповідних лінгвістичних термінів, що їх використовують різні дослідники: К. Флекенштейн та інші користуються терміном «неточні кальки», Л. П. Єфремов в таких випадках вважає це вільним калькуванням та ін.

Лінгвісти часто визначають кальки як *слова*, «створені за зразком відповідних іншомовних оригіналів» [6, 21], мимоволі піддаючись кількісній перевазі кальок-слів над кальками-словосполученнями в загальнонародній мові. Мовний матеріал, що його досліджено, а саме — англійська музична термінологія — переконливо свідчить про те, що серед термінів — кальок переважають утворені за допомогою калькування термінологічні словосполучення (ТС). З 115 проаналізованих термінів, які створені за допомогою калькування, 90 термінів — це термінологічні словосполучення.

Ми додержуємося такої структурно-семантичної класифікації словникових кальок:

І. ПОВНІ КАЛЬКИ

Повні кальки відтворюють *структуру і значення* компонентів іншомовної моделі *повністю*. Компонентами повної кальки можуть бути як одвічні слова, так і запозичені, незалежно від ступеня їх освоювання англійською мовою, якщо момент запозичення фіксується у мові раніше, ніж поява відповідної кальки. Терміни, що являються повними кальками, розподіляються на однослівні терміни-кальки і ТС кальки.

До повних кальок-ТС ми відносимо і такі випадки, коли єдина відмінність англійської кальки від іншомовної моделі полягає в різному порядку слів, що входять до складу ТС. Це характерно для кальок з латині, де властивому для латинських зразків порядку компонентів «означене+означаюче» в англійській мові відповідає порядок «означаюче+означене», наприклад:

imperfect mood
perfect consonance
contrary motion

modus imperfectus
consonantia perfecta
motus contrarius

Різний порядок компонентів в даному випадку є лише відбиттям типологічної властивості відповідної мови, він не порушує структурно-семантичної відповідності кальки та її моделі. Це дає право вважати кальки такого типу повними.

II. НЕПОВНІ КАЛЬКИ

До неповних кальок відносяться як терміни-слова, так і ТС, створені за допомогою калькування, в яких спостерігається якийсь відступ від іншомовної моделі (структурно-семантичний, лише структурний або лише семантичний). До неповних кальок-ТС ми відносимо також випадки, коли іншомовному терміну-слову в англійській мові відповідає термінологічне словосполучення — найчастіше це «іменник+іменник» або «прикметник+іменник». В таких випадках наочно видно «неповноту» калькування в області структури. Рідкі випадки, коли англійська однослівна калька відповідає іншомовному ТС (інколи із зміною порядку компонентів), ми відносимо до неповних однослівних термінів-кальок. Напр., сюди можна віднести англійське *plainsong*, скальковане в XV ст. з латинського *cantus planus*. В XV ст. цю кальку можна було вважати повною, про що свідчить перша орфографія *Plaine Song*, але пізніше цей термін здобув злитної орфографії.

III. НАПІВКАЛЬКИ

Л. О. Пономаренко [7] переконливо мотивує, що термін «напівкалька» є найбільш вдалим з лінгвістичних термінів, що їх застосовують до цієї групи. До напівкальок відносяться як однослівні терміни, так і ТС (тобто зберігається той самий підрозділ, що і у двох попередніх групах), при калькуванні яких англійською мовою один (або більше) із компонентів *калькується*, перекладається, другий запозичується. Напр., *Ambrosian song* є напівкалькою латинського *cantus ambrosianus*, через те, що прикметник *Ambrosian* є словниковим запозиченням, яке ввійшло в англійську мову у складі даного ТС.

Серед англійських музичних термінів представлені на протязі XV—XX ст. усі види словникового калькування. В цілому спостерігається збільшення питомої ваги калькування на протязі цього періоду. Для XIX—XX ст. слід визнати словникове калькування досить продуктивним засобом створення музичних термінів у сучасній англійській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ш. Балли. Французская стилистика. М., 1961.
2. К. Флекенштейн. О кальках с немецкого в современном русском литературном языке. Сб. «Славянская филология», вып. 5. Изд. МГУ, М., 1963.
3. Е. Р. Курилович. Заметки о значении слова «Вопросы языкознания», 1955, № 3.
4. О. Я. Матвеев. До питання про запозичені значення. «Іноземна філологія», вип. 12, Львів, 1967.
5. Л. П. Ефремов. Лексическое и фразеологическое калькирование. Сб. «Вопросы фразеологии», Самарканд, 1961.
6. Л. П. Ефремов. Калькирование и его отличие от заимствования. «Изв. АН Каз. ССР, серия филологии и искусствовед.», вып. I (14), Алма-Ата, 1960.
7. Л. О. Пономаренко. Про напівкальку. «Іноземна філологія», вип. 16, Львів, 1968.

ПРО ВИДОВЕ ЗНАЧЕННЯ ІМЕННИКА НА -ING

О. Д. Манєвська

Статтю присвячено аналізу аспектного значення, що проявляється при деяких умовах в іменниках на -ing.

У сучасній англійській мові в середині лексико-граматичного класу іменника, а точніше на периферії цього класу можна виділити підклас іменників на -ing.

У динамічному аспекті синхронії ці слова розглядаються як результат субстантивзації герундія. (Див. про це «Морфологію англійського мови» А. І. Смирницького). Напрям похідності, таким чином, має вигляд:

G — N (ing).

Ці іменники підлягають основним правилам поведінки іменника, тобто мають східну з елементарним іменником сполучність (праворуч — з прийменниковими групами, дієсловом, ліворуч — з артиклем, займенником, прикметником і т. д.).

Серед цих іменників можна виділити:

а) іменники на -ing, лексичне значення яких не вказує на процесуальність. Це іменники типу: meeting, feeling і т. д.

б) іменники на -ing, до лексичного значення яких включено значення процесуальності. Нас будуть цікавити саме ці іменники.

При деяких умовах у цих словах проявляється аспектне значення, яке вказує на характер протікання процесу, що характеризується лексичним значенням слова. В яких же умовах реалізується значення аспектності?

Як видно з досліджуваного матеріалу, такими умовами є:

а) повторення іменником на -ing лексичного значення основного слова (в даному випадку герундія).

Так, значення процесуальності в іменнику "walking" властиве тільки одному з варіантів лексеми в значенні *ходьба*. Це значення може мати аспектний відтінок при реалізації наступних умов. Значення ж цієї лексеми *ход* не відповідає умові а), не вказує на процес і, природно, не може мати видового значення;

б) нетермінативність основного дієслова, яка в результаті дає можливість іменникові на -ing вказувати на нетермінативність дії.

I could hear her even **breathing** beside me. [2, 7].

To me the **waiting** appeared endless. [3, 32].

Термінативність в значенні дієслова, що передається іменнику на -ing, перешкоджає виникненню аспектного значення.

I mean that I see a direct link between it and the sudden inexplicable standing up of a man in khaki before a murderous machine-gun fire. [1, 210].

в) Дія, виражена іменником на -ing, збігається в часі з основною дією макроконтексту.

Так, в статті про розпродаж землі, що відбувається під час написання цієї статті:

This selling of our land should be stopped. [7].

Або:

"Oh! come, Miss Ferrar, after your own word! After what——"

"Well! I shan't answer it."

A rustle, a whispering in the court. [4, 239].

2. Дія, виражена лексичним значенням іменника, збігається в часі з дією макроконтексту, дією особового дієслова або верба:

He looked up at the pantry ceiling, which was shaking with the **stamping** and shuffling of feet on the floor above, listened for a moment to the piano and then glanced at the girl who was folding his overcoat carefully at the end of a shelf. [5, 37].

On clear days you could see the shining of the cliffs of France. [1, 116].

Такий зв'язок може бути логічним, граматично ж іменник може бути пов'язаний з дієсловом не прямо, а через основне слово — словосполучення.

And the whole calamity was aggravated by circumstances of peculiar and unnecessary suffering which made distrust of bitterness not unjustifiable. [1, 120].

Якщо дія, виражена значенням лексичної морфеми іменника на -ing, не збігається за часом з головною дією, то значення аспектності немає.

Baltazar Carlos occasionally went to the Zarzuela for the hunting or theatrical spectacles, and there was no friction between the two boys; on the other hand, there was no real affection. [6, 289].

Те саме дієслово "hunting" має значення аспектності при реалізації умов а), б), в).

Keeping Sir Alexander Mac Gown and Francis Wilmot in the air, fulfilling her week-end and other engagements, playing much bridge in the hope of making her daily expenses, getting a day's **hunting** when she could, and rehearsing the part of Olivia, Marjorie Ferrar had almost forgotten the action, when the offer of fifteen hundred pounds and the formula were put before her by Messrs. [4, 163].

Виникає питання, яка ж природа видового значення в іменників на -ing. Це значення не може бути лексичним, бо не входить до значення лексеми. Реалізується воно за наявності умови в), яка не залежить від значення лексеми, як умови а) і б).

Видове значення іменника на -ing не є граматичним, бо не входить до ряду регулярних опозицій. Опозиція типу rustle (n) — rustling (n) невірна, у зв'язку з тим, що іменник rustling не завжди передає значення аспектності. Це значення з'являється лише при виконанні умов а), б), в). Тому можна говорити про те, що значення аспектності проявляється при взаємодії мовної одиниці з оточенням.

ЛІТЕРАТУРА

1. R. Aldington. Death of a Hero, M., 1958.
2. J. Braine. Life at the Top, Penguin Books.
3. A. Christie. Selected Stories, M., 1970.
4. J. Galsworthy. The Silver Spoon, M., 1956.
5. Modern English Short Stories, M., 1961.
6. F. Parkinson Keys, I, The King.
7. Morning Star, August 14, 1969.

ПРО ДЕЯКІ ПРИЧИНИ ВИБОРУ АНТОНІМІЧНОЇ ВІДПОВІДНОСТІ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ

Ж. Є. Потапова

Вибір антонімічної відповідності визначається двома важливими факторами: 1) характером контексту, 2) різницею мовних одиниць, що служать для вираження того самого змісту. Нижче здійснено спробу показати на конкретному матеріалі дію цих факторів.

1. Пряма відповідність неможлива, бо форма, яка для цього використовується, виявляється в контексті неоднозначною або малозрозумілою:

"Bin schon fertig", sagte ich,
"kann ich rein?"¹

— Я більше не плачу, —
сказав я.

— Можна мне войти туда?²

¹ Наведені приклади взято з [2].

² Наведені приклади взято з [3].

Ich sah mich um. Ich war fertig hier.

Я осмотрелся. Здесь я больше ничего не мог сделать.

Вирази я *кончил*, я *готов* у першому випадку недоречно, а у другому були б зовсім незрозумілими.

Словниковий переклад слова *sofort* на російську мову — *сейчас, тотчас, сразу же, немедленно*. Як показують спостереження, найчастіше використовується останній варіант, який можна віднести до антонімічного перекладу. Для ситуацій, в яких вживається *sofort, немедленно* — одна з найбільш вдалих відповідностей. По-перше, це слово вказує на найвищий ступінь терміновості, у той час як *сейчас* може ще означати *теперь, в настоящее время*. По-друге, слово *немедленно* однозначне, а *тотчас*, наприклад, може зустрічатися і в реченнях типу «Эта улица тотчас за площадью» [1].

“Telefonieren Sie sofort einem Arzt”, sagte Orlow.

“Aber sagen Sie es ihr sofort”.

“Wo ist er denn? Ich muß ihn sofort sprechen”.

— Немедленно позвоните врачу.

— Но скажите ей об этом немедленно.

— Где же он? Мне нужно переговорить с ним немедленно.

При перекладі дієслова *stillegen* словом *закрывать* було б незрозумілим, в якому значенні закрито кладовище, бо російське дієслово *закрывать* можна розуміти як «прекратить, положить конец ведению, действию, деятельности чего-н». І як «устроить преграду для доступа куда-н». [1]. Із контексту ж видно, що був припинений похорон, тобто вже не ховали.

Vor dem Hause lag außer dem ein alter Friedhof, der schon seit langem stillgelegt war.

К тому же перед нашим домом находилось старое кладбище, на котором уже давно никого не хоронили.

2. Антонімічна заміна часто обумовлюється несполученням слів мови, на яку здійснюється переклад, у фразовому контексті:

Ihre Augen klebten an der büßenden Magdalene.

“Gehen wir wirklich fort, Robby?” fragte sie dicht an meinem Gesicht.

Unsere Vergangenheit hatte uns gelehrt, kurzfristig zu denken.

Ее глаза не открывались от кающейся Магдалены.

— Мы, правда, уходим, Робби? — спросила она, не отводя лица.

Наше прошлое научило нас не заглядывать далеко вперед.

Дійсно, у сполученні з іменником *глаза* дієслово *клеить* (*липнуть, прилипать*) не вживають. *Спросить вплотную* або *тесно к лицу* теж не можна, як і *думать краткосрочно* чи *на короткий срок*. Тому і вибрано вислів *не заглядывать далеко вперед*.

3. Словосполучення, які мають певні значення, розрізняються в обох мовах частотою та умовами вживання.

Сполучення дієслова *bleiben* з інфінітивом дуже часто передаються антонімічно.

Ich blieb also stehen und blickte, um festzustellen, was los war, vorsichtig, mit abweisendem Gesicht auf, als würde ich in der Antwort gestört.

“Wir bleiben darauf sitzen, Otto”, sagte ich.

Поэтому я не двигался, но, желая понять, в чем дело, осторожно посмотрел в сторону с выражением достойного недоумения, словно было оскорблено мое религиозное чувство.

— Нет, Отта, мы не будем его с рук, — возразил я.

В останньому випадку перекладачі, додержуючись розмовного стилю, вжили російський вислів *сбыть с рук*. Дослівний переклад був би неможливим. Він мав би вигляд: *Мы останемся сидеть на нем* (кадиллаке).

Однак і в цьому випадку використовується антонімічна відповідність, бо в німецькій мові *bleiben* входить до складу фразеологізму. Тут використовується не конкретний антонім із запереченням, а фразеологізм із запереченням.

Одним з типових випадків використання антонімічної відповідності є вибір прислівника *немного*, якщо в німецькій мові для позначення невеликої кількості вживаються іменники, які є часткою від чогось цілого, напр., *ein Stück von etw.*, *eine Ecke von etw.*, або іменники, які вказують на короткочасність дії (*ein Augenblick*, *eine Weile*).

“Laßt uns noch ein Stück hinunterfahren”, sagte sie. “Nur ein ganz kleines Stück abwärts”.

“...jeder Mensch hat seine Ecke Sentimentalität”.

Er überlegte einen Augenblick.

Ferdinand und ich saßen noch eine Weile allein im Atelier.

— Проїдем еще немного, — сказала она. — Еще совсем немного вниз.

— ...в каждом человеке скрыто немного сентиментальности. Он помолчал немного.

Я еще немного посидел с Фердинандом в мастерской.

Те ж саме спостерігається, коли в оригіналі для позначення кількості використовуються прислівники *etwas*, *viel*, *ein bißchen* та інші.

"Ich glaube, ich habe etwas geschlafen".

"Na, bis dahin ist ja noch viel Zeit".

"Ich komme doch noch ein bißchen mit dir", sagte ich.

— Кажется, я немного вздремнула.

— Ну, тогда остается еще немало времени.

— Я пройду с тобой немного.

Слова та вирази німецької мови, які означають безперервність, тривалість або повторюваність однієї і тієї ж дії також часто перекладаються за допомогою антонімічної відповідності.

Напр.:

Er zitterte vor Aufregung und fraß andauernd Schokolade.

Он дрожал от возбуждения и непрерывно пожирал шоколад.

Die Schwarze kuschelte sich behaglich in den breiten Sitz und schwatzte fortwährend.

Удобно развляясь на широком заднем сиденье, брюнетка непрерывно болтала.

Gottfried sah mich an. Immerfort an.

Готтфрид смотрел на меня. Смотрел, не отрывая глаз.

"Damit die Glückskette weitergeht, überreiche ich es dir".

— Чтобы не прерывалась эстафета счастья, я передаю амулет тебе.

Таким чином, антонімічна відповідність, вибір якої обумовлюється двома вказаними факторами, використовується при передачі значення окремих слів, словосполучень, як вільних так і стійких, і охоплює різні частини мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словарь русского языка С. И. Ожегова, М., 1953.
2. Erich Maria Remarque. Drei Kameraden. М., 1960.
3. Эрих Мария Ремарк. Три товарища. Переклад з німецької Й. Шрайберга та Л. Яковенко. Ашхабад, 1960.

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ ВІДМІНКІВ В ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВАХ (У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗНИКНЕННЯМ ІНСТРУМЕНТАЛІСА В ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ)

В. С. Проценко

Класифікація відмінків на граматичні та місцеві, яка з'явилася приблизно 100 років тому і існує й тепер, не зовсім бездоганна. Автор вважає за необхідне внести деякі зміни до цієї класифікації, виходячи при цьому з таких міркувань.

Згідно з цією класифікацією індоєвропейський, а також і давньогерманський інструменталіс відносять до локальних відмінків [2, 204]. Звідси роблять висновки щодо значення і долі давньогерманського інструменталіса. Для деталізації і внесення ясності в це питання треба звернутися до його історії.

Було прийнято такий поділ індоєвропейських відмінків: 1) відмінки граматичні, або формальні і 2) відмінки неграматичні, або локальні. До перших відносяться номінатив, акузатив, генетив, а до інших — аблатив (звідкіля?), локатив (де?), датив (куди?), інструменталіс (чим?) [3, 269].

Ваду цієї класифікації бачили ще мовознавці старшого покоління. Г. Курціус відзначав, що інструменталіс має таку особливу властивість, через яку його дуже важко включити до будь-якого з трьох просторових понять. Крім того, його форма не дає ніякого приводу вважати його за варіант локального відмінка [11, 164].

Спеціально питаннями значення і походження орудного відмінка в слов'янських і прибалтійських мовах займався О. О. Потебня. Він вважав орудний відмінок локальним відмінком: «...мне кажется, что наблюдение над славянскими языками склоняет более к мнению, что творительный орудия, не будучи значением первообразным, возник из творительного места (путем дороною), чем к тому, что он происходит от творительного социативного... Поэтому, ввиду двойственности суффикса творительного, можно бы принять, что все творительные происходят из двух первоначальных: творительного местного и творительного социативного. Последний первоначально мог также выражать лишь отношения видимые и стало быть пространственные. Именно, мы можем представлять себе социативность как линию, бегущую параллельно с другою, главною, т. е. обращающею на себя преимущественное внимание. В отличие от этого некоторый род совпадения второстепенной линии с главною мог выражаться творительным, так называемым местным (идти дороною)» [4, 413].

Сучасники О. О. Потебні вже тоді зазначали, що людина в своєму розвитку мислила не тільки просторовими категоріями. І. А. Нетушил вважав, що при визначенні первісного значення відмінків часто змішують час утворення флексій, і це вже свідчить про деякий розумовий процес, із станом дикунів, які стоять на самому первісному ступені розвитку; він поділяв думку про те, що важко повірити, ніби людина під час створення відмінків знала лише конкретні поняття, і своїми відмінками не могла висловлювати нічого іншого, крім просторових відносин [3, 281].

У питанні визначення місця орудного відмінка серед інших відмінків ми додержуємося тієї точки зору, що орудний (ін-

струментальний) не можна відносити до просторових відмінків ані в сучасних, ані в стародавніх мовах, і його основне, первісне значення також не є просторовим. Така думка ґрунтується, з одного боку, на трудовій теорії антропогенезу, а з другого — на порівнянні індоєвропейського орудного (інструментального) з орудним (інструментальним) в неспоріднених мовах.

Згідно із сучасними теоріями виникнення та розвитку свідомості і мови в основу беруть трудову діяльність людини. Ф. Енгельс указував, що спеціалізація руки означає виникнення з н а р я д д я; а знаряддя означає специфічно людську діяльність. Зародження суспільного виробництва повинно було супроводжуватися зародженням мови. Але не треба уявляти, що виникнення праці, мови і мислення були відокремлені якимись проміжками, періодами часу. Праця, мова і мислення формувалися одночасно, причому головною силою була праця [1, 857].

Таким чином, трудова теорія антропогенезу дає нам підставу стверджувати, що поняття знаряддя в свідомості людини не виводиться з поняття місця. Поняття знаряддя в свідомості людини є дуже давнє і було цілком конкретним. Виділивши в своїй мові поняття суб'єкта і об'єкта дії, людина могла в той же час виділити також і поняття знаряддя дії. Немає підстав просторові значення орудного (інструментального) відмінка вважати первісними значеннями. Орудний відмінок міг мати первісне значення знаряддя, і в класифікації відмінків його місце серед граматичних, а не локальних відмінків.

Якщо звернутися до мовного матеріалу, то в «Повести временных лет» (X—XI ст.) немає жодного випадку вживання орудного відмінка шляху (типу «дорогою»), а в інших староруських пам'ятках таких прикладів налічується лише вісім [7, 59]. Отже, просторові значення орудного відмінка в російській мові — це результат розвитку відмінка, а не його первісного значення. В нижченаведених прикладах орудний відмінок близький до об'єктного знахідного: *Він кидав у річку камінням* і *Він кидав у річку каміння*. Замінивши дієслово, одержуємо для орудного відмінка значення знаряддя, а для знахідного — залишається значення об'єкта: *Він розбив камінням* (що-небудь) і *Він розбив каміння*.

І знову орудний знаряддя далекий від вираження поняття простору.

Ті неспоріднені мови, які мають багато відмінків, і де є широкорозвинена система просторових відмінків, що чітко диференціюють положення предмета в просторі, мають ще який-небудь об'єктний відмінок, інструментальний або соціативний (залежно від його основного значення), який може мати багато інших значень, таких як просторове, часове, причинне, модальне, але провідними лишаються значення знаряддя і сумісності, наприклад, в угорській мові [8, 12]. В неспоріднених мо-

вах, які мають невелику кількість відмінків, наприклад, в грузинській, орудний відмінок відноситься до об'єктних відмінків. В основному він позначає знаряддя, сумісність; крім того, він може мати також причинне, часове, аблативне значення [9, 7]. Як можна бачити, в неспоріднених мовах значення знаряддя і сумісності є основним значенням відмінка, незалежно від кількості просторових відмінків у мові.

На нашу думку, не тільки значення знаряддя, але й соціативне значення індоєвропейського орудного (інструментального) відмінка не можна звести до просторових понять. Орудний (інструментальний) соціативний вживається з прийменником в санскриті, в староруській [7, 58; 12, 57] і давньовірменсько-німецькій мовах. Можливо, що цей прийменник мав сполучникове значення і приєднував до суб'єкта (об'єкта) ще другий супутній суб'єкт (об'єкт), наприклад: *Батько з сином пішли*, тобто *Батько і син пішли*; або ж *Він приніс ящик з книжками*, тобто *Він приніс ящик і книжки*.

Якщо ж орудний соціативний і означає другий суб'єкт (об'єкт), цей відмінок все ж не виражає просторових відносин. Про те, що орудний відмінок міг мати суб'єктне значення (фактичного виконувача дії), свідчить наявність орудного відмінка дійової особи в пасивних конструкціях в санскриті (в слов'янських мовах це значення розвинулося порівняно пізніше) [7, 58]. У мовах з ергативною конструкцією речення (як індоєвропейських, так і неіндоєвропейських) за ергативний відмінок править орудний [10]. Тому немає підстав вважати орудний соціативний супутнього суб'єкта і орудний виконувача дії пасивної або ергативної конструкції як такі, що виражають просторове поняття, а отже, немає підстав виводити для орудного (інструментального) відмінка первісне локальне значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ф. Энгельс. Диалектика природы. М., 1961.
2. В. М. Жирмунский. История немецкого языка. М., 1956.
3. И. А. Нетушил. Локализм. ЖМНП, ч. ССХV, 1881.
4. А. А. Потебня. Из записок по русской грамматике, т. II, Харьков. 1874.
5. Д. В. Гурьев. Предшествовал ли труд сознанию? «Вопросы философии», 1967, № 2.
6. Б. Н. Головин. Введение в языковедение. М., 1966.
7. Е. А. Седельников. Функция непредикативных конструкций с творительным падежом в древнерусском литературном языке. Автореф. канд. диссерт., М., 1953.
8. К. Е. Майтинская. Развитие системы падежей в венгерском языке. Автореф. докт. диссерт. М., 1950.
9. Г. В. Занкунели. Эквиваленты творительного и направительного падежей грузинского языка в современном английском языке. Автореф. канд. диссерт., Тбилиси, 1956.
10. Л. А. Пирейко. Эргативная конструкция предложения в северо-западных иранских языках. Автореф. канд. диссерт., М., 1964.

11. G. Curtius. Erläuterungen zu meiner griechischen Grammatik. Prag., 1870.

12. W. D. Whitney. A Sanskrit Grammar. Leipzig, 1889.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ ВЛАСНИХ ІМЕН У ПЕРЕКЛАДАХ ТВОРІВ Л. М. ТОЛСТОГО АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Л. М. Прудніков

Передавання власних імен у перекладах творів Л. М. Толстого англійською мовою характеризується розбіжностями і непослідовностями. Це починається з самого імені письменника: при звичайному Leo Tolstoi зустрічається і Lev Tolstoy. Зрозуміло, перекладачі не мають права вносити будь-які значні доповнення в англійську систему письма для передавання російських імен, а в російській мові, на жаль, не встановлена система транслітерації, яка дозволяла б однаково передавати будь-яке російське слово латинськими буквами з можливістю наступної реконструкції вихідного написання. Таку систему транслітерації має, наприклад, японська мова. А тимчасом латинський алфавіт, з наймінімальнішим додатком — апострофом, який завжди входить до комплекту літер як у друкарнях, так і в клавіатурах друкарських машинок, — спроможний точно передавати всі російські букви. Апостроф потрібен для умовного передавання м'якого знака. Таке застосування апострофа добре відомо в науковій транскрипції російських слів. Щодо тих букв, для яких в латинському алфавіті на перший погляд немає еквівалентів — як **ж**, **ч**, **ш** — то для них можна було б застосувати діграфи **zh**, **ch**, **sh**, при умові, що **h** не має ніякого іншого значення в системі, або навіть монографи: **j** для **ж** (як у французькій мові), **q** для **ч** (як в албанській мові), **X** — для **ш** (як у португальській мові).

В англійському перекладі «Воскресения», який, за твердженням видавців, був перевірений і схвалений самим Л. М. Толстим, на всіх російських іменах подано наголос, наприклад, *Katyúsha Máslova*. На жаль, така практика не прищепилася серед перекладачів, хоч це слід було б застосовувати обов'язково, якщо можливості друкарні не допускають.

Єдиною трудностю при транслітерації слів засобами англійської системи письма є передача палаталізованих приголосних. Перекладачі випускають м'який знак без будь-якої компенсації: *Ustenka*, *Mayanka*, хоч, як ми вказували вище, у цих випадках можна було б застосовувати апостроф.

Перекладачі передають букву **й** через **i**, наприклад, *Mikhailo*, закінчення **-ий** непослідовно через **y** і **i**. Так, у одного й того ж

перекладача зустрічається Chernovitsky і Vasili. Для **й** доцільно було б користуватися буквою **j**. Така вимова цієї букви зустрічається і в англійській мові: jotation, Jahve.

Букви **я, ю, є**, як йотовані, так і ті, що показують палаталізацію попереднього приголосного звука, однаково передаються сполученням **у+а, и, о**, хоч і тут зустрічаються непослідовності: Mitya, але Fenia, Volodia. Пом'якшуюче **е** передається через **e**, Veroshka, але Beletsky. Це цілком допустиме, бо в російських словах у положенні після приголосної букви **е** не можна сплутати з **э**, вживання якого обмежене печатком слова, хоч тут і порушується система передавання йотованих. Якщо б більше прищепилося вживання **j** для **й**, то й йотовані, і пом'якшуючі можна було б передавати через **ja, ju** і т. д. Тоді буква **у** повністю визволилася б для **ы**, яке перекладачі передають через **i**: Karl Ivanich.

Буква **ё** також передається непослідовно: Pyotr, Semenov.

В цілому застосована перекладачами транслітерація дає англійському читачеві лише приблизне уявлення про звучання російських слів.

ДО ПИТАННЯ ПРО АТРИБУТИВНИЙ ІМЕННИК В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Б. С. Хаймович, Б. Й. Роговська

В [1, 53] наводилися аргументи на користь того, що перші компоненти утворень типу *stone wall, speech sound, arms race* — іменники, а не основи іменників [2, 97], і що ці утворення в цілому — словосполучення, а не складні слова. Як ще на один довід можна вказати факт певної мобільності компонентів цих утворень. Вони не фіксовані, як компоненти складних слів, а легко заміщуються і вільно міняються позиціями. Попів.: *stone (brick, concrete) wall (building, garage)*. Також *stone wall* та *wall stone, garden flower — flower garden, speech sound — sound speech*. Оскільки різниці в значеннях сполучень *stone wall* і *wall stone* відповідає в плані виразу тільки різна позиція компонентів, це є значущі позиції. Маркірованою є перша позиція, в якій іменник додатково до його значень одержує значення атрибутивності. Якщо *stone* в першій позиції позначити *stone₁*, а в другій позиції — *stone₂*, то можна сказати, що *stone₁ = stone₂ + атрибутивність*. Аналогічно, *wall₁ = wall₂ + атрибутивність*.

Може здатися, що чисто позиційний вираз атрибутивності відрізняє сполучення типу *N₁N₂ (the Sullivan show)* від сполучень типу *N₁'sN₂ (Sullivan's show)*, де перший компонент також використовується в атрибутивній функції, проте атрибутивність

позначена не тільки позицією, але й морфемою -'s, що має значення присвійного відмінка.

Відомо, однак, що іменники з морфемою -'s використовуються не тільки в атрибутивній, але й в інших функціях і зберігають значення присвійного відмінка, хоч їх позиція інша, наприклад: *George's is a story by itself* (Frost). Отже, значення присвійного відмінка не обов'язково пов'язане з позицією перед іменником і з функцією атрибута. Позиція перед іменником і значення атрибутивності співвіднесені, так що кожний іменник в першій позиції можна назвати атрибутивним¹.

В *the Sullivan show* в іменника *Sullivan* атрибутивність пов'язана із значенням загального відмінка (*common case*), в *Sullivan's show* значення атрибутивності пов'язане із значенням присвійного відмінка. Це спільне для обох відмінків значення атрибутивності, що залежить від позиції іменника і не входить до складу значень самих відмінків, дещо вуалює різницю між ними, яка значно яскравіше виявляється в іншій однаковій позиції, не пов'язаній з атрибутивністю.

Порівн.:

John is the best father.

John's is the best father.

Тут різниця між *John* та *John's* відповідає різниці між *who* і *whose*, що не мають спільного значення атрибутивності.

У сполученнях *the Sullivan show* і *Sullivan's show* демаркаційною лінією є співвіднесеність з *what (show)* або *whose (show)*, що мають спільне значення атрибутивності, але відрізняються значеннями «характеристики» і «присвійності». *Shelter's report*, як і *whose report* акцентує авторство, тоді як *the Shelter report*, як і *what report* має якісну характеристику і може бути використане для оцінки доповідей інших авторів. Цей погляд підтверджується можливістю ускладнення першої моделі зазначенням титулу, звання тощо (*Mr. Shelter's report*, *Minister of Employment Carr's speech*, *Education Minister Mrs. Thatcher's constituency*), тоді як *the Mr. Shelter report* неможливо. Про це ж свідчить і можливість такого сполучення, як *another Shelter report* з виразною якісною характеристикою.

Крім уточнення відмінкових значень в даній позиції і відокремлення їх від спільного значення атрибутивності, необхідно також дещо уточнити саме співвідношення відмінків як членів опозиції.

З одного боку, той факт, що загальний відмінок вживається в тій же атрибутивній функції, що і присвійний іменник, нібито свідчить про стирання різниці між ними. Сюди ж можна до-

¹ Навряд чи можна назвати атрибутивними іменники *John* та *John's* в сполученнях *a friend of John*, *a friend of John's*, бо тут носієм атрибутивності є не стільки іменник, скільки прийменник разом з іменником.

дати і випадки вживання присвійного відмінка із значенням якісної характеристики (She had put off her widow's weeds. A. Hope) та загального відмінка в значенні, близькому до присвійності (порівн.: propeller blade, its blade).

З другого боку, вживання обох відмінків в однаковій функції підтримує і зміцнює категорію відмінка. Адже, коли б в позиції до іменника міг бути вжитий тільки один відмінок, це означало б, що в даній позиції відмінкова опозиція нейтралізується і присвійний відмінок є членом нейтралізації, тобто значення присвійного відмінка було б тільки непрямым, як, скажімо, в сполученні at the baker's. Вживання загального відмінка в тій же позиції відновлює пряме значення присвійного відмінка і тим самим зміцнює опозиції та всю категорію відмінка.

Як згадувалось раніше [1, 60], відмінок є однією з тих категорій, в яких виявляється тісний зв'язок мови і мовлення, парадигматики і синтагматики.

Опозиція відмінка належить до системи мови, до її парадигматики, але відмінкові відмінності виявляються в мовленні, в їх дистрибуції, сполучності, частотності.

Для цієї роботи ми проаналізували поведінку обох відмінків тільки в атрибутивних іменників у моделях N_1N_2 і $N_1'sN_2$.

Перед усім помітна різна частотність цих сполучень у текстах різного стилю. За нашими даними, в передовицях Morning Star (We say) 100 сполучень типу N_1N_2 вживаються приблизно на кожні 13 500 знаків, тоді як в художній прозі (напр., James Agui, Death in the Family, New York, 1968) — на кожні 105 500 знаків, тобто в 8 разів менше, ніж у газеті. Навпаки, сполучення типу $N_1'sN_2$ вживаються в художній прозі, приблизно, в 6 разів частіше, ніж в газеті. Кількісне співвідношення конструкцій N_1N_2 і $N_1'sN_2$ може бути виражене для художньої літератури числом 1, 5, для газети — числом 9, для технічної прози — числом 36,5 [3].

Оскільки особливий інтерес в сполученнях типу N_1N_2 має перший компонент, ми проаналізували іменники, що зустрілися в цій позиції. Виявилось, що в 46% випадків N_1 був представлений відмінюваним іменником, тобто таким, що має протичлен із значенням присвійного відмінка. Наприклад, the Heath Government (Heath's Government), government policies, student demonstrations, the Tory attack.

Цей факт виключає можливість тлумачення N_1N_2 як моделі, що обумовлена необхідністю використання в атрибутивній функції безлічі іменників, які не мають відмінкової парадигми. В той же час аналіз показує, що і тепер, коли N_1N_2 має дуже широке розповсюдження, питома вага присвійного відмінка в першому компоненті моделі з двох іменників досить велика. Співвідношення присвійного і загального відмінків у тексті не більше, ніж 1 : 20, тобто не більше як 5% відмінюваних імен-

ників зустрічаються у тексті в присвійному відмінку. За цією нормою в числі 46 відмінюваних іменників, що використовуються як перші компоненти N_1N_2 тільки 2,3 іменника на 100 повинні були б зустрітися в присвійному відмінку. Але в дійсності в цій позиції зустрічаються іменники в присвійному відмінку від 13 (в газеті) до 43% в художній прозі.

Щодо категорії числа, то в 67% випадків N_1 є незчислений іменник, тобто іменник, в якому опозиція числа нейтралізована. В переважній більшості випадків член нейтралізації має форму однини. Сюди належать абстрактні іменники (39%), збірні (14%), власні імена (11%), речові (3%).

Цей факт до певної міри пояснює переважання форми однини в перших компонентах. Адже в інших позиціях незчисленні іменники у формі однини становлять лише 14% всіх іменників у тексті. Проте та обставина, що 33% всіх перших компонентів N_1N_2 мають протичлени множини, але зустрічаються за деякими порівняно рідкими винятками в однині, свідчить про певну тенденцію нейтралізувати опозицію числа в цій позиції на користь однини.

Хоч і в інших позиціях форма однини переважає (80% усіх зчислених іменників), але не до такої міри. Ця тенденція матеріалізується, наприклад, в сполученні *student* (а не *students*) *demonstrations* при паралельному вживанні *students' demonstrations*.

Слід відзначити ще одну рису, яка відрізняє синтагматичну поведінку «неприсвійних» іменників від «присвійних».

«Присвійний» іменник дуже рідко сполучається з іншим «присвійним» іменником. Тільки жартома можна нанизувати декілька «присвійних» іменників, як, наприклад, в реченні: *So far as I can make out, James, they are your wife's sister's husband's sister's offspring by a medical practitioner named Cumberlege* (H. Spring).

Разом з тим сполучення 3—4 «неприсвійних» іменників є досить звичайним явищем, зокрема, в технічній літературі.

До того слід додати, що коли в ряді «присвійних» іменників атрибутивність має, так би мовити, неперервно поступальний характер, тобто перший іменник є атрибутом до другого, другий до третього і т. д., то у «неприсвійних» іменників послідовність надто варіативна, наприклад, в *trade union congress agenda—trade* є атрибутом *union*, *trade union—*атрибутом *congress*, а *trade union congress—*атрибутом *agenda*. В *The Trettner death zone plan*, *Trettner* не є атрибутом *death, zone* не є атрибутом *plan*; тут послідовність інша: *death* належить до *zone*, *death zone—*до *plan*, а *Trettner—*до *death zone plan*.

Ми торкнулися лише деяких проблем, пов'язаних з парадигматикою і синтагматикою атрибутивних іменників. За межами статті залишилися такі важливі проблеми, як взаємовідно-

шення сполучень N_1N_2 з складними словами, сполучення компонентів конструкцій N_1N_2 та $N_1'sN_2$ з детермінантами, обмеження у вживанні іменників у різних позиціях та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Б. С. Хаймович, Б. И. Роговская. A Course in English Grammar. М., 1967.
2. А. И. Смирницкий, О. С. Ахманова. Образования типа stone wall, speech sound в английском языке. «Доклады и сообщения», т. 2. Институт языкознания, т. 2, М., 1952.
3. М. О. Павловская. Дистрибутивный анализ субстантивно-именных двухкомпонентных словосочетаний. «Уч. зап. МГПИИЯ им. Тореца», М., 1969.

ГРАМЕМІКА АНГЛІЙСЬКИХ ОСОБОВИХ ЗАЙМЕННИКІВ

Б. С. Хаймович

Нам уже доводилося писати про багатозначність і розпливчатість терміна *граматика* в сучасній лінгвістичній літературі [див. 1; 2]. Особливо небажаним є цей термін у сполученні *граматика займенників*, бо деякі лінгвісти відносять займенники цілком до граматики. Р. Якобсон, наприклад, вважає, що «корені займенників відрізняються від усіх інших коренів тим, що їх значення не лексичні, а граматичні» [3, 13]. Іноді в залежність від граматичності займенників ставлять навіть визначення граматичного значення взагалі. Так, Т. В. Булигіна пише: «Інтерпретація займенників як слів, позбавлених лексичного значення, дає можливість погодитися з визначенням граматичного значення як такого, що має обов'язковий вираз у слові, на відміну від неграматичного» [4, 202]. Отже, обов'язковість як критерій граматичних значень буде визнана, якщо значення займенників вважати граматичними. Граматичними вони будуть визнані при умові, якщо задовольнятимуть критерію обов'язковості. Виходить порочне коло. Вийти з цього кола можна, прийнявши довільне рішення про те, вважати значення займенників граматичними чи лексичними.

Ми не згодні з таким твердженням: «Граматичне значення (грамема) є обов'язковим, цебо центральним компонентом змісту слова, лексичне (лексема) не обов'язковим, або маргінальним, елементом, як про це свідчить наявність займенників, значення яких являє собою сукупність ряду граматичних ознак (наприклад, «нечто» — «субстантивність» · «називний відмінок», «где-то» — «місце дії», «некий» — «ад'єктивність» · «чоловічий рід» · «однина» · «називний відмінок»)» [4, 202]. Якби зміст слова *некий* дійсно зводився до вказаної сукупності граматичних ознак, він не відрізнявся б від значень слів *такой, свой, любой* та багатьох інших, що мають ті ж самі

«граматичні ознаки». А зміст цих слів різний, бо кожне з них має своє індивідуальне лексичне значення. Без лексичного значення немає окремого слова. Ми цілком згодні з О. С. Ахмановою, що «граматичних» слів взагалі бути не може [5, 67].

Отже займенники мають лексичні і граматичні значення. Щоб їх відокремити, треба мати певні критерії. У [2] і [6] наведені такі критерії граматичних значень: опозитивність, симультанність, пропорційність, залежність, опосередкованість та кількісна обмеженість. Значення числа, або відмінка, яким властиві ці ознаки, є граматичні значення, а, наприклад, значення «місце дії» займенника *где-то* не має цих властивостей і не є граматичним значенням.

Критерії опозитивності, симультанності, пропорційності та кількісної обмеженості властиві також диференційним ознакам або меризмам [7] фонем. Тому можна говорити про одноструктурність або ізоморфізм тієї сфери плану виразу, де одиницями є фонemi з їх меризмами, і тієї сфери плану змісту, де одиниці є грамеми з їх граматичними значеннями (грамемними меризмами [8]). Ці сфери ми називаємо відповідно *фонеміка* і *грамеміка*. Отже грамемика особових займенників охоплює лише граматичні (в нашому розумінні) значення цих займенників, їх грамеми, опозиції та кореляції [2; 6; 8].

Тепер про клас слів, відомих як займенники. Їх індивідуальні лексичні значення і властивості всього класу відрізняються від лексичних значень і властивостей таких класів слів, як іменники, прикметники, дієслова та інші частини мови. «Відокремленість займенників у лексиці мов — основна причина нескінченних суперечок про місце слів цієї категорії серед частин мови. ...Не маючи власного змісту, не називаючи осіб, предметів, явищ, ознак, кількості, займенники лише вказують на них, відсилають до вже згаданого, готують до наступного. Конкретне значення займенників повністю визначається ситуацією або контекстом» [9]. Це досить поширене уявлення про займенники, на нашу думку, викликає серйозні заперечення.

Ще в 1957 р. Р. Якобсон писав: «Часто вважають, що особливністю особових займенників... є відсутність єдиного, постійного і загального значення... Однак кожне таке слово¹ має своє власне загальне значення. Так, *я* означає «мовлянин» (the addresser), а *ти* — «співрозмовник» (the addressee) тієї комунікації, до якої ці слова належать» [10, 2]. Справді, без свого стійкого значення, єдиного для всіх, хто говорить даною мовою, займенники не були б словами цієї мови. Очевидно, займенники різняться від інших слів не тим, що вони не мають власного змісту, а чимось іншим. На думку Р. Якобсона, вони різняться «лише своєю обов'язковою віднесеністю до даного повідомлен-

¹ Р. Якобсон вживає термін *shifter*.

ня» [10, 2]. Таке визначення дозволяє різні тлумачення. Можна сказати, що в реченні *You find the shawl and hand it out* (Jerome) займенник *it* дійсно віднесено до слова *shawl* даного повідомлення. Але такого ж роду віднесеність має іменник *thing* у реченні *Before he had unwound a dozen yards of the line, the thing was more like a badly made door-mat than anything else* (Jerome), де *the thing* можна було б замінити займенником *it*. З другого боку, у займенника *I*, наприклад у реченні *I drew out a map* (Jerome), такої віднесеності немає.

Нам здається, що мова повинна йти не стільки про віднесеність до повідомлення (сфера синтаксису), скільки про особливості предметної віднесеності займенників як слів. З цього погляду можна визначити займенники як слова з дуже загальним, але стабільним значенням у системі мови і з частковою (конкретною), але перемінною предметною віднесеністю у мовленні.

Мабуть, найбільш яскраво це виявляється у тих випадках, коли, скажімо, у відповідь на «Хто піде?» розгортається суперечка: «Я», «Ні, я». Таке протиставлення двох «я» можливе тому, що заперчується не загальне значення займенника, яке не міняється, а його предметна віднесеність. З іншими словами ми такого не спостерігаємо. Неможлива, наприклад, така суперечка: «Стіл», «Ні, стіл»; «Червоний», «Ні, червоний». Але цілком можливе таке: «Цей стіл», «Ні, цей стіл»; «Такий червоний», «Ні, такий червоний».

До особливих займенників англійської мови, як ми постараємося довести, належать не тільки *I*, *you*, *he* і т. д., а ще й *tu*, *youg*, *his* і т. д., що походять від родового відмінка особливих займенників, але зараз здебільшого розглядаються як окрема група присвійних займенників. Поза всяким сумнівом, таке виділення присвійних займенників англістами відбувалося не без впливу граматик інших мов з більш розвиненою морфологією.

У російській або українській мові відокремлення присвійних займенників цілком мотивоване. Слова *мене* і *мій* закономірно відносять до різних розрядів. Якщо погодитися з тим, що *я* і *ми* — не члени опозиції числа, а різні слова¹, то слово *мене*, аналогічно іменнику *молока*, є членом лише однієї опозиції відмінка, а слово *мій*, аналогічно прикметнику *літній*, є членом трьох опозицій: відмінка, числа і роду. Навіть такі омоніми, як *його*₁ (родовий відмінок особового займенника) і *його*₂ (присвійний займенник), різняться тим, що перший має відмінкові опозити, а другий — ні. Протиставлення родового відмінка та присвійного слова спостерігається також за межами займенників. Пор. *вовка* і *вовчий*, *батька* і *батьків*.

В англійській мові такого протиставлення немає. Займеннику *his* не протистоїть родовий (або присвійний) відмінок осо-

¹ «Я, ты не имеют множественного числа... местоимения мы, вы имеют другие значения» [11, 330].

бового займенника, а іменнику в присвійному відмінку John's не протистоїть якесь присвійне слово. Усі слова з присвійним значенням (і іменники, і займенники) об'єднані тим, що кожен має протичлен, який збігається з ним в усіх значеннях, крім значення «присвійності». Взаємовідносини між he і his, you і your, John і John's однакові, що свідчить про парадигматичну схожість іменників і займенників з присвійним значенням. Синтагматично вони теж близькі своїми правосторонніми зв'язками з іменниками.

Як уже зазначалося, під впливом аналогії з іншими мовами займенники my, his часто зближують з прикметниками, називаючи їх adjective pronouns. Але від прикметників їх відрізняє і зближує з «присвійними» іменниками, крім названих, ще кілька рис.

Подібно до того, як поділ іменників на «живі» і «неживі» пов'язаний з субституцією who або what, присвійні слова відокремлюються від прикметників субституцією whose, а не what. Сполучення my books або John's books відрізняються від сполучень good books або English books тим, що співвідносяться з whose books, а не з what books.

Дистрибуція присвійних слів і прикметників теж різниться. Подібно до артикля та інших детермінантів, присвійні слова починають іменну групу, утворюючи разом з головним іменником рамку для прикметників. Порів.: the blue shirt, my blue shirt, John's blue shirt.

На нашу думку, цих аргументів досить, щоб групувати his з John's, а не з blue, тобто вважати вказані займенники субстантивними, а не ад'єктивними, і бачити в них присвійний відмінок особових займенників, а не окрему групу, відірвану від особових займенників.

Проти такого рішення О. І. Смирницький [12, 132] висуває ряд аргументів, які не здаються нам досить переконливими.

1. Різноманітність способів утворення форм присвійного відмінка займенників. Але ж ця різноманітність існувала і тоді, коли ці займенники були, на загальну думку (в тому числі, на думку О. І. Смирницького), родовим відмінком особових займенників. Суплетивність та інші аномалії, як відомо, характерна риса особових займенників індоєвропейських мов.

2. Приклади типу a week's rest, a mile's distance, які начебто свідчать про те, що іменники у присвійному відмінку мають «значно ширшу функцію визначення» [12, 134]. Можна було б, взявши інші приклади, скажімо, невживаність the table's leg, the wall's colour при широкій уживаності its leg, its colour, написати займенникам «значно ширшу функцію визначення».

3. Специфічні опозиції типу my — mine, your — yours. На цьому питанні треба зупинитися докладніше.

Викликає сумнів категоричне твердження О. І. Смирницького, що різниця між *my*, *your*, з одного боку, і *mine*, *yours*, з другого, «цілком і повністю визначається різницею у синтаксичному функціонуванні» [12, 133]. Цей погляд підтримується термінами *conjoint possessives*, *absolute possessives*, які відбивають різницю в позиціях цих займенників: перед іменником — не перед іменником. Але така ж різниця спостерігається у присвійних іменників: *That was Helen's idea. (Conjoint). The idea was Helen's (Absolute).* Для чого ж потрібні морфологічні зміни присвійних займенників? Яке значення передають морфеми *[-n]* і *[-z]* у словах *mine*, *thine*, *hers*, *yours*, *theirs*?

Кілька років тому ми висловили думку, що ці морфеми передають значення, схоже з відмінковим, і щоб уникнути «відмінка у відмінку», відмовилися від ідеї присвійного відмінка займенників [13, 104]. Але далі спостереження примушують нас прийняти інше рішення.

У сучасній англійській мові відмінок швидше реліктова, ніж прогресуюча система, а опозиції, про які йде мова, — продукт порівняно пізнього розвитку. Навіть форми *my*—*mine*, які ще в середньоанглійському існували лише як фонетичні варіанти, перетворилися у граматичні опозиції тільки в новоанглійському. А морфему *-s* у словах *hers*, *ours*, *yours* було пізніше спеціально додано для утворення опозицій *her*—*hers*, *our*—*ours* і т. д. Чи логічно припускати, що відмираюча, або, в кращому разі, застигла відмінкова система раптом стала енергійно розвиватися у однієї групи займенників? Чи не вірніше зв'язати ці нові утворення з новими явищами мови?

Ми вважаємо, що розвиток особливої морфеми у даної групи займенників пов'язаний з розвитком системи замісників в англійській мові. Такий тонкий спостережник, як О. І. Смирницький не міг не помітити цієї паралелі [12, 133], але, на жаль, не зробив належних висновків із своїх спостережень.

Візьмімо таке речення з відомої казки: *I don't want any other axe, not even a gold one, I need mine.* У реченні тричі виникає значення «топор». Першого разу воно передається словом *axe*, другого — словом-замісником *one*, третього — морфемою-замісником *-ne* *[-n]*.

Чим більше ми вивчаємо морфему, тим більше ми переконуємося у тій колосальній ролі, яку вона відіграє в граматичній будові мови. Ми вже говорили про морфемні грами, опозиції та кореляції [6]. Виявилось, що існують не тільки аналітичні форми слів, але й аналітичні морфеми [14]. І ось тепер морфеми-замісники.

Інтерпретація морфем *-ne* і *-s* у словах *mine*, *yours* та ін. як морфем-замісників дозволяє пояснити не тільки, чому ці слова вживаються абсолютно, тобто не перед іменниками, але й чому

у тексті, де вони вживаються, обов'язково повинен бути антецедент, тобто іменник, який вони заміщають.

Треба визнати, що аналогія, яку О. І. Смирницький проводить з прикметниками (mine||the long one) [12, 133], непереконлива. Саме тому і потрібна спеціальна морфема-замісник, бо дані займенники, як і слова John's, boy's, не сполучаються із словом-замісником one. Не можна сказати * my one, * your one. І той факт, що навіть займенник his, який не має морфем-замісника, все ж не сполучається з one, ще раз свідчить про паралелізм даних займенників з присвійними іменниками, а не прикметниками.

Сказане вище приводить до двох важливих висновків:

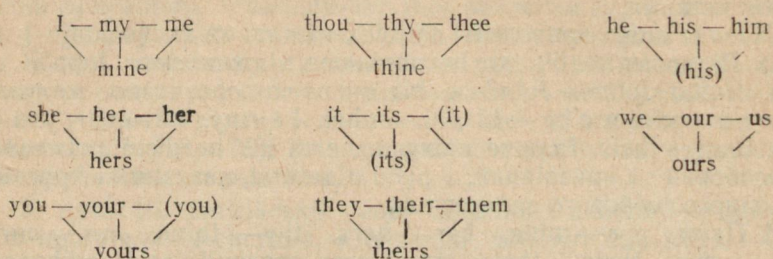
1) Відношення his до he дорівнює відношенню John's до John. Якщо John — John's є відмінковою опозицією, то такими ж опозиціями є he — his, she — her, I — my, we — our, you — your, they — their. Інакше кажучи, he та his не різні займенники, особовий та присвійний, а різні відмінки, називний і присвійний, одного особового займенника.

2) Пари my — mine, her — hers, thy — thine, our — ours, your — yours, their — theirs утворюють опозиції, де маркіровані члени (mine, hers, ours і т. д.) мають значення «заміщення», а немаркіровані цього значення не мають. Отже, перед нами привативна опозиція, яку можна по маркірованому члену назвати опозицією заміщення (порівн. з опозиціями дзвінкості, назальності тощо).

Розглянемо опозицію заміщення на різних рівнях структури мови [8]. На рівні графемних меризмів в англійській мові існує бінарна привативна опозиція, яку можна лексично представити як «заміщення — незаміщення». Оскільки меризм «заміщення» співвідноситься з певними сегментами плану виразу, [-n] або [-z], він утворює окрему однозначну графему, а разом з названими сегментами — граматичні морфеми. Відповідно, меризм «незаміщення» утворює із співвідносним нульовим сегментом нульову морфему. Певна річ, на морфемному рівні членами опозиції стають двопланові одиниці. Але, оскільки в плані змісту члени опозиції залишаються однозначними, ні одного значення немає в загальній основі для порівняння, ми фактично маємо справу лише з однією інваріантною граматичною опозицією. На рівні слова інша справа. Графеми слів mine, ours стають двозначними за рахунок доданого значення «присвійний відмінок», який разом з лексичним значенням потрапляє до загальної основи для порівняння. Оскільки елементи загальної основи змінні, утворюється сукупність одномірних пропорційних опозицій з однаковою корелятивною ознакою «заміщення — незаміщення», тобто кореляція, яку можна по маркірованому члену назвати кореляцією (категорією) заміщення. Обсяг кореляції визначається і обмежується сполучуваністю з лексич-

ними значеннями і дорівнює всього шести опозиціям, наведеним вище. На рівні речення члени опозиції заміщення відрізняються один від одного своїми функціями. Маркіровані члени виступають у функції визначення, єдиної функції немаркірованих членів, лише з прийменником (*A friend of mine*). Зате вони виступають у функції інших другорядних членів речення і у функції підмета.

Якщо погодитися, що в особових займенників немає *граматичних* значень числа, особи і роду [13, 102], їх парадигматичні схеми матимуть такий вигляд:



На відміну від морфематичних опозицій заміщення, відмінкові опозиції (за винятком *it — its*) на морфемному рівні не виділяються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Б. С. Хаймович. О грамматической категории, НДВШ, «Филологические науки», 1969, № 2.
2. Б. С. Хаймович. О единицах грамматической сферы. «Вопросы языкознания», 1968, № 6.
3. R. Jakobson. The phonemic and grammatical aspects of language in their interrelations. У кн. «Actes du sixième congrès international des linguistes, Paris, 1949.
4. Т. В. Булыгина. Грамматические оппозиции, у зб. «Исследования по общей теории грамматики». М., 1968.
5. О. С. Ахманова. Очерки по общей и русской лексикологии. М., 1957.
6. Б. С. Хаймович. Морфематика английского языка. «Вестник ХГУ, серия ин. яз.», вып. 3, 1970.
7. Э. Бенвенист. Уровни лингвистического анализа. «Новое в лингвистике», IV, 1965.
8. Б. С. Хаймович. Меризматика, морфематика, морфология, синтаксис. «Вісник ХДУ, іноземні мови», вип. 4, 1971.
9. К. Е. Майтинская. К происхождению местоименных слов в языках разных стран. «Вопросы языкознания», 1966, № 1.
10. R. Jakobson. Shifters, Verbal Categories and the Russian Verb. Cambridge, 1957.
11. В. В. Виноградов. Русский язык. М., 1947.
12. А. И. Смирницкий. Морфология английского языка. М., 1959.
13. Б. С. Хаймович, Б. И. Роговская. Теоретическая грамматика английского языка. М., 1967.
14. Б. С. Хаймович. Аналитическая иерархия английского языка. «Вестник ХГУ, серия ин. яз.», вып. 2, 1969.

ВАРІАТИВНІСТЬ МОДЕЛЕЙ СПОЛУЧУВАНOSTІ ДІЄСЛОВА В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Ю. М. Ткаченко

Основні дієслівні конструкції англійської мови, як правило, мають цілий ряд варіантів. Наприклад, для однооб'єктного дієслова типу *to meet* найбільш характерне сполучення з двома іменниками або займенниками, тобто воно вживається в конструкції, яка може бути представлена в такому вигляді $N_1^s \vee N_2^{01}$. Ці три основні елементи $N_1^s \vee N_2^0$ створюють каркас даної моделі, структура якої під впливом різних факторів може видозмінюватися в мові. Іншими словами, модель має ряд модифікацій, або варіантів. Вживання того чи іншого варіанта в мові залежить, перш за все, від комунікативної мети і структури речення, від граматичної форми дієслова та слів, які з ним сполучаються, від ритміки фрази, від експресивності, емоціонального забарвлення фрази, від лексичного та лексико-граматичного наповнення опорних елементів та їх зв'язків з іншими словами речення.

Розглянемо залежність варіативності моделей дієслова від указаних вище факторів на прикладі структурних варіантів моделі $N_1^s \vee N_2^0$ дієслова *to meet*. У базисному структурному варіанті моделі $N_1^s \vee N_2^0$ однооб'єктне дієслово *to meet* має два прямі контактні зв'язки з іменниками або займенниками. Один з цих зв'язків є препозитивним предикативним зв'язком дієслова з словом у функції підмета, а другий — постпозитивним активним зв'язком із словом у функції додатка.

Цей варіант вживається у розповідному неемфатичному реченні, наприклад: *Tom has met her*.

При зміні комунікативної мети висловлювання змінюється і характер зв'язків дієслова з іменником та займенником. Так, у загальному питанні зв'язок дієслова з іменником перетворюється в інпозитивний: *Has Tom met her?*

У питанні до додатка (*Whom has Tom met?*) зв'язок із займенником стає препозитивним. У наказовому реченні дієслово втрачає зв'язок з підметом: *Meet her*.

Якщо автор вважає, що його співбесіднику потрібна додаткова інформація відносно часу, місця або якої-небудь іншої обставини, при якій відбувалася дія, виражена дієсловом, реалізується адвербіальна валентність дієслова *to meet* і в конструкції моделі з'являються факультативні елементи (за дани-

¹ Правий верхній індекс вказує на синтаксичну функцію слова. Так, N^s означає слово першого функціонального класу в функції підмета, N^0 — слово 1-го функціонального класу в функції додатка.

ми нашого аналізу, в кількості від 1 до 3), які означають обставину дії, наприклад: Yesterday I met her in the street quite unexpectedly.

Можливість появи факультативних елементів різко збільшує варіативність моделі. Наприклад, можливість вживання трьох адвербіальних елементів в конструкціях дієслова to meet⁰ дає більше 20 додаткових структурних варіантів моделі $N_1 \vee N_2$ в реченні одного і того ж комунікативного типу (за рахунок вживання різної кількості адвербіальних слів і різного взаєморозташування елементів моделі).

Вплив закономірностей побудови речення на варіативність моделі можна проілюструвати такими прикладами. В означальних підрядних реченнях зв'язок дієслова to meet із дієсловом у функції додатка не постпозитивний, як звичайно, а препозитивний, причому обов'язково дистантний: The girl whom he met then was quite young.

Об'єктний елемент конструкції часто взагалі не вживається в англійському означальному реченні: The girl he met then was quite young.

Прикладами варіативності моделі залежно від граматичної форми дієслова можуть бути активні та відповідні пасивні конструкції дієслова: Tom met her. She was met by Tom. При цьому слід зазначити, що в пасивних конструкціях часто втрачається зв'язок із словом у функції додатка: She has been met.

Граматична форма слів, з якими сполучається дієслово to meet, теж може впливати на характер конструкції. Наприклад, якщо іменник чи займенник у функції підмета має значення однини, то дієслово повинно мати зв'язок з додатком: His hand met hers. Якщо ж підмет вживається у формі множини, то зв'язок з додатком, як правило, втрачається: Their hands met.

Залежність вибору того чи іншого варіанта моделі від ритмічного характеру фрази, конкретного наповнення елементів моделі та від їх зв'язків з іншими словами спостерігається при порівнянні структури конструкцій, де дієслово to meet має зв'язки з додатком та обставиною. Якщо додаток виражено особовим займенником, він повинен стояти безпосередньо після дієслова перед обставиною: I met her there. Якщо додатком служить іменник, він стоїть після дієслова перед обставиною тоді, коли він не несе логічного наголосу та не має залежних слів (особливо в постпозиції). Порівняйте, наприклад, такі речення: I met John there. Yesterday I met there an old friend of mine.

Зміна місця додатка та обставини спостерігається також в емпатичних реченнях при виділенні того чи іншого члена речення: Never have I met such a beautiful girl. I met there Pete (not Mike).

Таким чином, з приведених вище прикладів можна зробити висновок, що навіть однооб'єктне дієслово типу to meet має

кілька десятків варіантів основної конструкції. Варіативні ж можливості конструкцій двохоб'єктних дієслів ще більші. Моделі безоб'єктних дієслів також мають значну кількість варіантів. Звичайно, не всі варіанти моделей мають однакову комунікативну цінність, бо не всі вони однаково часто зустрічаються у процесі мовлення, але, взагалі кажучи, комбінаторні можливості слів, зокрема дієслів, величезні, майже невичерпні. Важливим завданням мовознавства є виявлення та класифікація основних моделей сполучуваності слів і структурних варіантів цих моделей, визначення комунікативної цінності кожної моделі та її варіантів. Результати, одержані при вирішенні цих завдань, могли б бути використані в лексикографії і для удосконалення викладання іноземних мов, що, в свою чергу, дозволило б студентам значно прискорити процес оволодіння навиками усної мови, бо їм не довелося б витрачати час на вивчення мало вживаних конструкцій, які ще часто можна зустріти в існуючих підручниках. Наприклад, у підручнику англійської мови для студентів першого курсу факультетів іноземних мов педагогічних інститутів уже на другому уроці даються такі рідко вживані конструкції, як складносурядні речення із сполучником *for* та складнопідрядні речення з підрядними підметовими і присудковими реченнями [1, 42]. Якщо викладач вимагає від студентів, щоб вони вивчали та вживали в своїй мові дані конструкції, це дає негативний результат: по-перше, сповільнюється темп створення та закріплення навичок усної мови, по-друге, штучно збільшена частотність вживання підметових та присудкових підрядних речень робить мову студентів неприродною, незграбною.

ЛІТЕРАТУРА

¹ В. И. Балинская, Е. А. Полтавцева, Е. И. Шаргородская. English, «Просвещение», М.—Л., 1967.

ПЕРЕКЛАД НА РОСІЙСЬКУ МОВУ ІНФІНІТИВНОЇ КОНСТРУКЦІЇ З *um...zu* У ФУНКЦІЇ ОБСТАВИНИ МЕТИ

М. Б. Шварц

Серед проблем перекладу з іноземної мови на російську важливе місце займає переклад окремих граматичних конструкцій. При цьому для визначення адекватних конструкцій двох мов, на нашу думку, слід виходити з граматичних функцій і значень досліджуваної конструкції.

Інфінітивна конструкція з *um...zu* багатозначна і дуже поширена в сучасній німецькій мові. Як показало дослідження [див. 1], найпродуктивнішою є конструкція з *um...zu*, що виступає у функції обставини мети, тому ми вважаємо важливим

ветановити можливості перекладу досліджуваної конструкції в цьому її значенні. Результати такого аналізу наводяться в цій статті.

До даного часу немає спеціальних робіт, присвячених перекладу інфінітивної конструкції з *um...zu* на російську мову. У граматиках німецької мови вказується на відповідність цієї конструкції російському підрядному реченню мети із сполучником *чтобы* і лише в книзі З. Є. Роганової [2] відзначається, що дана конструкція може перекладатися також безсполучниковим інфінітивом, а інколи і іменником з прийменником. Однак і тут немає спроби встановити причину перекладу даної конструкції за допомогою того або іншого засобу.

Проведений нами аналіз дозволяє стверджувати, що за допомогою відокремленого інфінітиву з сполучником *чтобы* може перекладатися приблизно лише 64% усіх зворотів мети з *um...zu*. При цьому присудок основної частини речення може бути виражений дієсловами руху, мовлення, внутрішньої дії, дієсловами, що означають перехід від одного стану до іншого, дієсловом *sein*, транзитивними і об'єктивними дієсловами. В головній частині речення можливі кореляти *для того, затем, с тем, ради того*. Наприклад:

1. Ich ging ins Café “International”, **um etwas zu essen** (R. 332).

Я пошел в кафе «Интернационал», *чтобы поесть*.

2. Wir sind hier, **um zu helfen** (Die K. 130).

Мы здесь *для того, чтобы помогать им*.

3. Aber *ier...* hat sich so stocksteif hingesetzt, **um sich ein paar Flocken Zigarrenasche vom jackett zu klopfen** (Sch. 438).

Но он... выпрямился только затем, *чтобы стряхнуть с пиджака старый пепел*.

Інфінітивна конструкція з *um...zu* може бути переведена на російську мову безсполучниковим інфінітивом як відокремленим, так і невідокремленим (16%). Такий переклад спостерігається, головним чином, при присудку, що виражений дієсловами руху, а також дієсловами типу *schicken, senden, rufen*. Наприклад:

4. Tage darauf kamen sie, **um, mir im Garten zu helfen**. (Br. 104).

На следующий день они пришли *помочь мне немножко в саду*.

5. Sie **bückten sich tiefer, um ihn zu erkennen**. (H. M. 80).

Они *наклонились разглядеть его получше*.

Пояснюється такий переклад, на наш погляд, тим, що присудки в цих реченнях семантично не закінчені, тому основна

частина речень якоюсь мірою синсемантична і потребує розкриття, а безсполучниковий інфінітив тісніше приєднується до дієслова — присудка і до основної частини речення, ніж синонімічна йому сполучникова конструкція.

Інфінітивна конструкція з *im...zu* може також перекладатися на російську мову підрядним реченням із сполучником *чтобы* (6%). Такий переклад можливий лише при наявності в реченнях з інфінітивним зворотом двох суб'єктів дії: суб'єкта дії дієслова — присудка і суб'єкта інфінітиву. У німецькій мові вживання інфінітивної конструкції з *im...zu* у різносуб'єктних реченнях можливе лише при наявності різних станових форм.

6. Wie oft war er aus dem Schlaf geholt worden, **um Kunststücke vorzumachen.** (7. Кг. 78). Как часто его будили среди ночи, *чтобы он показывал свои фокусы.*

Можливий також переклад інфінітивної конструкції з *im...zu* применниково-іменним сполученням, що складається з применника *для, в, на* і віддієслівного іменника із значенням процесу дії (9%).

7. Nur manchmal nahm sie eine Hilfe..., **um das Haus zu streichen.** (Die K. 60). Лишь в редких случаях *соглашалась она на чужую помощь... для покраски дома.*

8. Diederich schenkte, **um ihn zu trösten, frisch ein.** (H. M. 136). Дидерих, *в утешение ему, вновь наполнил бокалы.*

І нарешті цікавим для нас є переклад інфінітивної конструкції з *im...zu* за допомогою применника *за* (5%) і іменника, що не має дієслівності, в орудному відмінку.

9. Lenore fuhr nach Bad Nauheim, **um ihren Sohn heimzuholen.** (Die T. 214). Ленора поехала в Наугейм *за сыном.*

10. Dann gingen sie zurück **um Pat zu holen.** (R. 414). Потом мы пошли *за Пат.*

Такий спосіб перекладу можливий тільки після дієслів руху, коли до складу інфінітивної конструкції входять такі дієслова, як *nehmen, holen, abholen, sammeln*. При такому перекладі в російській мові немає обставини мети, вона передається додатком, а відтінок значення мети зберігається завдяки семантиці применника *за*. Подібний переклад пояснюється, на нашу думку, тим, що значення руху, позначене присудком даного речення, дещо послаблене, а це наближає ці дієслова за функцією до зв'язки.

СКОРОЧЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

1. R. — E. M. Remarque. *Drei Kameraden*. Moskau. 1960. Переклад І. Шрайберга та Л. Яковенко.
2. Die K. — A. Seghers. *Die Kraft der Schwachen*. Berlin—Weimar. 1966. Переклад Р. Гальперіної та Н. Португалової.
3. Sch. — M. W. Schulz. *Wir sind nicht Staub im Wind*. Halle. 1968. Переклад Н. Ман та С. Фрідлянд.
4. Br. — W. Bredel. *Die Prüfung*. Berlin. 1957. Переклад А. Рудковської.
5. Н. М. — M. Mann. *Der Untertan*. Leipzig. 1968. Переклад І. Горкіної.
6. Kr. — A. Seghers. *Das siebte Kreuz*. Berlin—Weimar. Переклад В. Станевич.
7. Die T. — A. Seghers. *Die Toten bleiben jung*. Berlin—Weimar. Переклад Н. Касаткіної та В. Станевич.

ЛІТЕРАТУРА

1. М. Б. Шварц. Инфинитивная конструкция с *im...zu* и ее синонимы в современном немецком языке. Автореф. канд. диссерт., Харьков, 1966.
2. З. Е. Роганова. Пособие по переводу с немецкого языка на русский. М., 1961.

ЗМІСТ

	Стор.
В. Б. Андропова. Сполучуваність аналітичних морфем сучасної англійської мови	3
Н. Н. Анютіна. Труднощі вживання інтернаціональних слів при вивченні французької мови	6
Ю. І. Бейдер, О. І. Давидов. Деякі особливості мови точних наук	9
Л. І. Борисовська, В. Б. Андропова. До квантитативної характеристики аналітичних морфем сучасної англійської мови	14
А. І. Бородіна. Спроба порівняльного аналізу фінітних дієслів у російській, англійській і німецькій мовах	18
Л. О. Вороніна. Про переклад іменників із значенням діючої особи	23
Л. С. Грінберг. Соціальні процеси і деякі аспекти мовної боротьби у США	26
А. Г. Дородних. Інформанти та лінгвістичне прогнозування	30
Ю. Ф. Ещенко. Форми виразу головних компонентів у двоскладових конструкціях з вторинною предикацією	34
Г. В. Ейгер, В. Л. Юхт. Про ситуаційну релевантність граматичних значень для перекладу	37
І. З. Зельцер. Ад'ективизація Etudiant	39
Б. А. Зільберборд. Тема народу в історичних творах письменників Заходу і Росії в XIX ст.	41
В. Л. Зінов'єва, Ю. М. Ткаченко. Об'єктна валентність англійських дієслів	47
В. І. Каравашкін. Про класифікацію складних слів з причинно-наслідковим зв'язком компонентів у сучасній німецькій мові	50
П. І. Колесников. Субститут beide у сучасній німецькій мові	55
К. І. Ланецька. До питання про членування речення на синтагми в німецькій мові	60
С. І. Лубенська, Т. М. Тимошенкова. До питання про словникові кальки та їх класифікацію	62
О. Д. Маневська. Про видове значення іменника на -ing	66
Ж. Є. Потапова. Про деякі причини вибору антонімічної відповідності при перекладі	68
В. С. Проценко. До питання про класифікацію відмінків в індоєвропейських мовах (у зв'язку із зникненням інструменталіса в давньо-германських мовах)	71
Л. М. Прудніков. Транслітерація власних імен у перекладах творів Л. М. Толстого англійською мовою	75
Б. С. Хаймович, Б. П. Роговська. До питання про атрибутивний іменник в сучасній англійській мові	76
Б. С. Хаймович. Грамеміка англійських особових займенників	80
Ю. М. Ткаченко. Варіативність моделей сполучуваності дієслова в англійській мові	87
М. Б. Шварц. Переклад на російську мову інфінітивної конструкції з шт. у функції обставини мети	89